

Stöd efter flodvågen

Utvärdering av frivilligorganisationers
stödinsatser efter tsunamikatastrofen

Inger Linblad, Institutet för utveckling
av metoder i socialt arbete, IMS,
Socialstyrelsen. 2008.

FÖRORD

På annandag jul 2004 förändrades livet för alla för alltid. Så kändes det.

Att Allmänna arvsfonden kunde bidra med stöd till de som drabbades av tsunamikatastrofen i Sydostasien stod helt klart i ett tidigt skede. Vi gick därför omgående ut med ett pressmeddelande där ideella organisationer uppmanades att inkomma med ansökningar för projekt som riktade sig till fondens målgrupper. Socialdepartementet arrangerade samtidigt möten med myndigheter och organisationer. På ett sådant möte uppmanades de ideella organisationerna att kontakta Arvsfonden för att diskutera möjligheterna att erhålla projektstöd. En av de organisationer som först kom in med en projektansökan var Ersta diakoni, som den 7 januari 2005 beviljades medel för en förstudie. Ersta diakoni, BRIS och Rädda Barnen inkom därefter med ansökningar om varsitt större projekt i syfte att ge olika typer av stöd till de som drabbats. Alla tre organisationerna fick de medel de ansökte om under projektens första år. Som ett krav för bidragsgivningen ställdes att organisationerna skulle samverka dels med varandra och dels med Röda Korset.

Arvsfonden gav Institutet för utvärdering av metoder i socialt arbete, IMS, Socialstyrelsen, att följa upp och utvärdera organisationernas arbete. Utvärderingen visar på såväl betydelsen av de insatser som genomförts som de enorma svårigheter samhället ställs inför under och efter en katastrof av denna omfattning.

Jag vill passa på tillfället att tacka Ersta diakoni, BRIS, Rädda Barnen och Röda Korset för ett gott samarbete.

Hans Andersson
Kanslichef
Arvsfondsdelegationen

INNEHÅLL

FÖRORD	3	Andra tillför viktiga perspektiv	
INNEHÅLL	5	Åsikter om innehållet i stödgrupperna.	27
SAMMANFATTNING	5	Handlings- och copingstrategier	27
Stödgrupper	5	Vuxnas åsikter om stödgrupper för barn	28
Upplevelser av att delta i en stödgrupp	5	Positiva utsagor	29
Organisation och samverkan	6	Negativa utsagor	29
Långsiktig satsning	6	Upplevelser av att medverka i stödgrupp för vuxna	29
1. BAKGRUND	7	Bildandet av grupper	29
Syfte, frågeställningar och utgångspunkter	7	Åsikter om stödgrupperna	30
Organisationernas roll inom frivilligsektorn	8	Innehåll: Det öppna samtalet	30
Verksamheterna och deras uppdrag	9	5. ORGANISERING OCH SAMVERKAN	32
Rapportens innehåll	10	Definitioner	32
2. METOD OCH MATERIAL	11	Organisationer med olika traditioner, uppdrag och förutsättningar	32
Utvärderingens speciella ingång	11	Adhokratisk styrning och avsaknad av gemensam målbild	33
Sekretess, anonymitet och forskningsetik	11	Konkurrens som realitet och drivkraft	34
Intervjuer, urval och bortfall	12	Områden för samverkan	35
Intervjuer om stödgrupper för barn	13	Utbildning	35
Intervjuer om stödgrupper för vuxna	13	Uteblivna utbildningsplatser – ett exempel på bristande samsyn	36
Inspelning, transkribering och avlyssning	14	Stödhelgerna – det stora samverkansprojektet. ...	37
Deltagande	14	Behovsstyrd planering	37
Öviga dokument	14	Innehåll och genomförande	38
Reflektioner från utvärderaren	14	Lärdomar och slutsatser från stödhelgerna	38
Kollektiv minnesförlust och starka känslor	14	Individualisering och bristande tillit	39
3. STÖDGRUPPER	16	6. LÅNGSIKTIGT PERSPEKTIV	41
Stödgrupp inte detsamma som debriefing	16	Beskrivna verksamhetsmål	41
Vad är en stödgrupp?	17	Utbildning av gruppledare	42
Organiseringen av stödgrupper på individnivå ..	17	Utbildningens innehåll och struktur	42
Metoder och kompetens	19	Utbildningsprogrammet	42
Tid, kontinuitet och homogenitet	19	Positiva åsikter om utbildningen	42
Handledning till gruppledarna	20	Negativa åsikter om utbildningen	43
Handledningens syfte och innehåll	21	Sammanfattande kommentarer	44
Intern utvärdering av handledningen	22	Bearbetning av katastrofen för anhöriga och överlevande	44
4. UPPELVELSER AV ATT MEDVERKA I EN STÖDGRUPP	24	Åsikter om verksamheterna	45
Generella aspekter	24	Sammanfattande kommentarer	46
Upplevelser av att medverka i stödgrupp för barn och unga	24	Webbplats	46
De vuxna tipsade om stödgrupp	24	Utbildning av utbildare till övriga landet	46
Att bli en grupp	25	Regionala utbildare eller regionombud?	46
Delad sorg i ett relationellt sammanhang	25	Rekrytering av regionombud	47
		Åsikter om utbildningen	48
		Sammanfattande kommentarer	48

Stödfunktion till kommunala kris- och katastrofgrupper/POSOM	48
Ett anställt regionombud för Västerbotten och Norrbotten	48
Utbildning i regionombudets regi.	49
Fallbeskrivning: Bakgrund och kunskapsbehovet på en liten ort.	50
Om utbildningen och hur den tillämpas i POSOM-gruppen	50
7. SAMMANFATTNING	52
Antal deltagare i stödverksamheterna.	52
Stödgrupper	52
Nationella stödhelger	52
Övrigt organiserat stöd inom Ersta diakoni	54
Specifika stödkontakter	53
Stödgrupperna.	53
Tillit och möjligheter.	53
Vuxensamtal	54
Reflektioner kring främjande faktorer	54
Stöd i samverkan.	54
Omständigheter kring den långsiktiga satsningen	55
Viktiga lärdomar	55
Organisationsnivå	55
Individnivå	56
Långsiktigt perspektiv	56
Samlade erfarenheter	56
BILAGA 1: DEFINITIONER	57
BILAGA 2: PROGRAM FÖR STÖDHELGER	60

Författaren svarar för innehåll och slutsatser.

SAMMANFATTNING

Efter den flodvågskatastrof som ägde rum i Sydostasien den 26 december 2004 startade en omfattande stödverksamhet i Sverige. Socialdepartementet tog initiativ till ett möte med ett antal organisationer. Som ett resultat av detta möte samt av det pressmeddelande som skickades ut av Arvsfondsdelegationen inkom ett antal ansökningar om stöd till Allmänna arvsfonden. Arvsfondsdelegationen beviljade därefter ekonomiska medel till frivilligorganisationerna Rädda Barnen, BRIS och Ersta diakoni för att i samverkan stödja och hjälpa svenskar som förlorat anhöriga, skadats eller hamnat i kris. Ytterligare ett område var att via ett långsiktigt perspektiv erbjuda utbildning och stöd för Sveriges län.

Det övergripande syftet för föreliggande studie är att med hjälp av intervjuer, dokumentstudier och sammanställning av dokumentation beskriva och utvärdera de stödinsatser som Referenspunkt Ersta, Rädda Barnen och BRIS genomfört i samverkan med Röda Korset.

Utvärderingen påbörjades ett drygt år efter flodvågskatastrofen, vilket inneburit att stora delar av frivilligorganisationernas insatser i efterhand fått rekonstrueras. Att möta professionella hjälparbetare och offer för katastrofen som drabbats av stress, sorg och trauma har inneburit att man varit tvungen att ta speciella hänsyn. Förutom sekretess blev forskningsetiska dilemman och tillvägagångssätt en given grundförutsättning för insamlande av information från barn och vuxna stödgruppsdeltagare. Sammantaget har ett sjuttiofem intervjuer genomförts med organisationsföreträdare, stödgruppsledare och stödgruppsdeltagare. Vid två tillfällen utfördes gruppintervjuer. Det är 58 drabbade som kommit till tals i utvärderingen. Av dessa är 15 intervjuer genomförda direkt med barn och ungdomar, men sammanlagt 31 intervjuer handlar om stödet till barn och unga.

Stödgrupper

I utvärderingen har alla typer av grupper med samtal, aktiviteter och lek fått benämningen stödgrupp. Stödgruppsverksamheten följer en struktur som framförallt utvecklats av forskare i Norge. Syftet är att pedagogiskt via kognitiva metoder och emotionellt stöd i grupp bistå med verkamma förhållningssätt. Målsättningen är att individer som varit med om svåra händelser ska tilldelas pedagogiska och

psykosociala instrument för att långsiktigt klara av sin vardagstillvaro.

Grupperna har planerats efter de drabbades behov, och i största möjliga mån har man satt ihop homogena grupper. I varje grupp har det funnits två stödgruppsledare. Antalet gruppträffar har varit mellan fem och tjugo om cirka 1½ timme vardera.Handledning fokuserad på innehåll har erbjudits alla stödgruppsledare.

Upplevelser av att delta i en stödgrupp

Barn och unga har ofta uppmuntrats till att gå med i en stödgrupp av positiva vuxna i deras omgivning. Själva socialiseringen i gruppen blev viktig, speciellt för mindre barn, för att öka trivseln och våga delta i aktiviteterna. Relationen mellan gruppdeltagarna har haft stor betydelse. Att grupperna varit relativt små, 4-9 deltagare, tycker barn och ungdomar har varit lagom. Några barn och ungdomar har tyckt att träffarna har avslutats efter rimlig tid medan andra är besvikna på att de inte fått vara med längre.

Det pedagogiska tillvägagångssättet har upplevts som mycket positivt. Att formulera vad man känner, tycker och tänker har hjälpt till att ge perspektiv på de egna känslorna. Stöd har också funnits för att bearbeta olika typer av känslor. Synliggörande och information har varit viktigt för att få en rimlig bild av händelseförlopp eller eget agerande och responsen från övriga gruppmedlemmar har upplevts som värdefull.

Generellt sett är de vuxna positiva till att deras barn fått möjlighet att vara med i en stödgrupp. En del tycker att de inte själva har kunnat ge det stöd som den unga personen har varit i behov av. Negativa åsikter rör främst upplägget: att det var "struligt" i början och att man inte fick påverka vilken grupp man ville ha sitt barn i, att det har varit för få träffar eller att man som vuxen inte haft tillräcklig insyn i verksamheten.

Vuxna stödgruppsdeltagare tar upp organisatoriska aspekter av stödet. Liksom barnen betonar de vikten av tillitsfulla relationer i en homogen grupp. Ingen av vuxendeltagarna uppger att stödgruppen varit verkningslös, men sedan skiljer sig åsikterna från att det varit helt fantastiskt till att det varit okej. De som inte hamnade i homogena grupper var också de som var mest kritiska.

Stödgrupperna för de vuxna deltagarna har framförallt bedrivits i samtalsform. Det har i

vuxengrupperna handlat om att lyssna och berätta för varandra. Samtalet med andra som befinner sig i en liknande situation varit det primära.

En aspekt som är viktig bland de vuxna är upplevelsen av tillgänglighet, det vill säga att frivilligorganisationerna erbjudit en mötesplats där man kan få stöd och träffa personer med liknande erfarenheter.

Organisation och samverkan

Något som tydligt framkommer i utvärderingen är det adhocratiska arbetssätt som präglat organisering och genomförande av stödarbetet, och då särskilt i de delar då organisationerna samverkat med varandra. Detta berodde på det mycket akuta skede som rådde efter tsunamikatastrofen: det var mycket som skulle ske på kort tid. Det adhocratiska arbetssättet har inneburit en viss flexibilitet i förhållande till en mängd olika arbetsuppgifter, samtidigt som funktioner och rollfördelning blivit otydlig. I samarbetet har

gemensamma och tydliga målbilder saknats.

Organisationerna har samverkat kring utbildning, organisation och genomförande av stödverksamhet, nationella stödhelger och gemensamma konferenser. Lärdomar från de nationella stödhelgerna är framförallt nya arbetssätt, vikten av fungerande miljö, administration och logistik.

Långsiktig satsning

Den långsiktiga satsning som ingick i projektet genomfördes inte i sin helhet. Däremot gav den värdefulla erfarenheter från en innehållsmässigt bra utbildning och ett upparbetat nätverk nationellt. Satsningen bidrog till att kontakter knöts mellan olika professionella utövare.

Nyttan av projekten är framförallt spridningen av de erfarenheter som erhållits under projektens levnad. Nyttan med projekten rör på så vis många fler utöver dem som deltagit under projektens gång.

1. BAKGRUND

Söndagen den 26 december 2004 ägde en jordbävning rum under havsytan strax utanför den indonesiska ön Sumatra. De gigantiska tsunamivågor som blev följden av jordbävningen var på sina håll tio meter höga när de svepte in över Sydostasiens stränder och förde med sig det mesta i sin väg – byggnader, planteringar, djur och människor. Uppemot 230 000 personer tros ha omkommit. Av dessa var 543 svenska medborgare som företrädesvis semestrade i Thailand eller Sri Lanka. Många svenska utlandsresenärer var dessutom både fysiskt och psykiskt skadade efter att själva varit eller av att ha förlorat nära anhöriga och vänner. Den första tiden efter katastrofen flög cirka 14 000 svenskar hem. Vid flygplatsen på Arlanda togs de emot av ett stort uppbåd av samverkande krafter. På plats bland personalen från socialtjänst, landsting, kommunernas POSOM-grupper (Psykiskt och socialt omhändertagande), kyrkan, polisen och Luftfartsverket fanns även representanter från olika frivilligorganisationer (Michélsen; Schulman; Håkanson & Hultman, 2007).

För Sveriges del kom tsunamikatastrofen att betraktas som en nationell politisk katastrof eftersom informationen var knapphändig och svenska utrikesdepartementet enligt svenska medier inte fullt ut tog sitt ansvar för drabbade svenskar (jfr Andersson Odén, Gherseti & Wallin, 2005). I kölvattnet av detta satsade samhället stora ekonomiska resurser på att i möjligaste mån stödja och hjälpa svenskar som förlorat anhöriga, skadats eller hamnat i kris. Katastrofen innebar att det blev akut att nationellt mobilisera både offentliga och frivilliga insatser för att på bästa sätt erbjuda stöd och hjälp för de svenskar som drabbats av sorg, saknad eller svåra upplevelser.

Socialdepartementet initierade och anordnade kort efter flodvågskatastrofen möten för att få utlåtanden och förslag på åtgärder från svensk expertis. Ett sådant initiativ var att samla olika intresse- och frivilligorganisationer som i sin ordinarie verksamhet arbetar med stöd till barn, unga och vuxna som drabbats av sorg för att höra på vilket sätt dessa skulle kunna bidra. De olika verksamheterna ombads att inkomma med förslag och lämna in egna ansökningar om projektmedel till Allmänna arvsfonden. De ansökningar som därefter inkom hade skiftande syften. Arvsfonden ställde i sin tur krav på att bidragsmottagarna skulle samverka. Därigenom hoppades man kunna skapa goda förutsättningar för att tillgodose olika behov. Det fanns

också en ambition att med utgångspunkt från det arbete som utfördes inom ramarna för katastrofinsatserna utveckla ett mer långsiktigt perspektiv i form av ett rikstäckande program riktat till kommuner, landsting, kyrkor och andra frivilligorganisationer och i bästa fall få till stånd en samordning av kris- och katastrofinsatser över hela landet.

Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, IMS, vid Socialstyrelsen fick i uppdrag av Arvsfondsdelegationen att sammanställa och utifrån de förutsättningar som förelåg utvärdera de insatser som gjorts inom ramen för de projektstöd som Allmänna arvsfonden betalat ut till frivilligorganisationer för krisbearbetning efter flodvågskatastrofen.

Utvärderingen tar sin utgångspunkt i de specifika stödgruppsverksamheter som startades efter att svenska medborgare drabbats. De frivilligorganisationer som står i blickfånget för utvärderingen är BRIS (Barnens rätt i samhället), Rädda Barnen och Referenspunkt Ersta. Dessa har samverkat med Röda Korset, som bidrog med insamlade medel. Därför ingår även det samarbetet i utvärderingen.

Syfte, frågeställningar och utgångspunkter

Det övergripande syftet är att utifrån intervjuer, dokumentstudier och sammanställning av dokumentation beskriva och utvärdera de stödinsatser som Referenspunkt Ersta, Rädda Barnen och BRIS genomfört i samverkan med Röda Korset. De nivåer utvärderingen berör är: *individnivå* – hur olika målgrupper har upplevt stödinsatserna; *organisatorisk nivå* – något om insatsernas innehåll och genomförande samt organisationernas samarbetsformer och hur dessa har fungerat och slutligen *långsiktigt stödarbete* – de övriga insatser som genomfördes via Referenspunkt Ersta samt avsikterna med och innebörden av dessa.

Det som studerats i ovanstående frivilligorganisationers samverkande stödprojekt efter tsunamikatastrofen är främjande respektive hindrande faktorer. Följande frågeställningar besvaras i utvärderingsrapporten:

- Hur upplever målgrupperna de insatser som gjorts för dem och deras familjer?
- Hur har stödinsatserna organiserats på individnivå respektive organisationsnivå?
- Inom vilka områden har frivilligorganisationerna samverkat och hur har samarbetet fungerat?
- Vilka utbildnings- och stödinsatser har genomförts inom ramen för ett nationellt och långsiktigt stödarbete?

Frågeställningarna i rapporten är breda. Är det relevant att värdera den här typen av arbete? Företrädare eller medverkande från BRIS, Referenspunkt Ersta, Rädda Barnen och Röda Korset kan säkert komma att sakna den ”nerv” man upplevt i det direkta arbetet tillsammans med människor i sorg och i nära samverkan med andra organisationer¹. Är det alls möjligt att sätta ord på den omvälvande process som ägt rum?

Svaret är, som tidigare nämnts, självfallet i princip ett odelat ”ja”. Genom denna utvärdering kan man, utifrån vissa givna perspektiv, ta del av och värdera delar av det omfattande stödarbete som utförts nationellt med medel från Allmänna arvsfonden. Det speciella bidraget är framförallt empiriska data från närgångna intervjuer både med medverkande och personer som deltagit i traumagrupper, sorggrupper eller annan verksamhet. Dessutom görs beskrivningar om de kontexter som möjliggjort arbetet. Det som inte finns att tillgå i denna utvärdering kan läsaren förhoppningsvis finna i beskrivningar från frivilligorganisationerna (t.ex. BRIS, 2007; Gillispie, Hedrenius & Persson, 2007), myndighetsrapporter (t.ex. Socialstyrelsen, 2005; Socialstyrelsen, 2006; Socialstyrelsen, 2008; SOU 2005:60; Styrelsen för psykologiskt försvar, 2006,a; 2006b) eller forskningsrapporter (t.ex. Michélsen, Schulman, Håkanson & Hultman, 2007). För denna rapport, som är baserad på beskrivningar i skrifter och intervjuer, kan utvärdering innebära: ”att beskriva och belägga vad som faktiskt sker i en verksamhet och vilka samband som råder mellan förutsättningar, insatser och resultat.” (Morén, 1998. s 2).

Syftet med denna utvärdering är, kort sagt, att undersöka hur frivilligorganisationerna har använt de pengar de tilldelats för att bistå och stödja människor efter flodvågskatastrofen. Självfallet är det inte denna ”input” av pengar i sig som står i fokus, utan snarare frågan om hur det har varit möjligt att utifrån givna

ramar, vid sidan om de offentliga verksamheterna på nationell och lokal nivå, forma en verksamhet som kan bistå människor som har varit med om en katastrof av den här typen. De deskriptiva elementen går därmed inte att bortse från, d.v.s. hur de olika processerna har sett ut och hur de har fungerat inom varje organisation samt i relation till varandra. Är det här något en organisation eller förening själva skulle kunna studera? Givetvis är det fullt möjligt att dokumentera och beskriva den egna verksamheten och de idéer som gett upphov till de aktiviteter man erbjuder och hur man uppfattar utfallet för enskilda individer. Det är också något som BRIS och Röda Korset har sammanställt och publicerat (BRIS, 2007; Gillispie, Hedrenius och Persson, 2007).²

Vad har då en extern utvärdering att tillföra därutöver? Primärt för en extern utvärdering är givetvis att via möten, intervjuer och dokumentation ta reda på de olika aktörernas mål och hur de beskriver respektive verksamhet. Förutom att bedöma en övergripande målluppfyllelse (t.ex. Berk & Rossi, 1998) är utvärderarens fokus även att lyfta blicken för att inte okritiskt anamma respektive verksamhets egenformulerade utgångspunkter. Hur är det då möjligt att ställa in en sådan skärpa? Arbetet med att ta del av både formell och informell, stundtals mycket ”känsloladdad”, information innebär ett pendlande mellan närhet och distans, det vill säga en förmåga att komma nära informanterna för att kunna ta del av deras berättelser men också att sakligt kunna analysera empirisk data. Denna distans eller externalisering syftar till att objektifiera och avpersonifiera företeelser.³

Utvärderingen har delvis inspirerats av en teoriinriktad utvärderingstradition (theory-driven evaluation), vilket innebär att teoretiska utgångspunkter, så långt det varit möjligt, har fått vägleda vid val av metod och datainsamling samt även tjänat som referensram vid analys av empirisk data. Sambandet mellan insatser och resultat är ett komplext fenomen som kräver begrepp och antaganden både om utvärderingsprocessen och om den verksamhet som utvärderas (Moren, 1998; Blom & Morén, 2007). Eftersom utvärderingsprojektet startade minst ett år efter det att stödprojekten kommit igång har det inte varit möjligt att genomföra en effektutvärdering av insatser och resultat. Stora delar av händelseförloppet i stödverksamheterna har fått rekonstrueras i efterhand.

1 Orsaken till att jag som utvärderare kan uttala mig om denna ”nerv” är att jag på nära håll i slutskedet av stödarbetet kom i kontakt med det omfattande stödarbete som genomfördes av frivilligorganisationerna efter flodvågskatastrofen. Som utvärderare blev jag stundtals en del av sammanhanget och de starka krafter som enbart kan uppåddas under speciella omständigheter i form av insikter, tankar och genomförande .

2 Rädda Barnen har istället valt att efter tsunamikatastrofen ge ut ett arbetsmaterial riktat till skolor och allmänhet (t.ex. Dyregrov, 2006; Dyregrov, Hjermand, Raundalen & Hultman, 2005; Gamborg Nielsen, 2006; Polfeldt, 2006; Raundalen, M. Dyregrov, A., 2005).

3 Jämför t ex White & Epston (1990) som utvecklat teorier kring externalisering med utgångspunkt från den franske idéhistorikern Michael Foucault.

Organisationernas roll inom frivilligsektorn

I syfte att ringa in och beskriva de organisationer som ingår i undersökningen utgår denna utvärdering från de benämningar svenska forskare använder sig av i sina beskrivningar av den ideella sektorn och det civila samhället. Wijkström & Lundström (2002) framhåller att ideella och idéburna organisationer etiketteras och sorterats på en mängd olika sätt, t.ex. stiftelser, folkrörelser, föreningsliv och intresseorganisationer. Dessa olika organisationsformer utgör en ideell sektor som i sin tur ingår i det man brukar kalla civila samhället. Rädda Barnen, BRIS och Röda Korset är verksamheter där både anställda och volontärer ingår. Referenspunkt Erstas projekt tillhör Ersta diakoni, en stiftelse som vilar på kristen grund och som också har både anställda och ideella medarbetare. Enligt Wijkström & Lundströms (2002) kategorisering ingår föreningar, idéburna organisationerna såväl som stiftelser i den ideella frivilligsektorn.

Frivilliga organisationer är sedan förra sekelskiftet väl etablerade nationellt med olika typer av sociala och hälsofrämjande insatser. Frivillig-, eller non-profitorganisationer som direktorn för Ersta diakoni väljer att kalla Referenspunkt Erstas verksamhet, är sammanslutningar som arbetar med utgångspunkt från gemensamma intressen och idéer. De är primärt inriktade på att öka välfärden för individer och grupper i samhället, och är inte vinstdrivande (SOU 1993:82).

Frivilligorganisationerna kännetecknas vidare av att de består av en styrelse och medlemmar samt är fristående från den offentliga sektorn. De är självstyrande enheter som själva kontrollerar vilka aktiviteter man väljer att ha. Dessa organisationer ska vara fristående både från den offentliga och den privata sektorn, de kan ta emot gåvor och de har rätt att anlita oavlönade frivilligarbetare/volontärer, vilket däremot inte utesluter statliga eller kommunala bidrag.⁴

I den allmänna debatten och inom forskningen har frivilligorganisationerna generellt beskrivits som komplement till offentlig vård och omsorg, d.v.s. det primära syftet är inte att ta över ansvaret från det offentliga, utan främst att komplettera eller samverka med denna (t ex Lundström och Wijkström, 1995). Från och med 2000-talets början tonas den komplementära rollen ned då forskning visat att den ideella sektorn snarare är en fortsatt stark aktör *jämsides* med de offentliga aktörerna (Svedberg, 2007). En tendens är att det sociala frivilligarbetet, nationellt såväl som internationellt, allt oftare sammanfaller med samhällets

ordinarie vård- och stödverksamheter (jfr Trägårdh, 2007)

BRIS, Rädda Barnen, Referenspunkt Ersta och Röda Korset är socialt inriktade organisationer som vänder sig till grupper av människor i behov av stöd och hjälp. De tjänster och aktiviteter man erbjuder riktar sig direkt till både barn och vuxna, samtidigt som man bildar opinion, sprider information etc. Lundström och Hammare (Socialstyrelsen, 2001) gör ett försök att kategorisera dessa typer av organisationer som humanistiska i jämförelse med kategorin handikapp-, klient och anhörigorganisationer respektive kategorin livsstilsorienterade organisationer. Denna kategorisering av humanistiska organisationer pekar främst på ett engagemang för en grupp utanför den egna gruppen, och skiljer sig från den nya typ av frivilligorganisationer vars främsta syfte är ett engagemang för olika livsstilsfrågor. Allaktivitetshuset Fryshuset i Stockholm nämns som den mest kända. Man lägger i det här sammanhanget någonting mer i begreppet humanism än den gängse historiska eller filosofiska betydelsen.⁵

Gemensamt för de utvärderade organisationernas stödverksamheter är att samtliga i sin verksamhet har en hög grad av professionalisering med företrädesvis fast anställda. Gruppen frivilliga medarbetarna utgörs till största del av personer som är yrkesverksamma inom vård, utbildning, omsorg och socialt arbete i sina ordinarie professioner.

Verksamheterna och deras uppdrag

- **Referenspunkt Ersta** ingick som en del av Ersta diakoni som bedriver sjukvård, social verksamhet, högskola och konferensanläggning i Stockholm. Referenspunkt Ersta bildades efter tsunamikatastrofen med uppgift att arbeta med stöd till drabbade, hålla utbildningar och samverka med organisationer, myndigheter och kommuner. Ersta diakonis verksamhet bygger på kristen grund.

Organisationen sökte och beviljades det största ekonomiska bidraget från arvsfonden. Framförallt ville man stödja enskilda individer och deras anhöriga som drabbats av katastrofen via stödgruppsverksamhet. Utöver det ville man anordna olika mötesplatser och seminarier för människor som hade behov av det. En annan stor satsning var utbildningen av stödgruppsledare ute i landet.

4 För en diskussion om definitioner se Blennberger, 1993; Lundström & Wijkström, 1997.

5 Jämför t.ex. med Bo Lindbergs resonemang i Nationalencyklopedin (www.ne.se) som pekar mer allmänt mot en modern definition som innebär ett socialt engagemang för [huvudsakligen unga eller socialt utsatta] människor.

Ersta diakoni fick enligt Arvsfonden först 300 000 kr till en förstudie och träning av utbildare. År ett beviljades de 15 537 000 kr. 7 010 000 kr användes aldrig och återfördes till Arvsfonden. År två beviljades Ersta diakoni 2 434 000 kr. Det blev ingenting av med det tredje år som fanns med i den ursprungliga planen.

- **Rädda Barnen** är en medlemsorganisation som utgår ifrån FN:s konvention om barnets rättigheter. Rädda Barnen ingår i den internationella barnrättsorganisationen International Save the Children Alliance. Under 2006 fanns 260 lokalföreningar över hela landet som arbetade med barnrättsfrågor på regional och kommunal nivå.

Rädda Barnen sökte ekonomiska medel för att bedriva stödgrupper till barn som drabbats av katastrofen och för att medverka vid nationella stödverksamheter.

Rädda Barnen beviljades 1 980 000 kr för år ett och 805 000 kr för år två. Sammanlagt återbetalades cirka 400 000 kr efter projektets slut.

- **BRIS** är en ideell organisation som också utgår från FN:s konvention om barnets rättigheter. Organisationen består av ett riksförbund och fem regionkontor runt om i Sverige. Den största verksamheten är Barnens Hjälptelefon och BRIS-mejlen som riktar sig direkt till barn och ungdomar. Organisationen tillhandahåller också en hjälptelefontjänst för vuxna.

BRIS fick många förfrågningar om stöd och ansökte därför hos Arvsfonden om medel till att bedriva stödgrupper för barn och ungdomar samt att tillsammans med andra aktörer stödja unga människor och deras föräldrar.

BRIS beviljades 2 460 000 kr för år ett och 741 000 kr för år två. Dessutom beviljades de 515 000 kr för den avslutande konferensturnén som de höll på olika

platser i Sverige under 2007. Totalt återfördes 214 000 kr till fonden.

- **Röda Korset** är en stor internationell organisation som arbetar med humanitärt hjälparbete i 186 rödakors- och rödahalvmåneföreningar i världen. I Sverige bedriver man socialt arbete och sjukvård via behandlingscenter samt en mängd olika mötesplatser, verksamheter och utbildningar.

Röda Korset hade egna insamlade medel och bidrog till det gemensamma samarbetet mellan organisationerna för att stödja barn, ungdomar och vuxna som drabbats av katastrofen.

Rapportens innehåll

Denna rapport inleds med kapitel 2 som tar upp metod och material: författarens tillvägagångssätt som innefattar intervjuer och övrig materialinsamling. Läsaren ges också inblick i det förberedelsearbete och de olika etiska aspekter som varit nödvändiga att ta hänsyn till. Kapitel 3 behandlar frivilligorganisationernas huvudsakliga aktivitet efter flodvågskatastrofen, nämligen arbetet med stödgrupper riktade till drabbade människor. I kapitel 4 redovisas barn och vuxna deltagares upplevelser av att delta i dessa stödgrupper.

Kapitel 5 handlar om organisering och samverkan av stödinsatserna, tar vidare upp samverkansområden, hur stödarbetet organiserats samt olika förtjänster och problem. I kapitel 6 beskrivs den satsning som gjordes mer långsiktigt i regi av Referenspunkt Ersta, syftet med denna och vad som var möjligt att genomföra innan projektet avslutades. Slutligen förs ett sammanfattande resonemang i kapitel 7 om utvärderingens viktigaste resultat. Definitioner och program bifogas som bilaga till rapporten.

2. METOD OCH MATERIAL

I det här kapitlet beskrivs vilka metoder som använts för att samla in material, det vill säga intervjuer, samtal och övriga dokument. Utvärderingens speciella ingång skildras så att läsaren ska få en förståelse för de speciella förutsättningar som gäller när man studerar stödverksamheter via etablerade frivilligorganisationer. Etiska aspekter har varit särskilt viktiga vid genomförandet av utvärderingen.

Utvärderingens speciella ingång

Att under relativt kort tid utvärdera det unika samverkansprojekt som genomfördes av de frivilligorganisationer som organiserade stödverksamhet för de människor som drabbades av tsunamikatastrofen i december 2004 är ett nog så speciellt uppdrag. Ändå hade jag knappast en aning om vad som verkligen väntade när jag via IMS, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, fick i uppdrag att på mindre än ett år göra denna utvärdering för Allmänna arvsfonden.

Det hade gått över ett år sedan katastrofen inträffade, och många stödgrupper hade redan avslutats eller höll på att avslutas. Intrycket var att många områden skulle utvärderas ur en rad olika aspekter (Projektbeskrivning, 2006) och helst genast. Jag insåg att utvärderingen måste avgränsas eftersom det handlade om tre, mycket omfattande, områden; individnivå, organisationsnivå och långsiktigt arbete på nationell nivå. Det första steget blev att läsa igenom frivilligorganisationernas ansökningar till Allmänna arvsfonden, kompletteringar och annan tillgänglig information, vilket visade sig vara mycket text. Trots noggrann läsning av projektansökningarna (Allmänna arvsfonden, projektnummer: 2005/01; 2005/060; 2005/061) var det mycket som var oklart kring projektens uppdrag, syften och innehåll. Flera av projektansökningarna var snabbt skrivna i ett akut läge, eftersom det för de drabbades skull var viktigt att omedelbart starta upp stödverksamheter. En organisationsföreträdare uttrycker det så här: ”Han [person på Allmänna arvsfonden] stod vid faxen och inväntade vår ansökan, så vi skulle kunna få ett förhandsbesked och starta omedelbart.”

En viktig utgångspunkt för utvärderingen var det faktum att frivilligorganisationernas stödverksamheter påbörjats redan ett år tidigare, vilket innebar att processen och arbetet var i full gång, samtidigt som vissa stödgrupper redan hade avslutats. Möten bokades

med var och en av organisationernas (BRIS, Rädda Barnen och Referenspunkt Ersta) representanter för att presentera utvärderingen och söka kartlägga i vilket skede av processen de befann sig. De första mötena präglades av stor frustration över att utvärderingen påbörjades så sent. Frågor från de fyra samverkande organisationsföreträdarna (det vill säga även Röda Korset) strömmade dessutom in på telefonen. Det var mycket som sades och ömsom tog jag som utvärderare del av engagemang och förtroenden, ömsom frustration, projiceringar och till och med ilska. Organisationsföreträdarna delade med sig av stödarbetet som var processuellt, präglat av enorm arbetsbelastning, starkt engagemang och möten med människor i kris som berättade om sorg, trauma och död. Som utvärderare var det inte helt lätt att ta till sig, eller ta sig in i, processen under ett sådant omvälvande skede. Det var som att slungas ut i någonting stort och nästintill ogripbart, omgärdat av starka känslor.

Först i efterhand blev det möjligt att se och förstå vilken känslig fas utvärderingen påbörjades i. Utöver alla parallellt pågående processer befann man sig i ett kritiskt skede av organisationernas samverkansprocess med interna stridigheter, vilket samtliga organisationsföreträdare var frustrerade över. Att utvärderingen påbörjades sent var inget utvärderaren kunde påverka, och det innebar ett merarbete för organisationerna i en fas då de hade fullt upp. För utvärderingens del innebar det att inget fanns dokumenterat som särskilt utvärderingsunderlag.

Möten med ”Rådet”, Rådet för stöd och samordning efter flodvågskatastrofen, erbjöd en möjlighet att sätta fingret på lite av den komplexitet som präglade stödarbetet; det saknades en formell övergripande nationell organisation för den här typen av händelser. Många människor visade starkt engagemang, och stat, kommun och landsting bidrog med pengar. Mycket av det organisatoriska arbetet blev ”ad hoc”, d.v.s. skapat i olika här-och-nu-situationer. Som utvärderare på jakt efter intervjumaterial handlade det till stor del om att navigera sig fram och försöka rekonstruera skeenden.

Sekretess, anonymitet och forskningsetik

Ett både metodmässigt och etiskt viktigt dilemma var hur man skulle få kontakt med dem som drabbats av flodvågskatastrofen och som därefter medverkat i någon av frivilligorganisationernas stödgrupper. Som redan

nämnts var flera av grupperna dessutom redan avslutade eller på väg att avslutas. Även om frivilligorganisationer inte lyder under myndighetssekretess har de ofta en anonymitetspolicy. Det är även en fråga om verksamhetens trovärdighet (jfr Olofsson, 2000).

Sekretess- och forskningsetiska frågor gicks igenom med organisationerna, etiska rådgivare (Blennberger, 2006) samt med IMS och Socialstyrelsen. Rent praktiskt fanns personuppgifter sparade hos enskilda personer inom de olika organisationerna. Jag tog kontakt med dessa personer som i sin tur förvissade sig om att uppgifterna lämnades ut på ett etiskt riktigt sätt. Det här var den enda möjligheten jag hade att komma i kontakt med de drabbade. Organisationerna lämnade inte ut telefonnummer, och det bestämdes att den första kontakten skulle ske via respektive organisation.

Arbetet med att söka upp anonyma stödgruppsdeltagare blev mödosamt. Först kontaktades BRIS, som har hållit i flest barngrupper, och sedan även Rädda Barnen, eftersom barnintervjuerna var prioriterade. Därefter, och stundtals parallellt, genomfördes intervjuer med vuxna gruppdeltagare. Nedan beskrivs det förberedande arbetet:

- **Informationsbrev till deltagare i olika stödgruppsverksamheter.**

I brevet informerades om utvärderingen, om anonymitet, sekretess och forskningsetiska principer (som att de hade rätt att när som helst avbryta intervjun, användning och hantering av intervjumaterial, informerat och dokumenterat samtycke etc.).

- **Svarsformulär**

Ett svarsformulär skickades med informationsbrevet. Vårdnadshavare fick skriva under på att de tillät sitt eller sina barn att delta i intervjuer. Då detta var en extraordinärt känslig situation inhämtades informerat och dokumenterat samtycke för alla barn under 18 år. Man fick även lämna sitt telefonnummer och kryssa för lämpliga intervjutider.

- **Brev**

Utskicken gjordes från respektive organisation hem till familjerna med en hälsning från gruppleddaren som påpekade vikten av utvärderingen och att de kunde vara anonyma tills de själva valde att lämna uppgifter i svarsformuläret.

- **Påminnelser**

Eftersom tiden var relativt knapp var det inte ovanligt att svar uteblev. Påminnelser skickades

då ut eller så ringde någon från organisationen och frågade om personerna var intresserade av att bli intervjuade.

- **Telefonkontakt**

Vid godkänt samtycke ringdes familjen upp. När det gällde minderåriga barn ville ofta både mamma och pappa eller nya vårdnadshavare prata om utvärderingen. Några gånger pratade jag direkt med barnet i telefon, och andra gånger bestämdes träff via vårdnadshavare.

- **Intervjumanualer**

Halvstrukturerade intervjumanualer utarbetades för gruppleddare, företrädare, vuxna deltagare, barn och ungdomar samt fokusgruppsintervjuer. Frågorna fokuserade på stödgruppsdeltagarnas upplevelser av det stöd de tagit emot.

Intervjuer, urval och bortfall

Studien är framförallt kvalitativ till sin karaktär, vilket betyder att intervjuerna har genomförts i delvis strukturerad samtalsform (Jfr Kvale, 1997; Kvale, 2007) dels med vuxna, dels med barn och unga. Även organisationsföreträdare, stödgruppsledare, de som utbildats på Referenspunkt Ersta, handledare, ett regionombud och en POSOM-företrädare i Västerbotten har intervjuats.

Sammantaget har ett sjuttiofem intervjuer hållits, varav 49 har spelats in på ljudfil. Av dessa är elva intervjuer gjorda med organisationsföreträdare eller stödgruppsledare. Ett tiotal är gjorda med andra som har utbildats eller haft annan funktion inom någon eller några av organisationerna. Femtioåtta drabbade, varav 15 är barn eller ungdomar under 18 år, har berättat enskilt eller i grupp om de stödverksamheter de deltagit i. Ett barnperspektiv inbegriper dock även vuxnas syn på hur barn och unga har det. Så i av 16 intervjuer har vårdnadshavare uttalat sig om det stöd som barnen fått ta del av.

Ibland har personer uttalat sig om flera verksamheter under samma intervju. Två fokusgruppintervjuer⁶ har hållits med flera personer i varje grupp. Några har genomförts med par. En del intervjuer har inte spelats in, t ex samtal med företrädare för olika verksamheter, gruppleddare eller andra centrala personer inom organisationerna. Andra har genomförts med vuxna gruppdeltagare som enbart velat medverka via telefon,

6 Vid fokusgruppsintervjuerna ställdes mer öppna frågor än under de personliga intervjuerna. Intervjuerna i fokusgrupperna gav en bredare uppfattning om hur stödverksamheten upplevts. I fokusgrupperna studerades deltagarnas föreställningar, åsikter och värderingar (se Wibeck, 2000).

och fyra, ej inspelade, telefonintervjuer har utförts med personer som gått Referenspunkt Erstas utbildning.

Den ursprungliga tanken var att göra ett urval intervjuer som främst var baserade på ålder, kön, erfarenheter från katastrofen (själv varit med eller förlorat en nära anhörig) och stödbehov (sorg- respektive traumagrupp). Vanliga urvalskriterier visade sig vara svåra att följa. När det gäller barnen intervjuades helt enkelt bara de som själva valde att delta, förutom en grupp med barn på Referenspunkt Ersta som aktivt valdes bort, delvis av etiska skäl. Dessa barn var små och hade gått i en grupp som redan var avslutad sedan rätt lång tid tillbaka. Det var svårt att garantera att de inte skulle må dåligt av att återigen konfronteras med sina minnen. Det var inte heller säkert att de skulle komma ihåg särskilt mycket eller kunna delge informationen på ett tillförlitligt sätt.

Barnintervjuer nekades av BRIS företrädare i Göteborg som menade att barnen där fortfarande var för traumatiserade för att ens komma ifråga. Det gällde även föräldrarna. Däremot intervjuades de fyra verksamhetsföreträdarna om sina erfarenheter från barngruppen. Ett par barn som hade gått i stödgrupp i Malmö intervjuades, vilket är att betrakta som tillfredsställande, då gruppen enbart bestått av fyra barn. Sammanlagt gjordes 15 intervjuer med barn och ungdomar som vid intervjutillfället var mellan 10 och 19 år gamla. Den äldsta ingick i en ungdomsgrupp på BRIS. Det här var drygt ett år efter att de hade börjat i stödgruppen. De yngsta var med andra ord mellan 8 och 9 då de deltog i stödgruppen.

Intresset för att delta bland de vuxna var större än den tid som fanns till förfogande, därför gjordes ett urval baserat på kön, omständigheter kring katastrofen och behov av stöd. De flesta av de vuxna deltagarna intervjuades i Stockholm. Utöver dessa intervjuades personer som gått i stödgrupp i Umeå och en förälder i Malmö utfrågades om sin syn på stödgruppsverksamhet för barn. Några barn ville eller orkade inte delta, istället intervjuades deras vårdnadshavare om hur de såg på verksamheten. Det fanns inte tid till att försöka komma i kontakt med stödhelgsdeltagare för intervjuer. Det hade krävt en liknande process (se stycket ovan om tillvägagångssätt) med inblandning av Röda Korset. Utvärderaren har tagit del av sammanfattande åsikter via Röda Korsets interna utvärdering.

Eftersom en aspekt i utvärderingen var att beskriva hur stödgruppsverksamheterna organiserades gjordes ett urval bland stödgruppsledarna. Samtliga verksamhetsföreträdare intervjuades. Däremot föll BRIS verksamhetsledare från Malmö bort eftersom de inte hade tid att medverka vid intervjuerna med

drabbade personer, och inte heller hade möjlighet att besvara frågor via mejl eller telefon. De hänvisade istället till sina bidrag till BRIS interna utvärdering.

Intervjuer om stödgrupper för barn

I den första fasen gjordes främst intervjuer med barn och föräldrar eller vårdnadshavare som deltagit i de olika verksamheterna. Det visade sig viktigt att börja med barnintervjuerna eftersom flera av grupperna redan hade avslutats eller höll på att avslutas och särskilt mindre barn inte behåller sina minnen av vad de varit med om. Därför tillfrågades inte en grupp med yngre barn. Att även föräldrar och vårdnadshavare intervjuades parallellt berodde på att hela familjen kontaktades vid samma tillfälle.

Intervjuerna skedde i de flesta fall i de lokaler där själva stödgruppsverksamheten ägt rum. Det visade sig vara ett bra pedagogiskt grepp som hjälpte både unga och äldre att minnas vad som hänt under gruppträffarna. Vissa barn kunde dessutom peka ut var de brukade sitta och hur de tidigare hade rört sig i rummet.

Alla barn som svarade positivt på förfrågan om de ville medverka har blivit intervjuade. Barnen fick själva välja om de ville intervjuas ensamma, vilket flertalet gjorde, eller ha någon med sig. Vid några tillfällen fanns en förälder med och i något fall ett syskon. Nedan följer en sammanställning över intervjuerna i stödgrupperna för barn:

Barnintervjuer

12 flickor i åldrarna 10-15 år

3 pojkar i åldrarna 10-19 år

Vårdnadshavare/vuxna om stödgrupper för barn

10 kvinnor (varav två föräldrapar, en vårdnadshavare,

en vuxen stödfamiljsperson och tre mödrar enskilt)

6 män (varav en i föräldrapar och tre fäder enskilt)

Intervjuer om stödgrupper för vuxna

Vuxenintervjuer gjordes vid olika tillfällen och i olika konstellationer, dels för att vissa ville intervjuas tillsammans med sin make/maka, dels på grund av tids- och metoduspekter. Även vuxenintervjuerna gjordes i första hand i de lokaler där verksamheten ägt, eller fortfarande ägde, rum. Sammanställningen med intervjuer om stödgrupper för vuxna ser ut som följer:

Vuxna om stödgrupp för vuxna

15 kvinnor (varav tre telefonintervjuer)

4 män

En del har både berättat om sin syn på barngrupp-

sverksamheten och om hur de upplevde sitt deltagande i vuxenverksamheten. Några personer har deltagit i eller provat på flera grupper.

Fokusgruppintervjuer om stödgrupp för vuxna

2 fokusgruppsintervjuer hölls med grupper där både kvinnor och män ingick.

Inspelning, transkribering och avlyssning

De flesta intervjuerna spelades in med mp3-spelare och ett tiotal transkriberades. Andra lyssnades igenom. Det fanns helt enkelt inte tid till att transkribera allt intervjumaterial, så bara de viktigaste intervjuerna skrevs ut, och då inte alltid i exakt ordalydelse utan enbart som tillfälligt arbetsmaterial. Hur mycket som skrevs ut berodde på vilken typ av intervju det var. Hummanden, tvekan, upprepningar etc. togs inte med. Signifikanta utsagor – det vill säga sådana utsagor som var särskilt meningsbärande och ansågs användbara som citat i utvärderingen – från samtliga intervjuer, inklusive de avlyssnade ljudfilerna skrevs ut i sin helhet, och finns angivna i föreliggande rapport. Avlyssnandet i sig blev därmed en första analytisk kategorisering av intervjumaterialet.

Deltagande

Jag som utvärderare har deltagit vid olika aktiviteter: som åskådare och som observatör, men har även i vissa fall medverkat för att informera om utvärderingen enligt följande:

- Deltagande på ett planeringsmöte för barn- och ungdomsverksamheten inför en stödhelg där verksamhetsföreträdare för BRIS, Rädda Barnen och fritidsledare deltog.
- Deltagande vid planeringsarbete inför stödhelg på Röda Korsets kursgård i Mariefred hösten 2006. Vid sammankomsten fick stödgruppsdeltagarna information om utvärderingen.
- Deltagande vid organisationernas gemensamma konferens ”Sorg och trauma efter en katastrof – hur kan man arbeta?” under våren 2007.
- Åskådare vid konferens om Röda korsets erfarenheter av sitt stödarbete och samarbetet med övriga organisationer.

Övriga dokument

Ett inslag i datainsamlingen var att sammanställa information om de metoder för krisbearbetning som

använts i gruppverksamheterna. Eftersom de flesta grupper pågick, eller till och med i redan avslutats, var det inte möjligt att göra någon mätning för datainsamling av deltagarnas situation när arbetet i grupperna inleddes.

Befintlig dokumentation från organisationerna utgör en kunskapskälla i de fall då sådan funnits att tillgå. De organisationer som dokumenterat sin verksamhet mest utförligt var BRIS och Röda Korset (vars verksamhet utvärderas externt). BRIS har till exempel låtit göra både en egen verksamhetsutvärdering och en bok om de metoder man använt sig av (BRIS, 2007). Rädda Barnen är den organisation som har dokumenterat minst kring sin barngrupp. Däremot har man flitigt bidragit med litteratur om tidigare projekt som rör barn i sorg och de tankar som ligger till grund för deras arbete med barngruppen.

Referenspunkt Ersta lämnade på anmodan över en sammanställning över den verksamhet man bedrivit och en redogörelse av de olika stödgruppernas inriktning och vilka gruppleddare som hållit i dessa, information som jag som utvärderare inte hade kunnat skaffa på egen hand. Man har också visat eget utvärderingsmaterial från en sammanställning av åsikter från deltagare som deltagit i stödgrupp. Allt utbildningsmaterial till den egna utbildningen har jag som utvärderare tagit del av. Det var dock svårt att sammanfatta detta material till en översiktlig helhet.

I den mån det varit möjligt har information inhämtats även från andra forsknings- och utvärderingsprojekt.

Reflektioner från utvärderaren

Kollektiv minnesförlust och starka känslor

Citaten ”Jag håller ju på att avveckla det här, så därför är det svårt att minnas”; ”jag kommer inte riktigt ihåg, men jag kan kolla sedan”; ”hur var det nu igen” och ”jag minns inte riktigt” är typiska svar under många av intervjuerna med gruppdeltagare, gruppleddare, verksamhetsföreträdare och kursdeltagare. Dessa svar är inga tecken på vare sig brist på engagemang, ointresse och allra minst på nonchalans. Däremot är de inte bara tecken på att det stundtals har förflutit lång tid från det att händelser ägt rum tills de ska återberättas, även om det också faktiskt har förhållit sig så.

Sorg, ångest, stress och många möten gör någonting med det mänskliga minnet. Som utvärderare har jag därför varit tvungen att hantera motstridiga uppgifter, minnesluckor och felsägningar från informanterna. Att sortera bland motstridiga fakta, känslor och behov av

att ”berätta hur det verkligen var” har blivit ett pussel fyllt av bitar som inte alltid gått att sammanfoga på ett enkelt sätt.

I utvärderingen har jag lyssnat på många smärtsamma berättelser från barn som förlorat syskon, föräldrar eller till och med hela sin familj och med vuxna som förlorat barn, make/maka. Att sätta stopp för de berättelser som vällt fram har knappt varit möjligt, lika lite som att inte själv påverkas av all sorg, död och förtvivlan. Som ensam utvärderare är det inte heller möjligt att hänvisa vidare. Existentiella livsfrågor har ibland studsat mellan väggarna, några har stilla gråtit eller sökt min tröst, andra har ringt för att höra mer om utvärderingen, men också i en förhoppning om att jag verkligen skulle förstå vidden av deras individuella smärta eller besvikelsen över hur de ansåg att de blivit behandlade av samhället under de första dagarna efter katastrofen. Som utvärderare blev jag i någras ögon en representant för staten. Flera av dem som ringt och pratat hade sedan inte haft möjlighet eller ork att ställa upp på en intervju om stödgruppsverksamheten.

Jag har i och med denna utvärdering stundtals fått anta rollen av samtalspartner och ventil, vilket det egentligen inte har funnits tid till. Många av de berättelser jag fått ta del av varken kan eller bör formuleras. Utvärderingen har erfordrat både emotionell närhet och förmåga till saklig distans. Det har varit nödvändigt att sitta ner, vara närvarande, lyssna på mycket svåra berättelser, finnas med i vissa processer och kanske även ”utsättas” för dem. Distansen har medfört nödvändiga avståndstaganden från materialet och från de egna känslor som väcktes under arbetet med utvärderingen.

3. STÖDGRUPPER

Stödgruppsverksamhet på individnivå var den huvudsakliga insats som erbjöds de som på olika sätt drabbats av tsunamikatastrofen. Därför får detta avsnitt inleda den empiriska redovisningen. I kapitlet beskrivs förutsättningarna för verksamheten, grundläggande perspektiv och upplägget av den individbaserade stödgruppsverksamheten. Vissa inslag gäller generellt medan andra avser enskilda organisationer. De stödgruppsverksamheter som behandlas i detta kapitel är främst organiserade via BRIS, Rädda Barnen och Referenspunkt Ersta. Vid de tillfällen då gruppleddare från Röda Korset samverkat med de övriga ingår självfallet även deras utsagor i materialet.⁷

Flera källor ligger till grund för detta kapitel. Det har gjorts en kortfattad litteraturstudie kring debriefing och stödgruppsverksamhet. Som tidigare nämnts används begreppen stödgrupp och stödverksamhet genomgående om de aktiviteter som varit föremål för utvärderingen. En viktig källa är det intervjumaterial där verksamhetsföreträdare, gruppleddare, en handledare liksom vuxna och barn som deltagit i stödgrupperna ingår. Utöver detta refereras till organisationernas egna sammanställningar, arbetsmaterial och dylikt. Uppgifter inom citationstecken är empiriska utsagor från insamlat datamaterial, utom när det är citat ur litteratur, vilket framgår av efterföljande referens. Empiriska utsagor presenteras med andra ord i en analytisk kontext.

Stödgrupp inte detsamma som debriefing

Det finns i Sverige en allmän grundtro på tidiga insatser från samhällets sida till människor som råkat ut för olika typer av katastrofer, eller som en av gruppleddarna uttrycker det: ”Man vet sedan tidigare att det är bra att träffa andra som varit med om samma katastrof, så tänket har funnits länge”. Tidigare erfarenheter från katastrofer som drabbat människor i Sverige har visat att olika typer av socialt och psykologiskt stöd varit nödvändigt (t.ex. Schulman & Håkanson, 1995; Socialstyrelsen, 1996; Winje, 1998). I denna utvärdering är det inte möjligt att föra en längre diskussion om den vetenskapliga synen på olika typer av stöd och hur verksamma dessa kan sägas vara. För att läsaren ska få en grundläggande, om än ytlig,

uppfattning om hur stödgruppsverksamhet betraktas i utvärderingen följer här ett kortfattat resonemang.

När man ska analysera effekter av stödverksamheter är det viktigt att ha i minnet att olika forskningsstudier har haft olika utgångspunkter för hur man studerar det som varit verksamt inom en viss stöd- eller krisintervention. Det särskiljande är själva olyckan eller krisen i sig, hur deltagargruppen konstruerats, hur man genomfört stödet men även vilket grundantagande som funnits om vad stödet förväntades ge deltagarna.

Med debriefing menar man ofta akut stöd med emotionell bearbetning för yrkesgrupper som råkat i kris efter en allvarlig eller traumatisk händelse inom ramarna för det egna arbetet (t.ex. Sivertsson, 2000). Ett sådant stöd innebär i första hand att man, så att säga, lättar på trycket, pratar ut, får gehör och med egna ord formulerar hur man upplever en viss situation eller händelse (se t.ex. Karlsson, 2005 för en studie om polisers upplevelser av traumatiska händelser). Debriefing blir i enkla ordalag en slags ”första hjälpen” i en svår situation, som ofta utförs i grupp och med organiserade diskussioner (se t.ex. Mitchell & Everly, 2001 för en specifik metod).

Enligt Michel, Berg Johanneson och Lundin (2006) pekar forskningen inom området psykologisk första hjälp liksom psykologisk debriefing på motstridiga resultat. Medan vissa studier inte ger stöd för psykologisk debriefing (t.ex. Mc Nally, Bryant och Ehlers, 2003; Deahl, Gillham, Thomas, Searle, Srinivasan, 1994; Deahl, Srinivasan, Jones, Neblett och Jolly, 2001) finns det andra som gör det.

En evidensbaserad undersökning som har lyfts fram (Michel, Berg Johanneson och Lundin, 2006) är en randomiserad studie med ett urval identifierade änkor som antogs kunna utveckla psykiska symptom efter sina respektive mäns dödsfall. Studien (Raphael, 1977) visar att de 31 änkor som under 3 månader erhållit särskilt utformat stöd under 13 månaders tid hade ett klart förbättrat hälsotillstånd i jämförelse med den kontrollgrupp på 33 änkor som inte åtnjutit en sådan stödinsats. Medan en kontrollerad studie (Polak, Egan, Vandebergh och Williams, 1975) inte uppvisar någon skillnad mellan dem som erhållit stöd och inte efter en familjemedlems död, uppvisar en annan studie (Bordow och Porrit, 1979) goda effekter av stöd som erbjudits människor efter dödsfall.

Litz, Gray, Bryant och Adler (2002) förordar tidiga insatser för traumatiserade människor för att

⁷ Ett forskarlag vid Centrum för allmänmedicin vid Karolinska institutet i Huddinge genomför en utvärdering av Röda Korsets samtalsgrupper.

motverka kroniskt posttraumatiskt stressyndrom, även om de menar att tidigare forskning kring kortvarig psykologisk debriefing inte visat någon nämnvärd effekt. Evidensbaserade studier för att man ska kunna dra säkra slutsatser kring olika stödande interventioner saknas till stor del. Däremot framhåller Litz m.fl. vikten av att låta traumatiserade personer tidigt ingå i sociala stödverksamheter.

Beteckningen debriefing används stundtals som ett övergripande begrepp som innefattar en mängd stödinsatser för människor som varit med om svåra situationer. Det är viktigt att komma ihåg att alla dessa stödinsatser inte alltid är vetenskapligt jämförbara med varandra, vilket i sin tur innebär att man bör iaktta viss försiktighet när man sorterar in stödverksamheter under begreppet debriefing. I annat fall är det lätt att utan urskilning och på knapphändig vetenskaplig grund avfärda alla möjliga olika typer av stödande åtgärder och metoder.

Vad är en stödgrupp?

Dyregrov och Straume använder begreppet psykologisk debriefing i en vidare europeisk kulturell kontext för att påvisa distinktionen mellan olika typer av stödande funktioner. Företrädare från Referenspunkt Ersta framhåller att det är en modifierad form av debriefing man initialt använder sig av i stödgrupperna: "Vi lånar debriefingen som öppning till våra samtal, därför att det är bra att inte börja i de starka känslorna. Man väcker upp för mycket annars /.../ att börja med enkla fakta: var befann du dig när du fick veta om katastrofen? /.../ närma sig känslorna försiktigt, sedan får gruppen ha sin process."

I det större perspektivet ses psykologisk debriefing som möten i grupp riktade till människor "som upplever normala reaktioner på onormala händelser, och är en del av krisinterventionen" (Dyregrov, 2003., sid 13). Den "psykologiska" termen kan upplevas med viss skepticism (Mitchell & Everly, 2001), men skiljer sig från en mer operationell (räddningsteknisk) debriefingmetod.

De stödgrupper som startades upp och bedrevs nationellt för att bistå människor efter flodvågskatastrofen var visserligen tillfälliga, och syftade till att så gott det gick få människor på fötter igen efter sorg och svåra upplevelser, men utöver detta fanns även en pedagogisk eller metodologisk ambition som syftade till att kognitivt och emotionellt bistå med verkamma förhållningssätt. Det fanns en målsättning som gick ut på att individer som varit med om svåra händelser ska tilldelas pedagogiska och psykosociala instrument för att långsiktigt klara av sin

vardagstillvaro (t.ex. Dyregrov, 2003; Gyllenswärd, 2001). Att som individ erhålla ett gediget stöd är viktigt för att motverka problem senare i livet (t.e.x Litz, Gray, Bryant & Adler, 2002).

Så här beskrev Referenspunkt Ersta begreppet stödgrupp på sin hemsida, som riktar sig till allmänheten: "Stödgrupper är ett sätt att tillsammans med andra i liknande situationer och under ledning av professionella gruppleddare få möjlighet att strukturera och bearbeta dina erfarenheter." (Ersta diakoni, 2006).

Rent konkret har stödgruppsarbetet organiserats så att stödgruppsledarna arbetat två och två med en grupp, för att "komplettera varandra, bidra på olika sätt och föra dialog". Intervjusvar visar att både stödgruppsledare och deltagare i stort är ense om att det varit bra med två gruppleddare, eller som ett barn uttrycker det: "Jag tycker de var bra, de var snälla och bra båda två. Hon [en av stödgruppsledarna] var sjuk en gång, så då var det bra att hon [den andre stödgruppsledaren] fanns där."

Det är ingen i intervjumaterialet som kan ge ett tydligt svar på frågan varför man använder sig av just två gruppleddare. Istället för att komma med socialpedagogiska referenser ger man uttryck för hur bra det fungerar: "Att vara helt ensam gruppleddare är tufft, två kan planera och hålla i det tillsammans ... tre personer blir nog lite mycket i en grupp." Mot bakgrund av gedigen utbildning och egen erfarenhet är det något som visat sig fungera. Antalet gruppdeltagare har legat mellan 4 och 12 personer enligt en rekommendation om lämpligt antal deltagare i stödgrupper.

Organiseringen av stödgrupper på individnivå

Efter tsunamikatastrofen organiserade samtliga frivilligorganisationer stöd på individnivå i barn- och vuxengrupper. Röda Korset hade egen finansiering, varför dessa grupper inte ingår i Arvsfondens utvärdering. Referenspunkt Ersta administrerade och höll i flest stödgrupper, totalt 23 stycken alltefter vilka behov man fått ta del av genom telefonsamtal eller i samverkan med övriga organisationer. En av dessa bestod av fem barn i åldrarna fyra till nio år som förlorat familjemedlemmar, släktingar eller vänner i Thailand.

Tre av grupperna bestod av ungdomar i åldrarna 12 till 15. I den ena hade de fyra ungdomarna själva varit i Thailand och dessutom förlorat släktingar och vänner. I den andra hade de fem ungdomarna inte varit i Thailand, men de hade förlorat släktingar och vänner där. I den tredje ungdomsgruppen⁸ hade alla förlorat

⁸ Gruppstorleken varierade mellan 3 och 6 deltagare, vilket

en eller båda sina föräldrar. Någon hade även förlorat ett syskon. De övriga 19 grupperna som hölls bestod av vuxna. Målgrupperna valdes ut beroende på behov. I cirka tio av grupperna hade deltagarna själva upplevt vågen i Thailand, och i några fall i Sri Lanka. Bland de fåtal grupper som var blandade fanns ytterligare personer som hade varit på plats eller förlorat anhöriga.

I en av stödgrupperna sörjde deltagarna vänner, familjemedlemmar, små barn, släktingar, vuxna barn eller barnbarn. En annan riktade sig till personer som led av sömnsvårigheter efter katastrofen. I den här gruppen, som bestod av åtta personer, fokuserade man på olika avslappningsövningar och metoder för att kunna sova bättre. Ytterligare en stödgrupp startade efter att sex väninnor hört av sig och ville ha hjälp för att orka stödja sina anhöriga i deras sorg efter förlorade familjemedlemmar.

Stödgruppsverksamheten på Referenspunkt Ersta har generellt sett inte varit organiserad enligt fasta teman. Däremot har man följt en struktur som lärdes ut under den obligatoriska utbildning som hölls av Atle Dyregrov och Marianne Straume från Center för krispsykologi i Norge, i Ersta diakonis regi. Det har inneburit att man i de olika grupperna hela tiden har arbetat med samlande inlednings- och avslutningsceremonier.

Innehållet har dels styrts av gruppledarnas kunskaper och egna erfarenheter, dels planerats beroende på deltagarsammansättningen. I gruppen med relativt små barn uppger man att man till stor del använde sig av målarfärger. I den ungdomsgrupp där deltagarna förlorat sina föräldrar användes följande teman: diskussioner om katastrofen, hur familj och gruppdeltagare påverkats, krisreaktioner, saknad och sorg, psykiska försvarsmekanismer, nätverk, skuld känslor, minnen av dem som gått bort, hur skolarbete och kamratrelationer påverkats, tankar inför jul och årsdagen. Samtalen i gruppen pendlade mellan dåtid, nutid och framtid.

I flera av grupperna har det ingått ritualer så som reflektioner kring ett visst tema eller ljusständning. Riter och ritualer är något som spelat en viss roll i flera av grupperna på Referenspunkt Ersta. Kortfattat är dessa ritualer symboliska handlingar som ger struktur till tankar och känslor samt tydliggör övergångar och upprätthåller social tillhörighet (Ersta diakoni, 2007).

BRIS Stockholm planerade till en början fyra grupper som till slut blev fem eftersom behovet av gruppverksamhet var stort. Av totalt 36 barn och ungdomar som deltagit i gruppverksamhet via BRIS var

berodde på att några ungdomar flyttade till annan ort med sina nya vårdnadshavare, och någon valde att hoppa av. Det har i utvärderingen inte framgått om dessa ungdomar själva varit i Thailand eller inte.

det sex som slutade av olika anledningar. Grupperna har bestått av fem till åtta barn. Tre av grupperna var så kallade traumagrupper för barn som varit med om flodvågskatastrofen. De övriga två var så kallade sorggrupper för barn som förutom att de varit med själva också förlorat minst en nära anhörig.

BRIS Göteborg startades en traumagrupp med sex barn, som med tiden blev mindre. BRIS Malmö startade två barngrupper, en traumagrupp och en sorggrupp med sammanlagt nio barn. När två barn valde att byta från sorggrupp till traumagrupp bestod sorggruppen av tre barn som då valde att inte längre delta.

Parallellt med barngrupperna har BRIS även hållit i vuxengrupper för vårdnadshavare och andra vuxna i barnens närhet där man haft möjlighet att tillsammans med andra diskutera sin egen sorg, sitt eget trauma eller sin oro kring barnen.

BRIS företrädare menar att man arbetat pedagogiskt med sina barngrupper, och att stödet samtidigt haft vissa terapeutiska effekter. Syftet har varit att via pedagogiska metoder och relevanta teman med gruppen som hjälp få igång en stödjande process, vilket även stärker barnet som individ (jfr Lindstein, 2001). De teman man arbetade med i barngrupperna var: när flodvågen kom; dåtid, nutid och framtid; sorg och saknad; minnen; känslor; försvar och kommunikation; familjen; omgivningen; självhjälp; kunskap och fakta.⁹

Rädda Barnen i Stockholm har haft en stödgrupp för barn och en stödgrupp för vuxna/föräldrar tillsammans med Röda korset och Referenspunkt Ersta. Personer från Rädda Barnen höll i barnverksamheten medan Referenspunkt Ersta och Röda Korset hade hand om vuxengruppen. I barngruppen deltog fyra flickor efter att den ende pojken valt att sluta. Alla i gruppen hade mist minst ett syskon. I vuxengruppen deltog barnens vårdnadshavare.

På Rädda Barnen säger man att man inte arbetat med fasta teman, utan i likhet med referenspunkt Ersta haft en mer öppen hållning inom ramarna för en given struktur. Därför kan man ändå säga att arbetet varit tematiskt eftersom träffarna berört avgränsade områden. Träffarna på Rädda Barnen¹⁰ började alltid med en gemensam fikastund för barn och vuxna innan barngruppen gick in till sig. Enligt Gyllenswärd (2001) är dessa pauser en viktig form av samvaro som ingår i stödet. Barngruppsledarna har arbetat efter en modell som utarbetats efter år av erfarenheter av att leda

9 För mer ingående information om gruppträffar, dess teman och beskrivningar av BRIS stödverksamhet för barn och unga, se BRIS (2007).

10 Träffarna på Rädda Barnen var ett samarbete mellan Rädda Barnen, Röda Korset och Referenspunkt Ersta. Parallellt med barngruppen hade man en vuxengrupp med barnens vårdnadshavare.

grupper med ”barn i sorg”. Innehållet i deras verksamhet handlade om att skapa ett bra gruppklimat och sedan arbeta utifrån barnens egna behov. Man arbetade med samvaro, känslor och tankar, minnen, nätverkskartor, övningar och hur man gör ett bra avslut.¹¹

Som i all organiserad gruppverksamhet har vissa avhopp skett, någon har bytt grupp eller fortsatt i annan grupp när den egna avslutades och man för personlig del ville gå kvar en längre period än vad som erbjöds i den egna gruppen. För en del har tiden inte passat med de egna arbetstiderna, vilket gjort att man hoppat av eller bytt grupp av den anledningen. Några personer valde att inte fullfölja då de erhöll annan professionell hjälp eller helt enkelt hellre sökte stöd i sin familj eller personliga nätverk. För de med ovana att prata i grupp var det givetvis större motgång att delta i stödgrupp över huvud taget: ”Min man tyckte inte att det passade honom”. Överlag har grupperna innehållit avsevärt många fler kvinnor än män. Någon förklaring till det har inte kunnat ges, mer än åsikten från en stödgruppsledare om att ”det är ju vanligare att kvinnor deltar vid stödverksamheter”.

En del personer hade påbörjat gruppverksamhet på flera organisationer och blev tvungna att välja i vilken grupp man ville fortsatt delta. Avhopp är sådant som sker i alla typer av grupper, och tillhör en normal gruppprocess. Vid några tillfällen har även personer kunnat påbörja i en viss grupp i efterhand.

På grund av svårigheter att få fram siffror på antal deltagare från några av organisationerna är det omöjligt att ange exakt antal personer som deltagit i stödgruppsverksamheterna.

Metoder och kompetens

Organisationsföreträdarna är noga med att påpeka att de metoder som använts i respektive stödgrupp inte är desamma som används i gruppterapi. Däremot har forskning visat att dessa metoder kan ha ett terapeutiskt värde för deltagarna (Dyregrov, 2003). En stödgrupp kan fungera som ett utökat nätverk, och därmed förhindra att barn och ungdomar utvecklar olika typer av problem (Black & Young, 1995). Gruppledare och företrädare framhåller att det handlar om ”pedagogiska instrument”, ”vaksamhet över gruppens behov och egna resurser” och att ”det viktiga är mötet, att få träffa andra, se att man inte är ensam ... till största delen är det just träffarna med andra som hjälper vidare”.

Om stödmeter i grupp tillämpas som en del av en mer långsiktig strategi är det möjligt att åstadkomma

en större terapeutisk effekt (jfr t ex Chemtob, Tomas, Law & Cremniter, 1997; Mitchell, Schiller, Eyler & Everly, 1999). Svensk forskning har visat att pedagogiskt stödjande insatser för grupper med barn till missbrukande föräldrar medför vissa gynnsamma terapeutiska effekter (t.e.x. Lindstein, 1997; 2001).

Enligt Dyregrov (2003) ska gruppledaren ha lämplig utbildning i och erfarenhet av hur man hanterar människor i grupp. De stödgruppsledare som lett barn- respektive vuxengrupper i olika verksamheter har en gedigen utbildning bakom sig samt erfarenhet från stödarbete inom olika verksamheter. Som exempel kan nämnas Referenspunkt Ersta 23 gruppledare av vilka sju är utbildade socionomer, fem är psykologer, fem präster eller diakoner och sex är psykiatriker, beteendevetare, arbetsterapeut, gruppterapeut etc. Förutom dessa grundutbildningar har samtliga gruppledare även vidareutbildning i psykoterapi, familjeterapi, handledning eller annan typ av terapeutisk eller gruppinriktad utbildning. De flesta av gruppledarna har dessutom många års erfarenhet av arbete med människor i sorg och kris, varav några från stödarbetet efter Estonias förlisning. De flesta stödgruppsledare genomgick den sexdagarsutbildning som hölls på Referenspunkt Ersta för att bättre kunna fokusera på konkret stödarbete efter flodvågskatastrofen.

Utöver utbildning och erfarenhet är förberedelsearbetet givetvis av största vikt. För att en verksamhet ska bli så bra som möjligt behöver man skaffa kunskap om de människor som ingår i gruppen, deras behov, och vilken ”kultur” som råder (t.ex. Dyregrov, 2003; Gyllensvärd, 2001). Förberedande informationsmöten anordnades där man delade in deltagarna i lämpliga grupper. När det däremot gäller förberedelserna på individnivå så var dessa enligt både gruppledare och stödgruppsdeltagare stundtals undermåliga. Det hände att gruppledarna inte hade träffats eller inte ens kände till varandra, det gällde även gruppdeltagarna. En av gruppledarna ger förklaringen: ”Det skulle gå fort, fort, fort. Det var som om vi inte kunde starta fort nog.”

Tid, kontinuitet och homogenitet

Sammanfattningsvis kan man säga att de flesta stödgrupper startades under 2005, och några under 2006. Antalet träffar låg mellan 5 och 21 och pågick under cirka 1½ timme, oftast en gång i veckan den första tiden för att sedan övergå till varannan vecka, och slutligen mer sällan. ”Träffarna glesades ut allt eftersom behovet av stöd minskade hos de drabbade.”

Det är viktigt med en fungerande och väl avvägd

11 Den utgångspunkt som ligger till grund för Rädda Barnens verksamhet i stödgruppen finns beskriven i boken ”Stöd för barn i sorg” (Gyllensvärd, Rädda Barnen, 2001).

struktur i stödgrupper (Dyregrov, 2003; Gyllenswärd, 2001), vilket är något som både tolkats och hanterats på lite olika sätt. I barngrupperna har man generellt sett haft lite mer strukturerad verksamhet med skapande aktiviteter, anpassad för barn och unga. I vuxengrupperna har ofta de vuxnas olika behov fått styra verksamhetsinriktningen vid de olika tillfällena. Alla grupper har planerats beroende på hur gruppen varit sammansatt (ålder, medlemmar, trauma eller sorg etc.)

Antalet träffar bestämdes företrädesvis med utgångspunkt från två olika perspektiv. Det ena stöddes främst av företrädare hos Röda Korset och BRIS, och hade utgångspunkten att stödgruppsverksamhet ska vara väl avgränsad i tid. Tidsramen kunde variera något beroende på särskilda behov, men i stort var tanken att aktiviteter ska vara väl avgränsade för att styrka deltagarnas egen motivation att ta tag i sina liv: ”Vi sa på tidigt stadium att vi finns till under ett års tid. Det är viktigt ha en början och ett slut.”

Referenspunkt Ersta däremot planerade antalet grupptillfällen efter vilka behov deltagarna uttryckte och hur grupprocessen såg ut i de enskilda grupperna. Det är ett perspektiv som utgår från idén om ett anpassningsbart stöd: ”Karaktären på vår verksamhet är en självförståelse som handlar om att se behov och göra någonting åt det /.../ En teori om långsiktighet och uthållighet där den enskilda människan och hennes behov har företräde.”

Rädda Barnens företrädare förespråkade i stort en slags mellanväg mellan yttre ram och gruppens individuella behov. Å ena sidan ansåg man att det inte går att hjälpa människor vidare om grupperna pågår för länge: ”hur många gånger gruppen skulle träffas diskuterades hett och vilt /.../ man kan inte leva hela livet som tsunamigruppen, utan måste gå vidare, göra avslut.” Å andra sidan tog man hänsyn till att barnen ville träffas oftare än deras föräldrar gav uttryck för: ”Barngruppen hade större behov att fortsätta än vad de vuxna hade.”

Dessa olikartade synsätt har varit föremål för diskussion mellan organisationsföreträdarna om hur en stödgruppsverksamhet bör organiseras för att bäst gynna enskilda människor.

En ambition som fanns för samtliga stödgrupper var homogenitet, d.v.s. att varje stödgrupp skulle inrymma deltagare med liknande erfarenheter av katastrofen.¹² Även om detta under planeringen i de allra flesta fall gick att genomföra, kunde man i vissa grupper inte leva upp till ambitionen. Eftersom det fanns personer som

önskade delta i stödgrupp valde man att sätta samman grupper där deltagarna hade uppenbart disparata erfarenheter av flodvågskatastrofen. Orsaken var att det vid just det tillfället fanns för få personer som hade liknande erfarenheter, eller att man befann sig i en stad med relativt få drabbade. Exempel på personer som inte kunde placeras in i en lämplig grupp är någon som arbetat som volontär i Thailand eller någon som rest till Thailand för att på eget bevåg söka efter anhöriga. En annan bodde på annan ort i Sverige och hade inte kunnat erbjudas hjälp i stödgrupp där.

Handledning till gruppledarna

I samband med att stödgrupperna satte igång startades även handledningen för gruppledarna. Organisationerna kontaktade själva olika handledare för sina gruppledare. Ibland har man så att säga lånat kompetens av varandra, exempelvis när en person från Rädda Barnen handledde barngruppsledare på Referenspunkt Ersta. BRIS fick i sin tur handledning från Center for krisepsykologi i Bergen. För att levandegöra handledaruppdraget i utvärderingen görs en beskrivning av den handledare som arbetat med flest gruppledare.

Den kvinna som tillfrågades om handledningsuppdraget på Referenspunkt Ersta är teologie kandidat, prästvigd, utbildad psykoterapeut och sedan 25 år tillbaka medarbetare på Ersta sjukhus där hon arbetat som sjukhuspräst samt med sjukhuskyrkans högre kurs och handledarutbildning. Hon har tio års gruppledareerfarenhet från S:t Lukasstiftelsens självårdsutbildningar, och var även med och byggde upp stödarbetet efter Estoniakatastrofen, som ägde rum i september 1994 då hon arbetade som stödgruppsledare. Hon har också själv tagit emot professionell handledning.

Hon menar att hennes utbildning och erfarenhet går ”hand i hand”, och att utbildningen blir en ”integrerad del av ens person av erfarenheter och kunskap”. Hur klarar man av ett sådant här handledningsuppdrag? Hon påpekar att integrationsprocessen mellan utbildning och personlighet är viktig. Som sjukhuspräst är hon van vid att möta människor i kris. Hon fick även mycket erfarenhet genom Estoniakatastrofen. När hon tillfrågades om hon ville åta sig att handleda gruppledarna tänkte hon först tacka nej, eftersom hon insåg att det var en svår uppgift:

”Förförståelsen var att det här blir svårt. Jag har gjort mitt, så jag går inte in i detta, det blir för slitsamt. Sedan insåg jag att jag inte kunde

12 Information saknas om antal grupper som inte var homogena. Delvis beror det på de olika organisationernas sätt att dokumentera sådan information och informationens tillgänglighet. Delvis har gruppssammansättning upplevts olika inom samma grupp, varför det även blir en tolkningsfråga.

dra mig undan, eftersom jag har jobbat mycket med handledning.”

Hon menar att situationen är extraordinär, och jämför tsunamikatastrofen med en krigssituation eftersom många förlorade flera nära anhöriga och dessutom själva blev svårt skadade. Sådant är vi inte särskilt vana vid i Sverige. Hon ser flera paralleller mellan detta uppdrag och uppdraget som sjukhuspräst, eftersom hon som präst har hanterat många svåra situationer:

”Som präst är man van vid sorg efter dödsfall och jag visste att jag klarade den uppgiften, men jag visste också att detta skulle kosta för alla. Som gruppleddare är det viktigt att ha insikten att krisintervention kräver närhet; man måste verkligen kunna vara där, gå bredvid. Det handlar om empati; att vara närvarande, men sedan klara av att gå ur för att göra ett bra arbete och själv må bra.”

Handledaren gör en distinktion mellan prästrollen och den terapeutiska funktionen, som hon menar medför två olika förhållningssätt. Medan terapeuten utför vård innebär självvård mer omsorg, vilket hon uttrycker metaforiskt: ”att gå med på vägen och finnas där”. Hon menar att sorg fordrar att man går utöver terapeutrollen, eftersom sorgbearbetning inte är detsamma som terapi.

Handledningens syfte och innehåll

Handledningen av gruppleddarna ägde rum mellan september 2005 och juni 2007 på Referenspunkt Ersta var fjortonde dag med två grupper om cirka tio deltagare och med 90 minuter per handledningstillfälle. Handledaren framhåller att man till stor del följt den modell för katastrofkunskap som utarbetats i Norge där studier och erfarenheter visat att det allra viktigaste för människor i sorg efter nationella katastrofer är att dela erfarenheter med andra som varit med om liknande händelser. Handledningen utgjordes av samtal med utgångspunkt från ett psykodynamiskt synsätt, och syftet med handledningen var enligt handledaren:

- att hjälpa gruppleddarna härbärgera de drabbades upplevelser.
- att hjälpa gruppleddarna avlasta sina egna upplevelser.
- att hjälpa gruppleddarna förstå processen.

Vid varje tillfälle hölls en runda för att inventera vad gruppleddarna behövde ta upp. Det var stundtals mycket

svårt att som handledare hålla strukturen, eftersom hon i förväg ”inte kunde veta och vem som satt med vad. Ibland behövde vissa mycket utrymme. Det var också mycket dynamik i rummet.” Hon framhåller att det är bra om alla får säga något; till och med säga att man bara vill vara tyst, om det är så. När det handlar om död, sorg och separation menar hon att det är symboliskt viktigt att hålla ramarna för handledningen både som gruppleddare och handledare: ”Det blir en parallellprocess; att nu måste vi gå hem.” I övrigt beskrivs handledningen som en dynamisk och kontinuerlig läroprocess:

”Det gäller att hjälpa gruppleddarna med att se vad de blivit bärare av, genom att de återger svåra livsberättelser, den sorg de själva känner eller hur det berört dem. Det är en containerfunktion jag haft som handledare.”

Hon betonar att handledningen till stor del bestod i ett aktivt lyssnande för att hon skulle kunna förstå hur arbetet i de olika sorggrupperna berört olika gruppleddare. Enligt hennes bedömning var samtliga gruppleddare empatiska och kunniga i sättet att leda en sorggrupp oavsett kön, ålder och egen livssituation. De ledare som hade stor erfarenhet av handledning och sorgprocesser hanterade givetvis situationen annorlunda än de som inte hade dessa erfarenheter, men för handledningens del menar hon att detta kunde vara en tillgång, snarare än ett hinder:

”Gruppleddarnas upplevelser och behov i handledningen var olika på grund av olika ålder, egen livssituation och så. Alla var där med sin egen erfarenhet, vilket också gjorde rikedomerna större för handledningen.”

Handledning, menar hon, bidrar till att lära professionell stödpersonal att våga vara nära människor i kris genom att sitta tillsammans och gemensamt uthärda frustration. Hon beskriver ett ständigt samspel mellan att ”spegla gruppleddarna och lägga tillbaka det på gruppen för att fånga dynamiken”. Hon visste inte i förväg vad som skulle komma upp i de olika grupperna, så hon var öppen och fick det klart för sig under den inledande inventeringen. Ibland kunde man inte urskilja vad som hanterats förrän efteråt. Om någon av gruppleddarna behövde extra mycket tid till handledning vid något tillfälle för att det fanns någonting angeläget att diskutera, omförhandlade hon först med gruppen om det. Hon framhåller att det är den inledande inventeringen och sedan en

avslutande genomgång som utgjort strukturen för handledningstillfällena:

”Det gällde att vara fullständigt nollställd. Vara där och dela existentiella problem och smärta. Den enda specialisten är den drabbade/sörjande – som vi alla får kunskap om. Det gick inte ha ordentliga ramar i handledningen, istället fick jag följa med, utan att veta vad som skulle hända.”

Handledaren diskuterar i efterhand både den egna handledningsfunktionen och innehållet i de processer hon varit involverad i. En svårighet hon nämner är ”att de flesta är inställda på metod och botande, vilket är omöjligt när det gäller sorg. Då måste man vara med i en process”. Hon menar att man hade ett kontrakt om hur lång handledningen skulle bli. Som handledare är det viktigt att följa gruppen och sedan lämna den, så deltagarna blir ”tvungna att gå själva” som hon uttrycker det. Däremot kan man ha en social gemenskap, vilket ofta är den funktion en präst har.

Intern utvärdering av handledningen

Handledningen utvärderades efteråt muntligt i grupperna. Gruppledarna uttryckte stor tacksamhet för att handledaren orkat vara ett stöd i en mycket speciell och svår ledarfunktion: ”utan handledning hade det aldrig fungerat”. Handledningen sågs som nödvändig för att fungera som gruppledare på ett bra sätt. Kontakten var god och stundtals mycket djup på grund av det känslomässiga materialet, vilket handledaren menar är ofrånkomligt i grupper som arbetar med traumatiserade personer som dessutom är anhöriga:

”Det är i grupprocesserna det blir tydligt hur tung en katastrof är. Att personer man arbetat med samtidigt varit dels traumatiserade, dels kroppsligt skadade och dels sörjande anhöriga har gjort detta arbete unikt och tvingat gruppledarna att gå på vägar man aldrig tidigare beträtt trots att samtliga varit erfarna människovårdare.”

Hon menar att handledningen är viktig för att undvika sekundär traumatisering, det vill säga att i sitt arbete med traumatiserade människor bli ”smittad” och själv genom den empatiska processen bli medsörjande.

Jag vill poängtera hur viktigt det är för grupphandledarna att få tillgång till handledning för att undvika sekundär-

traumatisering. Det bästa botemedlet mot den risken är att själv få tillfälle att under ordnade former få ge utlopp för känslor och dela sina tankar. På detta sätt lär man sig hålla en sund distans men ändå vågar och orkar bli berörd genom existentiella kriser, som vi alla någon gång drabbas av.

Hon menar att det var en grannliga och svår uppgift för alla inblandade att vara med och uthärda all sorg och smärta. Hon anser att de gruppledare som till största delen var inställda på vård utöver sin grundläggande utbildning efterfrågade fler seminarier och mer kunskap om sorg och katastrof. Handledaren säger också att det även fanns mer praktiska önskemål som att lära sig mer om den Thailändska och buddhistiska traditionen. Hon beskriver att många var frustrerade över att inte kunna göra ännu mer för dessa människor som drabbats av svår sorg.

Handledningen har utifrån handledarens perspektiv fungerat bra trots problem med de organisatoriska ramarna som inte fungerat till fullo och det mycket tunga materialet grupphandledarna haft att arbeta med. Hon framhåller även att några gruppledare var missnöjda över att ha fått utbildning och påbörjat arbetet eftersom de inte fick möjlighet att fortsätta när verksamheten upphörde. Hon säger även att handledningssituationen stundtals blev en parallellprocess eftersom oron inom den övergripande organisationen påverkade gruppledarna

”Grupperna har försökt parera den processen eftersom det varit väl känt bland en del av deltagarna om oro i organisationen. Det har inneburit merarbete för gruppen, men också kunnat användas som erfarenhetsmaterial. Det har blivit mycket tydligt hur en organisation och dess kriser påverkar arbetet inom densamma.”

Hon beskriver situationer där gruppledarna gjorde ett fantastiskt arbete samtidigt som en ledningskonflikt pågick inom Referenspunkt Erstas huvudorganisation.

Rent konkret innebar det att gruppledarna utan förvarning blev tvungna att byta rum, och frustrationen blev stundtals stor för många då de skulle guida sörjande människor till olika lokaler. Handledarens roll blev då att hålla fokus på gruppledarnas uppdrag, och be dem hålla andra konflikter eller känslor utanför. Handledning, menar hon, är beroende av ledningens stöd och förhållningssätt, och hon är glad över att hon själv hade tillgång till handledning så hon kunde ”ta hand om det som blev i gruppen”. Hon upplever att hon

hela tiden hade stöd från Referenspunkten samt att hon hade ledningens fulla förtroende och att de inte lade sig i processen.

4. UPPLEVELSER AV ATT MEDVERKA I EN STÖDGRUPP

I det här kapitlet delar stödgruppsdeltagare med sig av sina åsikter om och upplevelser av att delta i organisationernas stödgruppsverksamheter. Texten är empirinära, det vill säga det är framförallt gruppdeltagarnas egna åsikter och synpunkter som beskrivs. Beskrivningarna, som både barn och vuxna har bidragit med, är till stor del av generell karaktär. De visar på skillnader, likheter etc. Några anonyma citat åskådliggör direkta utsagor från deltagare.

Generella aspekter

Något som framkommer i intervjuerna med barn och unga är att deras upplevelser, det vill säga om de själva var med om vågen eller om de förlorade någon anhörig, tycks spela mindre roll för hur de upplever stödgruppsverksamheten. Däremot har det viss betydelse för om de tycker att de har fått tillräckligt stöd med att bearbeta sina upplevelser. Det är betydligt fler djupt sörjande och traumatiserade människor som även behövt andra typer av stöd från samhället i form av terapi, familjesamtal och så vidare, vilket i sig självfallet är en naturlig omständighet. Socialtjänsten har haft en aktiv roll när det gäller barn som har förlorat sina föräldrar: ”Hon från soc ställde upp för mig jättebra, hon kom hem, frågade hur det var, pratade med mig och hjälpte jättemycket ... i gruppen hade man mer kompisar. Det var bra på ett annat sätt.”

Upplevelser av att medverka i stödgrupp för barn och unga

”Man lär sig mycket och får hjälp mycket ... att man förstår mycket mer grejer. Hur det kan påverka ... gå på BRIS ... lära om folk ... och kan uttrycka sina känslor. Viktigt att våga vara i en grupp ... annars ha tråkigt hela livet och vara ensam.”

(En 10-årig pojkes sammanfattande åsikt om vikten av att som barn våga vara med i en stödgrupp efter en katastrof).

Av tidsskäl beskrivs intervjuutsagor från barn och ungdomar, flickor och pojkar rätt generellt. Givetvis finns det många aspekter, till exempel var och ens specifika situation, tanken om att vilja vara till lags i intervjusituationen, könsaspekter och ålder med mera, som har betydelse för hur en ung människa svarar

under en intervju (t ex Andersson, 1998; Aronsson, 1996; Cederborg, 2000; Linblad, 2008). Den mest framträdande aspekten i utvärderingen är dock barnets ålder. Åldern har betydelse för vad man främst fokuserar på, oavsett om man gått i en traumagrupp (varit med om vågen) eller sorggrupp (förlorat nära anhörig). Samtliga intervjuer med barn och unga är utförda med personer som gått i stödgrupp hos BRIS eller Rädda Barnen.¹³

De vuxna tipsade om stödgrupp

I samtliga fall där det funnits vuxna i det enskilda barnets närhet har dessa haft stort inflytande på barnets deltagande i stödgrupp. Alla de barn och unga som intervjuades har haft vuxna runt sig som varit positiva till att de skulle delta: ”De sa att det var bra, att jag behövde träffa andra och så.” För barnens del är det främst föräldrar, släktingar eller vårdnadshavare som har framfört förslaget: ”Pappa tyckte att vi skulle gå.” Vid några tillfällen är det elevvårdspersonal i skolan som har informerat enskilda elever om möjligheten att delta: ”Jag fick fylla i blankett hos skolsköterskan för att bli anmäld och träffa andra barn som varit med om det.”

Vissa barn har varit beroende av att vuxna har skjutsat eller följt med på bussen så de kan ta sig till lokalen: ”Vi åkte bil varje gång, det var bra tycker jag för annars hade det nog blivit svårt att komma. Det var skönt att [de vuxna] var med då.”

Ju yngre barnet är desto mindre kunskap har det om de olika organisationerna och deras verksamhet. Istället har man satt sin tillit till de vuxnas information: ”Min mamma sa att det fann BRIS som hjälpte barn vid mobbning och kriser ... och så kom vi hit ... jag vet inte hur mamma visste det, hon bara visste ...”

Som tonåring har man förhållit sig till de vuxnas information, men också själv aktivt tagit ställning till om man vill delta: ”Släktingar, men också andra i kommunen ville att jag skulle gå i en sådan grupp, andra vuxna som hjälpte mig tyckte det var bra, men jag ville det själv också.”

¹³ Det är viktigt att hålla i minnet att intervjuerna har genomförts med barn och unga inom BRIS och Rädda Barnen eftersom vissa av deras åsikter har att göra med just dessa organisationers stödgruppsplanering.

Att bli en grupp

Inte alla unga deltagare var positiva till att träffa andra jämnåriga i grupp: ”Jag ville inte först. Sedan tyckte jag det var bra och då gick jag.” Den flicka i citatet som inledningsvis varit skeptisk menar att hon behövde prova på verksamheten för att bedöma om den var bra för henne: ”Jag förstod när jag börjat att det var bättre än jag trott.”

Några barn kände sig blyga, och andra var helt enkelt ovana vid att prata i nya grupper: ”Jag sitter mest tyst. På skolan svarar jag bara på frågor när jag måste. Det är så, jag vågar inte.” Andra kände sig nervösa inför att träffa obekanta människor: ”Vilka skulle de vara? Det kändes lite läskigt att inte veta ...”. Hur modig man kände sig inför en ny gruppkonstellation berodde till stor del på om man hade ett syskon med sig eller inte. Att redan i förväg känna någon i gruppen minskade på nervositeten: ”Det kändes bra att hon var med, det var lättare, för annars hade jag inte känt någon.” En flicka uttrycker hur den blygsel hon upplevde påverkade hennes beteende under den allra första gruppträffen: ”Jag och en till var de enda som inte hade syskon. Det var lite ensamt. Alla satte sig runt bordet och tog mackor, men jag ville inte sitta ... när de frågade tog jag en liten kaka, fast jag egentligen var hungrig ... det knorrade i magen ... men jag vågade inte.”

För andra barn och ungdomar var det enklare att anpassa sig. Någon var van från skolan att berätta om sig själv: ”De frågade vad man gjort i veckan och på helgerna. Jag berättade vad jag gjort i skolan och så, om jag varit i skolan. Det är inget ovanligt för mig, för på skolan berättar vi varje måndag, så det är jag van vid.”

För många var det en ny upplevelse att vara en grupp tillsammans med andra på ett sätt som sällan sker inom skolan: ”Här var det friare”; ”jag behövde inte förklara ...”; ”vi satt i ring på kuddar, det var gosigt, lite trevligt så där. I skolan gick rykten i hela skolan, men här hölls [hölls] det inom gruppen, det gick inte utanför gruppen.” Det sistnämnda förhåller sig rätt många barn till: att de tillsammans upprättat ett kontrakt om att inte berätta för utomstående om sådant som sagts inom gruppen. För de flesta har denna överenskommelse varit viktig: ”Vi berättade inte för någon enda” och ibland har överenskommelsen tolkats som att ”man fick inte berätta”. Det skapades ett förtroligt sammanhang inom gruppen, det vill säga det som kommunicerades sades i förtroende och i förvisning om att informationen skulle hanteras respektfullt av deltagarna (jfr Olofsson, 1998).

De flesta barnen är nöjda med åldersfördelningen i sina grupper, så de har inte reflekterat så mycket kring

det. Ju yngre barnen är desto mer berättar de om lekar, pyssel, känslor och kamrater. En svepande, men vanlig kommentar bland de lite äldre ungdomarna är: ”Det var kanske lite barnsligt, men det var bra.” Det ”barnsliga” har till och med tillfört att man vågat mer än vanligt: ”Det var bra att leka ihop, det kändes bra ... fick möjlighet att ’vara’ här, fick uppmärksamhet.”

En tonåring menar att ”åldrarna bör inte skilja sig för mycket. [Mitt syskon] var med i en grupp ... och han var mycket äldre än de andra. Det blir svårt att utbyta tankar om man är på olika plan ... då man utvecklas är det mycket stor skillnad på att vara 12 och 15 år.”

Gruppstorleken är det några som yttrar sig om. De har ofta upplevt lite större grupper som bra: ”Det var 8-9 stycken i gruppen, och det var lagom.” I de mindre grupperna var det viktigt att man redan från början kände någon: ”Det var skönt att min syster var med.”

Många av barnen uppger att de har deltagit så ofta det gått: ”Jo jag var nog med nästan varje gång, eller en gång var jag sjuk, och en annan gång ville jag inte missa skolan ... vi höll på med ett projekt om dinosaurier.” Några medger att de tycker att ”det var tillräckligt många gånger, jo det var lagom, precis som vi behövde.” Andra är missnöjda över att de inte fick gå fler gånger: ”Jag trodde vi skulle träffas mer, det ville jag, men vi fick inte det. Det var tråkigt att sluta.” En flicka säger med eftertryck att ”gruppen slutade för tidigt.”

Ju äldre man är desto mer tycks man tolka deltagandet utifrån de riktlinjer vissa gruppleddare gett: ”Jag har deltagit en gång i veckan under ett halvår, sedan blev det varannan vecka den sista månaden. Två timmar varje gång kändes lagom. Nedtrappningen kom ganska lägligt; efter ett halvår eller senare. Det passade mig, men jag vet inte vad de andra tyckte. Gruppen var till för att man skulle kunna föra sitt sorgearbete framåt och då behövde man inte lika mycket längre. De [gruppleddarna] betonade att de trappade ner för att man inte skulle bli beroende. Den [stödgruppen] skulle hjälpa, inte bli en obligatorisk sak för att fortsätta med sitt liv. Ledarna har sagt så och jag håller med dem om det.”

Delad sorg i ett relationellt sammanhang

Trygg grupp gemenskap – Något som framkommer tydligt i utsagor från barn och unga är hur viktig relationerna till de andra i stödgruppen varit för det egna välmåendet: ”Kontakten med de andra var bra, det var mycket värme och glädje som man delade.” Det här är något man framhåller i högre grad än själva verksamheten som sådan. Däremot har övningar

och lekar varit ett viktigt redskap för att nå en bra sammanhållning, vilket en tonåring uttrycker så här: ”Det var simpla övningar ... stod i en ring och hade påsar med ärtor i ... bara stå och kasta i ett visst mönster, kändes som om man var 6 år gammal ... men så bra att göra övningar tillsammans ... man visar att jag har förtroende; jag har inga problem med att vara barnslig för dig. [Det skapade] bra sammanhållning, som kunde användas senare när man var mer verbal. Nyss stod jag och kastade ärtpåse - så nu vågar jag prata!”

I gruppen blev det möjligt ”att bara få vara” eller att uttrycka svåra, ofta ovana, känslor: ”Det var sorg ... ett par stycken som grät ibland, då kändes det som att man hade ingenting att dölja för varandra, vi var som en stor familj ... ingen hade något att dölja ...”

Vikten av att träffa andra barn och ungdomar – Yngre barn hänvisar till det ”trevliga” i att umgås med de andra: ”kontakten var bra ... jag fick inte någon ny bästis, men man lärde känna alla”. Flera yngre flickor pratar om sina syskon, och en flicka framhåller en ny viktig vänskapsrelation i gruppen: ”Vi fick bestämma en kompis i gruppen sedan satt vi och pratade bara vi två, vi var kompisar hela tiden, gick två och två.” För några var det till och med spännande att ges möjlighet att prata om svåra saker med en jämnårig: ”Jag kände spänning att träffa likasinnade personer i min ålder. Det är skillnad att prata med en vuxen än med en ungdom i ens egen ålder.” En ung person som tidigare drabbats av en familjetragedi jämför stödgruppen med en individuell stödkontakt: ”Jag hade gått hos psykolog, så lite kunde jag prata, men det var inte samma sak som att prata med andra som var drabbade. Vi gav till varandra.”

Att dela samma sorg – Framförallt framkommer utsagor om att det ”kändes bättre för att vissa hade varit med om samma saker och de var mer förstående [i jämförelse med dem som inte varit med om liknande händelser]”. En flicka berättar att hennes klasskamrater inte visste om att hon mådde dåligt och gick i stödgrupp: ”De visste inget och det var tråkigt.” Att ha möjlighet att dela sina upplevelser tillsammans med andra var något som i princip alla deltagare tog upp som något positivt. En tonåring uttrycker sin positiva syn på att få stöd via en grupp: ”Det var så bra. Man fick känna samhörighet, lätta sitt hjärta och kunde känna trygghet. Det fanns andra personer som delade samma sorg”. Yngre deltagare beskriver framförallt den nära kamratskap som uppstod i gruppen: ”Vi hade så mycket gemensamt, ja det var till och med kul att prata med varandra.”

Tillfällig grupptillhörighet – Medan gruppträffarna pågick hade några flitig kontakt med varandra även på fritiden: ”... fick jättebra kontakt med de andra. Vi var

på Internet och pratade; msn och Playhead.” En flicka berättar om när hon och en annan flicka från gruppen råkade få syn på varandra i skolan: ”En gång kom en tjej som jag brukade vara med mest här ... kom till min skola ... och hon såg mig och jag henne ... så då frågade vi hur det var ... blev glad över att se henne.”

De relationella aspekterna i gruppen var något som i de flesta fall avtagit när intervjuerna genomfördes. För även om gruppgemenskapen varit betydelsefull medan den pågått är det endast ett fåtal som något år efteråt håller regelbunden kontakt med de andra gruppdeltagarna: ”Nu träffar man dem inte så ofta ...” Flera av de intervjuade barnen framhåller att gruppgemenskapen och de relationer som uppstod inom de grupper där man bearbetade svåra händelser efter tsunamikatastrofen var något som var mest angeläget just då: ”Annars hade vi nog inte umgåtts om inte händelsen varit ... tacksam att jag fått lära känna personerna ... men annars tror jag inte jag varit bästa vän med dem ... osannolikt.”

Andra tillför viktiga perspektiv (om randigt och prickigt)

Som tidigare nämnts framkommer främst utsagor från barn och unga om vikten av gemenskap med andra med liknande erfarenheter. Dessa åsikter är så påtagliga att det förtjänar att lyftas fram med exempel i ett eget avsnitt.

Insikten att man inte är ensam – I de olika stödgrupperna fick barn och ungdomar inblick i varandras erfarenheter av katastrofen. En flicka berättar om hur de i hennes grupp fick ökad förståelse för att det var många som varit med om jobbiga händelser: ”Alla hade varit på något hus ... sett uppifrån eller så ... men jag hade varit i vattnet.” Till en början oroade hon sig för att hon inte skulle få ut så mycket av stödgruppen eftersom hennes erfarenheter skiljde sig från de övrigas: ”... och så kände jag att jag får inte samma sak ... men det får jag ju ... jag tyckte inte då att det var så kul att jag var ensam med det. Då tänkte jag att mitt [de egna upplevelserna] var jobbigast, men jag har ändrat mig.” Efter att ha hört de andras berättelser förstod hon att de också mått dåligt av sina upplevelser: ”De såg ju grejer i vattnet och sådant ... jag tror det var lika jobbigt.” En annan ung person uttrycker att ”de andra hade också varit med om det, eller inte just det, men nästan lika. Jag var inte ensam om det.”

Perspektivering – Genom att träffa andra i samma eller liknande situation har det varit möjligt att se den egna tillvaron ur ett annat perspektiv: ”Om jag vill ha randigt och den andra prickigt ... så är det bra att veta hur den andra tänker. Jag kan ju tycka att prickigt är jättefult ... men man får veta hur det är för andra”. En

ung kille som förlorat flera nära familjemedlemmar svarar på frågan om vad det gett honom att höra andras berättelser:

”Att få kontroll över sitt liv efter det som hände, svårt acceptera det som hänt ... men genom att träffa människor som också varit med om det ... få perspektiv ... inte högre makter ... inte ens fel ... Andra som delade samma erfarenheter, det har gett mig mycket som person.”

Åsikter om innehållet i stödgrupperna

En av de yngsta gruppdeltagarna ger en kortfattad men kärnfull beskrivning av innehållet på stödgruppsträffarna: ”Berätta var vi hade varit ... lärde känna varandra ... fikade ... prata om känslor ... målade lite.”

På frågor om vad man gjort på de olika stödgruppsträffarna svarar barnen rätt olika beroende på ort. På BRIS i Stockholm har man arbetat efter givna teman, även om dessa inte alltid varit synliga för barnen. Vissa av dem som gått i verksamhet där minns den logistik som fanns i programmet: ”Den gången träffade vi en som visste allt om jordskalv och tsunamivågor, han berättade om det, man fick lära sig någonting ... om hur allt startade och så. Tänk om man vetat det innan - vad man hade sprungit då!”

Flera av barnen som gått i Rädda Barnens stödgrupp och i BRIS stödgrupp i Malmö pratar främst om sammanhållningen: ”vi var inte så många och alla kom bra överens, vi hade till och med roligt”, samt om hur viktig fikastunden varit: ”Vi fick alltid fika när vi kom.”

*Teman och gruppövningar*¹⁴ – ”Jag gillade att leka, göra olika uppgifter, rita en bild och förklara olika saker, höll på med det varje gång vi var här.” Inte i någon intervju kritiseras innehållet i övningarna, men ibland deltog man inte av olika skäl: ”Jag hade ont i knäet och satt bredvid när de sprang omkring” eller ”Jag var ledsen då, men när de andra ville ha mig med så var det roligt”, eller att de inte var riktigt åldersadekvata: ”De yngre lekte ju mer, men det var okej ändå, jag behövde vara barnslig”.

Viktigaste ämnet: om känslor – I princip alla barn och unga nämner de övningar som handlade om känslor. Att ha fått tillfälle att prata om sig själv, sätta ord på sina tankar om hur man känt och mått har varit en viktig aspekt: ”Jag vågade visa mina känslor mer

än jag egentligen vågade ... ja det är bra.” En flicka berättar att de övningar som handlade om att prata om känslor var de som gett henne allra mest: ”Det var starkt, det starkaste ... det jag minns bäst. Jag fick ut mycket av det ... just om alla känslor man har.”

Dels hjälpte känslotemat barnen och ungdomarna att generalisera de egna upplevelserna genom att via målning med efterföljande diskussion synliggöra varandras känslor. Det här är ett av många exempel: ”Vi la oss ner på golvet och vår kompis fick rita av [kroppskonturerna] på ett jättestort papper ... fick fylla i färger om hur vi mådde. Svart var dåligt, vitt bra ... gult ... och sådant.” Dels tyckte flera av barnen att det blev lättare att förstå att det var okej att känna båda svåra och vanliga känslor efter katastrofen: ”Allt var inte bara svart ... jo mest från början ... jag skrattade mycket också ... det blev mer färgglatt eftersom.”

De lite äldre barnen och ungdomarna medger under intervjusituationen att de haft behov av att få hjälp med att bearbeta sina olika känslor. En tonårskille beskriver en övning så här: ”De [stödgruppsledarna] tog fram en tavla ... satte papper på ... skulle skriva ner ord som skulle symbolisera känslor som man hade efter tsunamin. Det kunde vara rädsla, ilska ... Skönt att se de andra skriva; pusselbitarna föll på plats. Man kom ihåg vissa saker och att man kände samma sak. Man kom tillbaka till känslan ... det var skönt komma tillbaka till den [känslan] just då.”

Kunskap – Något de flesta av barnen rapporterar är att de har fått nya kunskaper. Yngre barn relaterar främst dessa till tsunamivågen, till olika lekar och om hur de bättre lärt sig förstå andra barn. Ungdomarna framhåller utöver det att de även fått kunskap om sig själva: ”Jag hade aldrig tänkt så förut, det var skönt att jag var okej ... man får vara konstig och rädd när man varit nära att dö ... eller döden.”

Handlings- och copingstrategier

En övergripande frågeställning var om barnen upplevde att det funnits utrymme och strategier för stöd och hjälp.

Vetskap – Ovan beskrivet som kunskap, och i och med det ett innehållsligt tema, är också något som bidragit till att normalisera de egna reaktionerna, befria från skuld och normalisera de egna tankarna. Att förvandla kunskap till insikt/vetskap blir därmed en viktig strategi för att må bättre: ”... när hon [en annan deltagare] visade den bilden förstod jag att jag inte kunnat göra annorlunda. Det var omöjligt. Ingen kunde överleva det i alla fall.”

Trygghetsskapande dramaövningar – Övningar och andra skapande element är något som främst yngre

14 Konkreta teman och övningar som användes i stödgrupperna för barn och ungdomar finns beskrivna i BRIS bok ”Barn och unga i sorg och trauma: Om stödgrupper efter flodvågskatastrofen (2007., sid 148-160). Många av de teman och övningar som användes i Rädda Barnens stödgrupp för barn beskrivs i boken ”Stöd för barn i sorg” (Gyllensvärd, 2001).

barn beskriver som viktiga för ny kunskap om till exempel generaliserbara känslor: ”Då såg jag att hon också gjorde en sån grimas, hon ville inte heller vara glad när hon inte var det.” Det ”roliga” är det flera som framhåller: ”Jag visste inte att det var så här kul, trodde det var jättetråkigt ... trodde vi bara skulle prata om tråkiga saker, men det gjorde vi inte hela tiden.”

Även de lite äldre barnen och ungdomarna framhåller att de tycker övningarna bidragit till att skapa en tillåtande atmosfär i gruppen [Det skapade] bra sammanhållning, som kunde användas senare när man var mer verbal. Nyss stod jag och kastade ärtpåse – så nu vågar jag prata!”

Tillåtande atmosfär – Flera av barnen säger att de var ovana vid att kunna uttrycka sig så pass fritt i stödgrupperna: ”Det är fritt att säga något, man kan säga vad man tycker ... och så kan man uttrycka sig”. Atmosfären bidrog till att fler vågade prata: ”För det mesta pratade alla. Bra sitta i ring, för man ser alla, det gör man inte i skolan där man tittar på svarta tavlan.” Några barn uppger också att de överraskats av att alla olika känslor var tillåtna: ”Man fick vara glad. Det trodde jag inte innan, att det skulle vara så ... men man fick känna vad som helst. För även om jag var ledsen så var det kul att leka också.”

Konkreta tips – Många unga uppger att de fått råd, stöd och tips om hur de ska kunna må bättre i sin vardag. En flicka som tycker om att skriva fick följande råd: ”De sa att jag skulle kunna skriva av mig allt det där jag tänkte på hela tiden ... allt jag sett ... och alla tårar som bara ville komma ut fast de inte alltid gjorde det. Det blev lite bättre av det faktiskt.” En annan deltagare fick mycket hjälp av att spara saker som de gjort i gruppen i mappar och efteråt använda sig av materialet: ”Att ta fram det där collaget ... och bilderna ... var bra. Jag tittade på det ofta, ja ofta ... särskilt efter skolan. Då kom det tillbaka minnen, men sådant också som man kunde le av. Sedan gömde jag undan det igen.” De fick också tips om hur man kunde somna bättre: ”Om man kände mycket ... hade svårt att sova och så, så kunde man få hjälp med det så man skulle må bättre ... och inte tänka för mycket ... för mig blev det så.”

Hantera sömnsvårigheter och rädsla – En flicka som berättar att hon fått hjälp med att sova bättre om nätterna får exemplifiera alla barn och unga som tycker att stödträffarna gett dem redskap för att bli mindre oroliga. För att intervjuaren ska förstå vill flickan berätta om den ängslan hon känt på kvällarna när hon skulle sova: ”Jag var lite ledsen. När vi nyss kom hem var stormen [stormen Gudrun]. Vi bor högst upp, så då hörde man hur det blåste. Då fick jag sova hos mamma

och pappa. Jag var rädd att det skulle komma en våg och att huset skulle välta”.

Hon fick hjälp med att beskriva och uttrycka sin generaliserade rädsla för nya olyckor via olika övningar för att minska oron: ”Vi pratade om det och då tänkte jag att det [allt vatten efter regnet] kan nog inte komma upp hit”. Även om hon fick hjälp med att kanalisera sin oro, medger hon att hon fortfarande kan känna samma rädsla, men i betydligt mindre omfattning än tidigare: ”Om det regnar jättemycket kan jag känna det nu. Sådant tänker jag ibland på om kvällarna, inte så mycket på dagarna.”

Respons – Kategorin respons hade förmodligen lika gärna kunnat benämnas synliggörande. För det är just det barn och unga ger uttryck för: ”Jag var en i gruppen och de lyssnade på mig, fast jag inte alltid visste vad jag skulle säga. De blev inte chockade.” Att diskutera kring sina egna funderingar framhåller några som mycket viktigt: ”Jag såg två personer som klättrade upp för en bergvägg, försökte ropa på dem ... de hörde inte ... man tänkte ju ... jag ropade så högt jag kunde ... man hör inte själv när det brusar ... jag vet inte om det brusade. Så jag tog upp det i gruppen.” Att få tillfälle att berätta för andra som till och bland kunde fylla i minnesluckor av det man varit med om framhålls som värdefullt.

Vuxnas åsikter om stödgrupper för barn

I utvärderingsmaterialet finns vuxnas åsikter om hur de upplevt stödgruppsverksamheterna för sina eller andras barn. Några kortfattade åsikter från vuxna om vad de tycker att deltagandet i stödgrupp betytt för barns och ungdomars del presenteras i punktform:

Positiva utsagor

Jag är så glad att de fick möjlighet att delta, det gjorde tjejerna gott.

Jo jag såg på henne att hon mådde bättre och bättre, undrar hur det varit annars. Hon var till och med glad när vi åkte hem i bilen och pratade på om allt de gjort och så ...

Det här har varit riktigt bra. Vi är kanonnöjda, det vill vi verkligen säga. Det hade inte kunnat bli bättre.

Alla barn som varit med om svåra saker borde få möjlighet att delta i grupp med andra barn. Vi vuxna kan nog inte ge samma sak, här är de ju

en i gänget, behöver inte vara ensamma med sin ledsnad.

Det var bra att vi tackade ja trots tveksamhet initialt, det gav mycket det märkte man. Båda sov bättre och hade något annat att prata om, tror de delade det med varandra.

Fick ju idéer att följa upp hemma, liksom tänka vidare kring vad som sagts, pyssla och så ... tror hon tänkte mer självständigt och kunde också prata med oss om sådant hon hållit tyst om tidigare.

Jag är så nöjd över detta, det gjorde så stor skillnad att det knappt går att beskriva. De blev ju kompisar, och ja ... vem annars skulle ha kunnat ge allt detta?

Sammanfattande kommentarer

Det som framkommer bland de positiva utsagorna är att vuxna i barnens närhet anser att stödgruppen inneburit skillnad för barnet. Många är tacksamma över att det funnits ett barnanpassat gruppstöd för deras barn efter flodvågskatastrofen. Dessa åsikter är självfallet något som inte kan mätas eller värderas, utan enbart beskrivas som personliga upplevelser.

Negativa utsagor

Det kunde hållit på längre i tid, alltså några gånger till tycker jag, nu blev hon ju besviken.

Svårt komma på något negativt, men kanske det då att det var lite hemligt, man fick inte insyn i vad de gjorde.

Jag tycker de kunde varit lite mer flexibla med tiderna. De hade någon slags regel om att man inte skulle gå mer, att det inte var bra.

Det strulade mycket i början. Varför fick inte vi bestämma vilken barngrupp som passade bäst?

Sammanfattande kommentarer

De vuxnas negativa upplevelser av stödgruppsverksamheterna är färre än de positiva. Det finns inga åsikter ifrån dem som valt att inte anmäla sina barn till dessa. De negativa utsagor som ändå framkommer handlar främst om organisatoriska delar av verksamheten. Några anser bestämt att deras barn borde ha fått gå längre i gruppen än vad som var möjligt.

Upplevelser av att medverka i stödgrupp för vuxna

Intervjuerna med vuxna gjordes dels med enskilda personer, med par och vid ett par tillfällen i fokusgrupper. Därmed bygger materialet i detta avsnitt både på enskilda utsagor och generella erfarenheter från vuxna i grupp.

Bildandet av grupper

De vuxna har väldigt olika åsikter när det gäller hur sammansättningen av grupper gick till och hur man upplever att man blev bemött från början. Det var med andra ord främst i inledningsskedet som deltagarna märkte av organisationernas adhocratiska arbetssätt. Medan flertalet inte minns mycket av den första tiden alls: ”Det var som i en dimma, jag bara gick på”, har andra åsikter om hur kontakten med frivilligorganisationerna fungerade. Några berättar om hur de hade kontakt med en av organisationerna och sedan gick i stödgrupp där utan att fundera på omständigheterna runtomkring.

De positiva utsagorna vittnar om att man upplevde att frivilligorganisationerna gjorde gemensamma kraftansträngningar för att organisera stöd för dem: ”Jag gick på en informationsträff och tyckte att det verkade vara intressant att delta i en grupp med människor som varit med om samma sak. Några av de andra träffade jag på redan där under informationsträffen.”

Bland de negativa omdömena finns åsikter om att de egna behoven inte gick att tillfredsställa när det gällde vilken verksamhet man ville delta i eller att man inte fick tider som passade: ”Det gick inte att komma på dagtid, så vi kunde inte gå tillsammans ... det kändes inte riktigt hundra [100%] att det inte gick att lösa.”

Några av intervjupersonerna är nöjda, eller till och med mycket nöjda, med upplägget och hur grupperna startade. En entusiastisk person får ge exempel på detta: ”Allt gick smidigt, vi presenterade oss för varandra var och en. Jag kände direkt igen mig, speciellt i en annan kvinna där, som berättade om hur hon upplevt att vara i vågen, även om hon skadat sig mer än jag, rent fysiskt, så var det rätt lika. Det var en bra början att känna att de andra varit med och kunde förstå mig. Vi pratade mest om det ... hur det varit och vad vi kände ... alla lyssnade på varandra.”

Andra är inte lika entusiastiska över den första introduktionen. Missnöjet grundar sig dels i olika behov, men också i något som kan upplevas som en brist på struktur: ”Det hade kunnat börja bättre. Vi fick inte presentera oss, jo personligen men inte vad som hänt ... Jag tycker det är viktigt när man sätter

sig i en grupp att man får en helhet, det kom fram först efter jul [fjärde gången] vad människor varit med om. Första gången berättade man kortfattat om vad man hade varit med om och några började berätta sin historia. Tiden gick fort, det var bara fyra personer [ungefär hälften] som hann berätta, och inte de andra. Jag kände mig stressad, tänkte på alla i gruppen och berättade kortfattat medan andra bredde ut sig. De [stödgruppsledarna] hade kunnat gå in och styrt mer; att man tar det sedan då, att efterhand gå in djupare. Det blev inte tillfällen för de andra heller [att berätta] utan det blev senare ... och då hann de bara berätta fragment, ingen helhetsbild. Vi lärde därför inte känna varandra så bra.”

Själva bildandet av grupperna tycks vara viktigt för hur deltagarna upplevde den fortsatta gruppverksamheten.

Relationer till övriga gruppdeltagare – Det framkom att relationen till övriga gruppdeltagare var viktig för känslan av trygghet och respons i gruppen. En kvinna minns hur de andra vid ett tillfälle tagit sig an henne när hon varit som mest sorgsen: ”Jag bara grät och grät, men jag kunde ändå vara med. De lyssnade på mig och någonstans lyssnade jag på dem. Efteråt blev jag omkramad och jag tyckte att jag faktiskt mådde lite bättre när jag åkte hem. Det var ett stöd att bara se dem, träffa de andra. Det var precis vad jag behövde just då. Jag ville inte vara ensam. Jag behövde träffa de som förstod utan att jag sa så mycket.”

Vikten av homogena grupper – De grupper där det, ibland trots idoga försök, inte gått att sätta samman personer med liknande erfarenheter finns ett betydligt större missnöje än i de mer homogena grupperna. Flera av deltagarna i sådana grupper pekar på just det: ”Vi var ju så olika allihop, och det är klart att det kändes, särskilt då vi hade så olika behov. Jag var ju på torra land i Thailand så att säga medan [en gruppdeltagare] i princip förlorat hela sin familj. Mina känslor blev så små i jämförelse ... ändå hade jag ett jättebehov av att bearbeta allt jag sett och varit med om. Det jobbiga var när det uppstod irritationer, bland några fanns attityden att den som förlorat flest också led mest. Den som ’bara’ förlorat en anhörig fick inte vara lika ledsen som den som förlorat två ...”

Vikten av homogena grupper betonas även av de som var positiva: ”Ja, vi hade ungefär lika berättelser, vi hade bött grannar, många på samma hotell [på en speciell plats i Thailand] till och med. Det var väldigt bra att man satte ihop gruppen så lokalt. Tillsammans kunde vi äta saker och minnas detaljer och saker som var precis där, hur vi hade gått till stranden och suttit i restaurangen.”

Åsikter om stödgrupperna

Viktigt att gå i grupp – På frågan om hur de vuxna deltagarna har upplevde stödgrupperna svarar samtliga i homogena grupper att det var allt från ”helt okej” till ”jag behövde det verkligen” och ”helt fantastiskt och jättebra!” De som gått i mindre homogena grupper riktar mer kritik mot just detta, till exempel: ”De kunde försökt få till grupperna lite bättre tycker jag”, eller ”Varför skulle jag sitta och lyssna på honom när han inte alls förstod hur svårt det här har varit för mig?”

Ingen av de intervjuade vuxna gruppdeltagarna har i efterhand tyckt att stödverksamheten varit verkningslös. De personer som sökte andra typer av stöd eller vård gick som regel bara en eller ett par gånger innan de hoppade av. Så även om personer i mindre homogena grupper generellt sett levererar mer kritiska åsikter är det ingen som ångrar sitt deltagande: ”Jag är ändå glad att jag var med, ja så är det, det hade så klart varit ännu bättre att få prata med andra mer lika, men samtidigt förstår jag att det inte gick. Jag hade absolut inte velat vara utan gruppen.”

Om stödgruppsledarna – De vuxna gruppdeltagarna framhåller gruppledarna främst genom att relatera till deras kompetenser ”den ena var psykolog på sjukhus och den andra psykolog och hade jobbat med terapihantering” och funktion: ”De både kompletterade varandra och höll i egna saker i gruppen. Så ibland samarbetade de och ibland hade de hand om olika områden.” Ett sådant område som nämns är att någon höll i ljusstämningen eller andra ritualer eller att gruppledarna beroende på samtalsämne och gruppdynamik hade mer eller mindre framträdande roller. Samtliga vuxna stödgruppsdeltagare tycker det var bra med två ledare. Sedan finns det i materialet några få som haft det svårt med en viss ledares personlighet ”hon [stödgruppsledaren] var så olik mig, snäll men liksom okänslig samtidigt. Ja henne hade jag faktiskt lite svårt med. Det var som om hon visste allt i teorin redan. Kanske mådde hon dåligt själv?” Det sistnämnde sägs av en kvinna som är mån om att framhålla att personkemin som sådan knappast var avgörande för det stöd hon anser sig ha fått: ”Vi människor är ju olika, och jag fick mycket ut av att i gruppen, det vill jag verkligen säga.”

Innehåll: Det öppna samtalet

Att lyssna och berätta – I samtliga grupper som ingår i utvärderingen nämner de vuxna gruppdeltagarna själva samtalet som fundamentalt för verksamheten. I en grupp framhåller man samtalet som själva kärnan i det stöd man fått: ”Vi pratade med varandra helt enkelt, det var det vi gjorde, och berättade om vågen, om sorgen och smärtan.

Vi pratade och pratade. När vi inte orkade prata satt vi där stilla och lyssnade på någon annan som pratade.”

I de flesta grupper har man haft en ”runda” där alla i gruppen har kunnat berätta om något man själv upplevt som mest viktigt: ”Vi gick laget runt så att säga, så alla fick berätta om hur de haft det under veckan, hur de mådde och om det var något särskilt de ville ta upp i gruppen.” De allra flesta menar att man uppskattade dessa rundor för att man fick tillfälle till att ”lyssna på andra”; ”andras synpunkter på det jag själv kände”; ”bara vara med andra” i ett sammanhang med flera sörjande; ”det var liksom det vi gjorde, att prata och berätta för varandra. Från början pratade vi mycket om allt runtomkring. Några hade inte fått hem kropparna [döda familjemedlemmar och anhöriga]. Flera hoppades fortfarande på mirakel. När sedan beskeden kom uppstod all ’jävla’ gråt och förtvivlan som bara måste ut. Men vi pratade också om hur begravningar går till, vilka kista som var bra och hur man skulle tänka runt allt praktiskt ... Man var som i en dimma som bara måste rensas upp ... känslor av överklighet, sorg, ilska och massa praktiska dilemman. Det var tur att några kunde säga vad som varit bra för dem, vart de vänt sig och så, för själv kunde jag inte tänka.”

Tillgänglighet – ”Om inte den här gruppen funnits vet jag inte vart jag skulle tagit vägen ... jag hade ingenstans att ta vägen, ville inte sitta i terapi ... behövde möta andra.” Den åsikten återkommer hela tiden i intervjumaterialet med de vuxna, att stödgruppen erbjudit en mötesplats som man inte tyckte sig få någon annanstans. Enligt deltagarna var den öppna formen av samtal något som passade dem bra, särskilt då det i förhand vara svårt att veta vad som skulle vara mest betydelsefullt att ta upp. I de stödgrupper där deltagarna själva upplevt vägen fanns inte enbart psykiska trauman att bearbeta, utan även rent fysiska: ”Han låg på sjukhuset då ... jag behövde bara stanna några dagar ... och skadorna var svåra och komplicerade. Han var så blåslagen. Det var inte lätt. Ett tag visste vi inte hur det skulle bli. Själv så fick jag kryckor. Men det var inte bara vi som var halta och lytta ... Självklart oroade jag mig hela tiden. Han kunde inte vara med i gruppen då heller ... så klart. Men jag behövde få prata ...”

Omsorgen om barnen – Ett tema många vuxna tar upp är oron för de egna barnen och vikten av att få prata om dem med andra vuxna och med gruppledarna: ”Jag såg honom [sonen] knappt under den här tiden, orkade inte med, hur mycket jag än kanske ville så var jag liksom inte där för honom ... den oron kunde jag dela, men också få veta var jag kunde skaffa mer hjälp till honom.” Framförallt säger många vuxna att

de är tacksamma för att de kunde få stöd samtidigt med barnen: ”Jo att vi [vuxna] pratade under tiden som de[barnen] fick pyssla där inne, med några som var duktiga och kunde ge dem det de behövde ... det är man ju tacksam över, väldigt.”

5. ORGANISERING OCH SAMVERKAN

Ett krav som ställdes av Allmänna arvsfonden var att frivilligorganisationerna skulle samverka med varandra. Att frivilligorganisationer samarbetar för gemensamma syften säkerställer kvaliteten gentemot brukarna och gagnar ett effektivt utnyttjande av offentliga medel. Varje enskild organisation har arbetat utifrån sina specifika förutsättningar samtidigt som de har samverkat med de övriga. Det är därför enbart möjligt att beskriva hur arbetet har organiserats gemensamt. Det är på sin plats att påpeka att Röda Korset ingick i samarbetet tillsammans med BRIS, Referenspunkt Ersta och Rädda Barnen.

Det empiriska material som ligger till grund för texten utgörs främst av intervjuer med nio organisations- och/eller verksamhetsföreträdare, men även ett tiotal intervjuer med personer som deltagit i stödverksamhet. I avsnittet redovisas och analyseras framgångsfaktorer och hinder för samarbetet.

Definitioner

De definitioner som används utgår främst från den organisatoriska respektive den mellanmänniska nivån på stödarbetet:

- *Organisation* – aktör uppbyggd av personer i samordnade roller, som bedriver verksamhet riktad mot omgivningen. I utvärderingen utgörs dessa av frivilligorganisationer.
- *Organisering* – utformning, planering och styrning av arbete som utförs inom viss verksamhet.
- *Adhokratisk styrning* – benämning på organisering som står i motsats till byråkratisering, det vill säga ställningstaganden och verksamhetsplanering styrd av snabbt uppkomna behov och krav.
- *Samarbete* – arbete som bedrivs gemensamt. Samarbete sker både på organisatorisk och mellanmännisklig nivå, vilket innebär att grundläggande normer och värderingar kan påverkas.
- *Samverkan* – organisationer som handlar i ett gemensamt syfte, samtidigt som varje organisation behåller sin specifika verksamhetsidé och utformning.¹⁵

Samverkansbegreppet används som en övergripande teoretisk definition för sådan verksamhet som planeras

och bedrivs ihop (t.ex. Danermark, 2000; Grape 2006). När det handlar om det direkta stödarbetet används begreppen samarbete och samverkan relativt synonymt med varandra, eftersom organisationerna både har samverkat och samarbetat kring olika frågor och verksamheter. De olika verksamhetsföreträdarna nyttjar begreppen något olika i sina utsagor, vilket ytterligare förstärker begreppens liktydighet och risken för sammanblandning.

Organisationer med olika traditioner, uppdrag och förutsättningar

”Det gick väldigt fort! Vi gick i gamla skor. Det var inte en optimal start. Naturligt nog hade vi arbetat tillsammans förut, det var skönt att vi kände varandra, men A och B¹⁶ kände jag inte alls.” Det citatet från en verksamhetsföreträdare får inleda det här avsnittet, som behandlar frivilligorganisationernas olika villkor och förutsättningar. Något man hade gemensamt var framförallt tidspressen: att på kort tid organisera och starta upp olika stödverksamheter. Citatet åskådliggör det faktum att några personer inom de olika organisationerna kände varandra väl, medan andra, varav några kom att få nyckelpositioner, var helt nya. Man hann aldrig utföra någon gemensam planering, vilket hade varit önskvärt, eller som en företrädare lakoniskt uttrycker det: ”En annan gång behöver man träffas först.”

Förutom det nya i situationen var det fyra mycket olika, om än väletablerade, organisationer som skulle samverka. Röda Korset och Rädda Barnen är internationella organisationer med en lång tradition som kunskapsbildare. Röda Korset har dessutom till stor del specialiserat sig på kris- och katastrofberedskap. Rädda Barnen har å sin sida även de ett kriscentrum för barn och ungdomar, och har sedan 1996 arbetat med projektet ”Barn i sorg”. Röda Korset kunde därmed bidra med kompetens i krishantering medan Rädda Barnen var specialiserade på att arbeta med sörjande barn och unga som förlorat anhöriga.

Referenspunkt Ersta kan sägas vara en kunskapsorganisation så till vida att man har nära samröre med Ersta Sköndal högskola, vilka bland annat besitter forskningskompetens inom vårdvetenskap och frivilligt socialt arbete. Via sjukhuset har man

¹⁵ Definitioner av samverkan respektive samarbete är inspirerade av: Socialstyrelsen/Specialpedagogiska institutet, 2005, s 20).

¹⁶ A och B är omskrivningar för två nämnda personer som arbetat med stödverksamheten.

erfarenhet från individnära arbete med patienter på det egna sjukhuset, med bland annat psykiatrisk mottagning, samt krisstöd efter Estoniakatastrofen.

BRIS har ambitionen att bli en mer kunskapsbaserad organisation, och har lång erfarenhet av att möta, mejla och samtala med barn i svåra livssituationer. BRIS är den minsta organisationen och saknade möjlighet att frigöra egen ordinarie personal till olika arbetsuppgifter. Alla BRIS företrädare hade andra uppgifter att sköta parallellt med detta projekt. Inom övriga organisationer hade man större personalresurser. Tillgången på personal var givetvis något som skapade viss obalans, och som medförde att vissa organisationsföreträdare tog på sig mer jobb än andra. Alla ger dock uttryck för att de inte riktigt hann med: ”Det tog mer tid än vi riktigt hade beredskap för.” Rädda Barnen ville inte planera för mer än en barngrupp: ”Vi hade inte kunnat ha mer än en grupp som det såg ut, vi hade annan verksamhet som pågick också.” BRIS hade däremot sju barngrupper samt två vuxengrupper med både intern och extern kompetens. Antalet grupper och aktiviteter var avgörande för hur mycket tid som fanns över till gemensamma aktiviteter, eftersom det till stor del var samma personer som både planerade och höll i de olika verksamheterna. Dessa omständigheter fick således betydelse för vilka resurser man ansåg sig kunna frigöra i samarbetet.

Skillnaderna i uppfattningen om hur stora resurser man ansåg sig kunna bidra med berodde givetvis på att man redan i sina ansökningar hade uppskattat hur mycket tid som skulle behöva läggas ned och vilka lokalresurser som krävdes. Det var något som i efterhand visade sig vara vanskligt att förutspå. Kontinuerliga diskussioner hölls dock med Allmänna arvsfonden om resurser och arbetsmetoder. Förutom det hade alla inte samma vana vid att samverka med andra aktörer. Några medger att den egna rollen varit oklar och att man arbetade på så mycket man hann och orkade med de drabbades bästa som mål.

Förutom att ansökningarna till Allmänna arvsfonden såg olika ut, att man hade olika förutsättningar och delvis formulerat sina uppdrag på olika sätt, så valde man också att arbeta lite olika. Referenspunkt Ersta och Röda Korset var de organisationer som hade mest uppsökande verksamhet med seminarier, möten och sammankomster för att informera om stödprojekten. På Referenspunkt Ersta hade man också nära samarbete med Svenska kyrkan. Rädda Barnen deltog i samverkande sammanhang. BRIS gick ut med erbjudanden om att delta i stödgrupper och låt intresserade höra av sig direkt till dem.

Både Referenspunkt Ersta och BRIS säger att

funktioner och roller inom den egna organisationen samt vilken roll man skulle anta utåt gentemot övriga organisationer var otydliga. Frivilligorganisationerna har bedrivit verksamhet på olika villkor och utifrån olika förutsättningar. En annan viktig aspekt är givetvis det organisatoriskt annorlunda arbetssättet inom frivilligorganisationerna i jämförelse med kommunal och landstingsdriven verksamhet. Det förs inga journalanteckningar och många gånger saknas dokumentation. BRIS och Röda Korset har inom ramen för sina respektive verksamheter dokumenterat innehållet jämförelsevis väl. Delvis därför att de redan i förarbetet organiserade innehållet utifrån teman eller ett givet program. Dokumentationsgraden påverkas med andra ord till viss del av idéer och synsätt på hur stödverksamhet bör bedrivas. Sedan kan det finnas olika traditioner inom olika organisationer.

Adhokratisk styrning och avsaknad av gemensam målbild

Ett gemensamt fokus var att man skulle prioritera bästa möjliga stödarbete för de drabbade. Samarbetet inleddes med att organisationerna hänvisade de drabbade till rätt organisation och startade stödgrupper, enskilt eller i samverkan, i enlighet med respektive organisations kompetens och förutsättningar. I det arbetet hänvisade man även till offentlig socialtjänst och sjukvård. Organisationsföreträdarna beskriver att arbetet med att hjälpa människor till rätt stödform och finna lämplig gruppverksamhet initialt i stora hela gick bra, även om det enligt utsago ”gnisslade till något” i samarbetsmaskineriet, främst under inledningskedet.

Efter katastrofen var aktörerna fullt upptagna med att organisera och finna strategier för hur de som hörde av sig skulle få bästa möjliga hjälp och stöd. Man arbetade till stor del på övertid, vilket resulterade i trötthet och viss förvirring över hur många det var som hörde av sig och hur man skulle lösa det praktiska samarbetet. Organisatörerna är trots allt i efterhand nöjda med hur man lyckades slussa folk mellan sig. Organisationsföreträdarna uppvisar en mer samstämmig optimism än en del stödgruppsdeltagare som kände sig osäkra på vilken organisation som till slut skulle erbjuda dem plats i en stödgrupp.

Alla verksamhetsföreträdare var medvetna om samarbetskravet, samtidigt som det saknades en gemensam målbild och en plan för hur samarbetet skulle säkerställas. Att man inte redan på förhand satt sig ned och organiserat detta berodde till stor del på att organisationerna blev tvungna att fatta snabba beslut. Bland annat rekryterades ytterligare personal för att täcka behovet av gruppleddare för stödgrupperna.

Varje organisation var dessutom fullt sysselsatt med att planera stödet på individnivå, vilket skulle ske omgående, eller som en organisationsföreträdare uttrycker det: "Det gick lite fort i början, vi hann inte tillägna oss ren projektkunskap om samarbetet och vilken gemensam målbild vi skulle eftersträva." Som tidigare nämnts fanns det olika syn på samarbete, samverkan och vilka visioner som var möjliga att uppnå. En företrädare menar att det går att dra värdefulla lärdomar av detta: "Samarbete kan vara allt möjligt: äta lunch en gång i halvåret eller diskutera strategier. Nu var det inte tydligt, och det blev upp till var och en att tolka istället för att komma överens om något mer kvalificerat. Det är varje projekts dilemma på något sätt, men här är lärdomen tydlig." Att definiera samarbetet i förväg hade varit önskvärt eftersom konsensus om mål och medel, liksom gärna visioner för det gemensamma arbetet, är bland det viktigaste i ett fungerande samverkansprojekt (Grape, 2007).

För parterna är det givetvis centralt att vara medveten om att man ingår i ett *samarbets*projekt, vilket är minst lika värdefullt som att någonting verkligen blir gjort. Alla företrädarna menar att detta projekt blev ovanligt i jämförelse med deras tidigare erfarenheter från projektarbete eftersom det inledningsvis var så akut. Stödet till de drabbade behövde organiseras snabbt. Organisationsföreträdare vittnar om hur personer ringde för att skynda på startandet av grupper, eftersom de upplevde att det inte gick fort nog. I den akuta och arbetskrävande första fasen prioriterades det man upplevde som mest angeläget. "Tiden fanns helt enkelt inte för att tillsammans sätta upp mål och utforma med vilka medel man skulle nå dit." Istället för en genomtänkt plan fick man "komma på lösningar utifrån snabbt uppkomna situationer". Organiseringen av stödarbetet blev därför "ad hoc" (i motsats till byråkratisk), det vill säga anpassad till en ständigt föränderlig omgivning med olika behov (jfr Ahrne, 1999; Nieminen Kristoffersson, 2002). I ett akut läge, där tydliga gemensamma visioner saknas, är det naturligt att man "går i gamla skor", det vill säga arbetar på utifrån tidigare fungerande strukturer, innan man funnit fungerande samverkansformer. Att använda sig av redan beprövade erfarenheter, kan, enligt Grape (2007), i kritiska situationer vara det arbetssätt som åtminstone till en början innebär minst friktion.

Konkurrens som realitet och drivkraft

Fanns det inbördes konkurrens mellan organisationerna som kan ha styrt vilket stöd enskilda personer har kunnat erbjudas? Det var ingen given fråga för utvärderingen, men det kom på tal vid flera av

vuxenintervjuerna, här illustrerat genom ett citat från en mamma som irriterade sig på att hennes barn inte fick gå hos Rädda Barnen fastän de önskat det: "Först sa de att vi skulle kunna få plats i grupp hos Rädda Barnen, men sedan fick vi inte det ändå utan blev hänvisade till BRIS /.../ De konkurrerade om samma barn." Det här är ett av flera exempel som visar att föräldrar och andra vuxna upplevde en konkurrenssituation mellan de båda organisationerna. Om det ger uttryck för en verklig konkurrenssituation, eller om det snarare speglar ovissheten kring hur man skulle samverka kring enskilda barns olika behov är givetvis en tolkningsfråga. En verksamhetsföreträdare medger att några föräldrar undrade om de hade konkurrerat om deltagarna i barngrupperna.

De fyra frivilligorganisationerna har aldrig tidigare arbetat tillsammans i projektform under liknande ad hoc-styrda betingelser. BRIS och Rädda Barnen är de två största barnavårdsorganisationerna inom frivilligsektorn i Sverige som i och med detta stödarbete för första gången samverkat kring en gemensam målgrupp. En verksamhetsföreträdare framhåller att "Rädda Barnen och BRIS är lite konkurrenter, traditionerna är inte så att vi tidigare samarbetat". För egen del medger företrädaren att man till en början betraktade varandra med viss skepsis: "Precis, precis i början var jag lite misstänksam, vi kände inte varandra. Vi skulle samarbeta, så det blev att ta skeden i vacker hand; nu gör vi det. Om vi inte samarbetat hade det blivit konkurrens."

Om man har upplevt konkurrens och hur man i så fall har uppfattat den är givetvis en känslig fråga. Konkurrenten i sig har sin grund i olika traditioner och verksamhetsinriktning, men också på vilket sätt man väljer att profilera sig utåt gentemot sina målgrupper, finansiärer och bidragsgivare. Den sponsorberoende dimensionen blir tydlig inom frivilligorganisationer som, i än högre grad än offentlig verksamhet, är beroende av att uppvisa ett gott anseende och rykte. Ju mer etablerad organisationen är, i desto högre grad har man kunnat hävda sina ståndpunkter och få gehör för samverkansidéer hos övriga organisationer.

Hur mycket pengar den egna organisationen sökt och fått har varit ett ständigt samtalsämne samt föremål för spekulationer, jämförelser och missnöje. Röda Korset bidrog dessutom med egna insamlade medel. Referenspunkt Ersta hade ambitionen att samverka även med till exempel myndigheter och kommuner och hade därför väsentligt mer pengar till sitt förfogande än BRIS och Rädda Barnen. Det var inte heller helt lätt att hantera organisationernas skiftande ambitionsnivåer, roller och förväntningar.

Konkurrens upplevs dock inte enbart som något negativt. Flera personer menar att det även ökar motivationen att verkligen göra en bra insats för målgruppen. ”Vi har något att vinna på det. Konkurrens är också bra, för vi spetsar varandra.”

Områden för samverkan

De fyra frivilligorganisationerna har främst samverkat och samarbetat inom följande områden:

- **Utbildning**

En utbildning som riktade sig till stödgruppsledare och innehöll utbildningsmoment inom kris- och traumahantering. Utbildningen gavs av Atle Dyregrov och Marianne Straume från Center för krispsykologi i Bergen, Norge, och arrangerades via Referenspunkt Ersta.

- **Organisering och genomförande av stödverksamhet**

Att gemensamt organisera och planera mycket av stödverksamheterna. Organisationerna höll själva i vissa grupper som således inte ingick i det gemensamma stödarbetet. Några grupper ledde man tillsammans inklusive handledning för gruppledarna. Övriga gemensamma aktiviteter:

- Ersta anordnade Öppet Hus på söndagar. Gruppdeltagare från Röda korset var också inbjudna.
- Två seminariedagar i Stockholm under hösten 2005, samarbete mellan bland annat Referenspunkt Ersta och Rädda Barnen.
- Seminariedag i Malmö (enbart Referenspunkt Ersta).
- På årsdagen efter katastrofen fanns alla organisationer representerade på Skansen.

- **Nationella stödhelger**

Sammanlagt fyra stödhelger för två målgrupper hölls för drabbade i hela landet inom ramen för samarbetet, det vill säga främst för personer utanför storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Stödhelgerna blev det största samverkansprojektet. Två sammankomster anordnades för följande målgrupper:

- (1) Familjer som förlorat barn under 20 år. Till målgruppen hörde även barnens kvarvarande syskon.
- (2) Barn och ungdomar som förlorat sina båda föräldrar. Till målgruppen hörde även barnens och ungdomarnas nya familjer.

- **Gemensamma konferenser**

För att redovisa och avsluta sin samverkan i arbetet med flodvågskatastrofen ordnade man under våren 2007 regionala konferenser under temat ”Sorg och trauma efter en katastrof – vad hjälper?” på fyra platser i landet: Stockholm 18 april, Växjö 19 april, Malmö 25 april och Skellefteå 3 maj. Man vände sig till personal inom skola, ungdomsmottagningar, BUP, socialtjänst, POSOM-grupper, fritidsverksamhet, räddningstjänst, polis, kyrka och till lokala politiker. Under konferenserna gav man information om det gemensamma stödarbetet och de erfarenheter man gjort samt öppnade upp för diskussion från intresserade.

De gemensamma konferenserna ingår inte i denna utvärdering. Organisering och genomförande av stödverksamheter är ett ständigt återkommande tema. Nedan ges en beskrivning och kortfattad analys av utbildningssatsningen och dess kritiska moment, liksom arbetet med de nationella stödhelgerna.

Utbildning

För information om den utbildning som Referenspunkt Ersta startade upp och höll i hänvisas läsaren till det kapitel som särskilt tar upp deras verksamhet.

Utbildningsdagarna startade under 2005. Intentionen var att utbildning skulle ges till alla stödgruppsledare samt utgöra grund för Referenspunkt Erstas utbildare i landet. Därmed var det Referenspunkt Ersta som stod som värd, med föreläsare från Center för krispsykologi i Bergen, Norge. Trycket på utbildningsplatserna var stort. Därför organiserade man två omgångar sexdagarsutbildningar med cirka 70 platser på varje. Alla sökanden från BRIS, Rädda Barnen och Röda Korset bereddes plats på den första utbildningsomgången.

De verksamhetsansvariga som gick utbildningen tyckte att det hade varit en ”jättebra utbildning” med ”uppfräschning av gammal kunskap man redan hade, men peppande och gav mycket kunskap”. Informationen om kris, sorg och trauma var man nöjd med. Däremot ansåg några personer att man kunde ha lärt sig mer om hur man skulle organisera stödgruppsarbetet. En verksamhetsföreträdare uttrycker det så här: ”Utbildningen gav mycket personligen, men räckte inte för att organisera arbetet; att ge ram och struktur för att ha kontroll på vad som händer.”

Uteblivna utbildningsplatser – ett exempel på bristande samsyn

Trots att undervisningen i det stora hela gav en bra kunskapsbas blev själva förfarandet kring

de relativt få utbildningsplatserna en källa till irritation och missförstånd mellan organisationerna. De organisationer som fick besked om att deras gruppleddare inte skulle kunna gå utbildningen under den andra omgången blev missnöjda. De ansåg att de blivit lovade utbildningsplatser och att det ingick i det planerade och påbörjade samarbetet:

”Så många var vi inte härifrån, vi hade skickat in anmälningar i tid, men fick ingen bekräftelse, trots att vi hörde av oss och mejlade – och folk hade tagit ledigt för att gå utbildningen. Så dagen innan fick vi veta att de inte hade någon plats.”

”Jag upplevde att vi hade en överenskommelse att vi skulle få ett antal platser. Ungefär 10-12 personer från oss skulle kunna gå och sedan fick vi inga platser, trots att vi fått många platser på utbildningen innan. Någon dag innan blev vi erbjudna några få platser som vi inte tog då. Vi var jättebesvikna att vi inom ramen för samarbetet inte kunde få gå utbildningen.”

”De [sökande från den organisationen] hade inte rätt utbildning, kom inte från rätt stad.¹⁷ Vi blev jätteförbannade, det här accepterar vi inte. När vi sedan fick frågan hur många platser vill ni ha? och fick veta att vi hade för många sökande, så var det droppen.”

Hur kunde det bli så? I ljuset från ett samverkansperspektiv är det förståeligt att man inom respektive organisation reagerade starkt på att man inte fick de utbildningsplatser man ansåg sig ha rätt till. Medan detta pågick var alla dock inne i en adhocratisk process med otydliga mål. Med facit i hand kan man säga att utbildningen självfallet hade kunnat vara en av nycklarna till en fungerande samverkan. Det var genom utbildningen organisationerna försökte skapa ett gemensamt förankringsarbete. I efterhand inser man hur förträffligt det hade varit med en grundläggande och gemensam kunskapsbas för samverkan. Kritiken blir på så vis berättigad. Det man ger uttryck för är avsaknaden av gemensamma målbilder. Samtidigt innebar den adhocratiska processen att detta förankringsarbete inte var ett synligt gemensamt mål just då.

I stället arbetade varje organisation med sina givna förutsättningar utifrån det man uppfattade som sitt speciella uppdrag.

Referenspunkt Ersta hade höga ambitioner med sitt uppdrag att hålla en gemensam utbildning. I den första utbildningsomgången erbjöds alla från de övriga organisationerna plats. Vid nästa utbildningsomgång var det däremot nödvändigt att se till att personer utanför Stockholmsområdet fick gå den utlovade utbildningen, och som dessutom skulle tjäna som bas för utbildare i Sverige. ”Vi hade inte insett att det skulle bli 200 sökande till de 70 platserna. Vi prioriterade människor ute i landet, eftersom vi inte ville göra fel i vårt uppdrag.” Utbildningsplatserna räckte helt enkelt inte till. Man överraskades av att övriga organisationer samtidigt hade så stora behov av utbildning för personal i Stockholm. När man blev tvungen att prioritera bland de sökande, drabbade det de stockholmsbaserade organisationerna, som i sin tur hade i uppdrag att utbilda sina gruppleddare inom ramarna för sina respektive projekt.

De sökande ombads att uppge personliga referenser och utbildning, vilket man uppgivit redan i annonseringen. ”Det var viktigt att vi utbildade kompetenta och lämpade personer för detta svåra uppdrag, och som hade arbetsgivares tillstånd att arbeta med människor efter katastrofer. Den kvaliteten var viktig.” Ett problem som verksamhetschefen pekar på är att flera av de sökande från organisationerna antingen saknade utbildning eller inte hade uppgett en sådan. Det medförde i sin tur att dessa sållades ut. ”När de sökande inte uppfyllde kraven blev vårt urvalsförfarande helt omöjligt.” Detta drabbade till stor del övriga organisationer som velat boka in platser. De fick sedan själva välja vilka som skulle delta utan att i förväg uppge utbildning och referenser.

Enligt Referenspunkt Ersta var den korta tiden mellan sista anmälningdag och kursstart en organisatorisk miss. Allt var bråttom och trycket stort, vilket naturligtvis fick följder för de som endast 5-6 dagar innan kursstart fick meddelande om att de inte fått plats, trots att man kanske tagit ledigt från sitt ordinarie arbete. ”Det var en stor besvikelse för BRIS, Rädda barnen och Röda Korset, och jag ser i efterhand att det var dumt av oss.” Under rekryterings- och ansökningsförfarandet samverkade man alltså inte. I det läge som var planerade organisationerna främst utifrån det man uppfattade som sitt huvudsakliga uppdrag – och de uppdragen såg delvis olika ut. Med otydliga mål var det omöjligt att i den adhocratiska processen gissa sig till vilken prioritering som varit mest giltig inom detta mycket omfattande uppdrag.

Det var med andra ord avvikande målbilder, missuppfattningar och bristande kommunikation mellan organisationerna som ledde till att man hade

¹⁷ Referenspunkt Ersta hade planerat att i första hand sökande utanför Stockholmsregionen skulle erbjudas plats vid det andra utbildningstillfället.

olika uppfattning om utbildningsplatserna. Andra faktorer var stress, att man var tvungen att fatta snabba beslut och varierande adhocratiska arbetssätt. De organisationernas olika arbetskulturer gjorde också att man såg arbetet på olika sätt. Som exempel kan nämnas att medan Referenspunkt Ersta betonade vikten av gruppleddare och utbildare som var välutbildade och med bestyrkt erfarenhet av krisarbete, betonade Röda Korset den gemensamma utgångspunkten för sina stödgruppsledare: ”Vi såg en risk med att enbart jobba med professionella. Det är viktigt att de [gruppleddarna] har kunskap, men de måste också kunna tänka sig att jobba utifrån vår modell. Vi har jobbat så för att få en enhetlighet.”

Stödhelgerna – det stora samverkansprojektet

Behovsstyrd planering

Stödhelgerna för folk ute i landet betraktar organisationerna själva som det stora samverkansprojektet. Ursprunget till dessa var att folk utanför storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö hörde av sig och för att söka stöd och träffa andra som varit med om liknande händelser som de själva.¹⁸ Då det på vissa orter var för få personer för att starta stödgrupper beslutade man att enligt norsk modell arrangera stödhelger där människor kunde stråla samman och få stöd enligt en organiserad verksamhetsmodell. ”Vi diskuterade inom vilka områden behoven var som störst och planerade in helger efter det.” Det övergripande syftet för stödhelgernas speciella verksamhet beskrivs av en av verksamhetsföreträdarna: ”Vi ville alla mycket för de drabbade, att de skulle få möjlighet att träffa andra, så där hade vi en lika tanke och en röd tråd. Syftet på helgerna var ungefär densamma som i ordinarie grupper; att deras behov fick styra, samtidigt som strukturen blev annorlunda. Man orkar inte delta i svåra samtal en hel helg. Det var viktigt att få in fritid och underhållning också, så de fick möjlighet att skratta och slappna av tillsammans.”

Tanken var att personer från organisationerna skulle träffas en gång i månaden inför varje stödhelg, eftersom varje stödhelg krävde mycket planering. Till det tillkom många mindre arbetsmöten där man diskuterade behovet av nya gruppindelningar, vem och vilka som skulle ta hand om vilka grupper samt

innehåll. Externa kontakter togs både med drabbade och med andra medverkande aktörer. När man fördelat vilka personer som skulle arbeta med respektive grupp (t ex föräldralösa barn, fosterhemsföräldrar, mor- och farföräldrar) fick dessa i uppgift att planera och organisera för innehållet i just den gruppen. Resultatet blev att de som arbetade med barn och ungdomar la ner mest tid på förberedelser och pedagogiska diskussioner. ”Vi träffades fyra gånger för att verkligen prata igenom och få till en genomtänkt planering för barngruppen, fixa med detaljer och hitta på roliga saker.”

En verksamhetsföreträdare från Rädda Barnen hade efter Estoniakatastrofen deltagit vid en veckolång stödverksamhet för ungdomar i Estland. Annars har stödhelgsverksamheter inte arrangerats i Sverige i nämnvärd utsträckning, särskilt inte av etablerade frivilligorganisationer. Erfarenheterna från Rädda Barnens mångåriga arbete med barn i sorg bidrog till kunskap inom framförallt arbete med barn- och ungdomsgrupper.

De som arbetade med respektive grupp träffades på fredagen innan stödhelgen för slutlig planering av genomförandet. De som höll i grupper med vuxna deltagare nöjde sig med den här fredagsplaneringen, eftersom de framförallt ordnade möten och diskussioner, och inte på samma sätt behövde åldersanpassa verksamheten eller planera in övningar, lekar, pyssel och liknande.

Från början var inte alla organisationer lika entusiastiska inför idén att ordna stödhelger. BRIS företrädare var till en början särskilt skeptiska då man ansåg att stöd borde erbjudas under en längre period än enbart under en helg. En annan organisationsrepresentant betraktade stödhelgerna som ett unikt tillfälle för de drabbade att träffa människor i samma situation. Rent resursmässigt hade man också olika förutsättningar att ta ställning till. BRIS hade fullt upp med att organisera och hålla i sina barngrupper. När organisationen sedan övertalades att medverka så valde man att vid första helgen medverka enbart under innehållsplaneringen av barngrupper och inte i det övergripande organisationsarbetet. ”Vi var tvungna att säga nej, det här har vi inte tid med.” Övriga organisationer fick således dra ett större lass rent organisatoriskt till en början, vilket till viss del uppfattades som en märklig samarbetsstrategi. Även i denna situation var det de olika prioriteringarna och verksamhetsmålen som avgjorde vilka val man såg sig nödgad att göra i just den situationen. Man hade uppfattat samverkan på olika sätt, liksom de avtal man ingick med varandra. Efter det deltog BRIS även i helgplaneringarna. Vilka personer som deltog varierade

¹⁸ Jämför även Referenspunkt Ersta egen webbenkätundersökning (Ersta diakoni, 2006) med 100 svarande som visade att framförallt människor utanför Stockholmsregionen var mest missnöjda med dittillsvarande stöd.

något dels beroende på innehåll och dels beroende på vilken typ av samverkan organisationerna uppfattade som rimlig.

Innehåll och genomförande

Stödhelgerna hölls på Röda Korsets idé- och utbildningscenter i Mariefred, beläget vid Mälaren, bara ett stenkast från Gripsholms slott. Högst 50 personer deltog i varje grupp, och det hände vid något enstaka tillfälle att personer fick avvisas för att gruppen var fullsatt. Dessa bereddes istället möjlighet till stöd via Referenspunkt Ersta eller någon offentlig instans. Sammanfattningsvis genomfördes följande fyra stödhelger för två målgrupper (program bifogas som bilagor):

Målgrupp: Familjer som förlorat barn under 20 år. Till målgruppen hörde även barnens kvarvarande syskon.

Stödhelg 26 – 28 augusti 2005

Syfte: Att möjliggöra för familjer utanför storstadsområden att komma samman och erhålla stöd under organiserade former, då de inte hade samma möjligheter att gå i samtalsgrupper som familjer i storstäderna.

Uppföljande stödhelg för målgruppen 20 – 22 januari 2006

Syfte: Uppföljning av den första helgen.

Målgrupp: Barn och ungdomar som förlorat sina båda föräldrar. Till målgruppen hörde även barnens och ungdomarnas nya familjer.

Stödhelg 12 – 14 maj 2006

Syfte: att i organiserad form visa på likheter och olikheter i olika familjer; att få möjlighet att prata om det om hänt för de som hade behov av det; att träffa andra i samma situation; att låta nya föräldrar diskutera med varandra kring den ändrade familjesituationen; att skapa möten och bilda nätverk inför framtiden.

Uppföljande stödhelg för målgruppen 13 – 15 oktober 2006

Syfte: Uppföljning av den första helgen.

Lärdomar och slutsatser från stödhelgerna

- Stödhelger - ett fungerande koncept

Alla verksamhetsföreträdare, inklusive BRIS som till

en början visade viss skepticism, var efter helgerna övertygade om att det kunnat bidra till ett fungerande stöd för människor utanför storstadsregionerna. Det märktes via den omedelbara, positiva responsen från de drabbade.

- Ny syn på barns och vuxnas behov

Några viktiga erfarenheter från barngruppsverksamheterna var värdet av att låta barnen delta i samtalsgrupper, göra roliga saker och delta när de orkar och kan. ”Det var några pojkar som hade behövt lite andra gruppupplägg för att orka med.” Något man framhåller är att i större utsträckning frångå åldersindelning bland barn och unga för att istället se mer till enskilda barn, deras situation, behov, förmåga och ork. Tidigare gjordes striktare uppdelningar mellan barn och vuxna för att skydda deras integritet, medan man inom stödgruppsverksamheten öppnade upp verksamheterna mer mot varandra för ett ömsesidigt utbyte: ”Vi lärde oss att inte ha så vattentäta skott mellan vuxna och barn.”

Under planeringsförberedelserna inför en av helgerna blev det uppenbart att även vuxengrupsledarna drog nytta av barngruppsledarnas kreativa idéer. Som exempel släpptes ballonger och genomfördes gemensamhetsskapande aktiviteter som både vuxna och barn var med på. Det här blev viktiga ritualer att samlas kring för att tillsammans minnas sina anhöriga.

- Vikten av administration, fritidsaktiviteter, miljö och kultur

Något man lärt sig av stödhelgerna är att kunskap om krisstöd inte räcker. Det krävs social, pedagogisk och organisatorisk kompetens. Utan fritidsledare, underhållare, artister och administrativ personal hade stödverksamheten blivit långtifrån så lyckad som den blev. Man insåg att vuxna i sorg inte alltid förmår ansvara för sina barn. Några av barnen sprang omkring mycket ”vid bryggan och på taket och tände eld på en duk”. Efter den första stödhelgen engagerade man några fritidsledare med vana från ”kolloverksamhet” för barn och ungdomar, dels för att kunna ägna sig åt gruppverksamheterna, dels (och kanske främst) för att tillgodose deltagarnas behov av fri tid och andrum. Möjligheten att få massage var en viktig sådan aktivitet för både vuxna och barn.

Deltagarna, och främst alla organisationerna, tycker att det fungerade ”otroligt bra” att bedriva stödhelger på Röda Korsets kursgård. Något de drabbade själva framhåller är behovet av rekreation och av att vistas i en vacker och stillsam miljö, ”det finns något läkande i det”.

- Behovet av kunskapsutveckling

Åsikter som framkommer är att stödhelgsarbetet har fört med sig nya tankesätt kring hur man kan samverka kring olika målgrupper på det nationella planet. Detta arbete behöver givetvis utvecklas vidare, dels via teoretiskt kunskapsinhämtande, men framförallt via nya beprövade erfarenheter av att låta människor i sorg och med trauma från olika delar av landet träffa varandra. Ledarna upplevde den sista helgen som den bästa. ”Detta är kunskap som kommit i ljuset av alla erfarenheter. Vi var nöjda efter första stödhelgen, men sedan blev det bättre och bättre.” Mellan de olika stödhelgerna har man förändrat och förbättrat konceptet.

Individualisering och bristande tillit

Samtliga verksamhetsföreträdare säger att det tidvis var svårt att samarbeta, även om man hade något olika syn på vad som varit problem. Flera av organisationsföreträdarna pekar på aspekter som går att härröra till en distinktion mellan personlig (direkt samarbete) och organisatorisk (organiserad samverkan) nivå. En organisationsföreträdare nämner avsaknaden av gemensamma samverkansmål, medan de flesta konkreta problembeskrivningar framförallt förläggs på individnivå: ”Det sorgliga är att det är så tydligt personanknutet. Ibland har samarbetet gått ganska bra, ibland har det tagit mycket energi och ibland har det inte gått alls.”

Initialt var det ”gnissel” mellan olika personer om vilka uppgifter man skulle utföra, hur ansvarsfördelningen såg ut och till viss del ”prat bakom ryggen”. Under projektets gång blev de olika uppdragen, de olika ideologiska synsätten och den bristande ledningen inom de olika organisationerna allt tydligare. ”Det är människorna i organisationerna som samarbetar och är beroende av de personer som sitter där, det är ju jag och A och B och C¹⁹ som jobbar bra ihop. Men organisationen har ett ansvar att lösa situationen.”

I utvärderingen framgår att en stor del av både verksamhetsplaneringen och själva utförandet av stödprojektets verksamheter skett på individnivå: ”Det har varit personbundet”, vilket också är vanligt i adhocratiskt styrda verksamheter där en mer långsiktig struktur saknas. Vid nyskapade strukturer kan situationer bli svaga och därmed vara i större behov av tillit på den mellanmänniska nivån (Dirks & Ferrin, 2001). Ofta har olika individers

kunskaper varit en tillgång för alla organisationer i det övergripande samarbetet. Samtidigt som individualiseringen tillfört specifik och personbunden kunskap, har samverkanskravet också ställt särskilda anspråk på personliga egenskaper som social kompetens och god anpassningsförmåga. När någon av verksamhetsföreträdarna blivit sjuk, missuppfattat en överenskommelse eller uttryckt avvikande åsikt har det däremot fått omedelbara negativa konsekvenser för samarbetet som därigenom ”blev tungrott”. Det blev en grogrund för både besvikelser och motgångar: ”Man måste både ge och ta, vi fick väldigt lite.”

När stora beslut och svåra överväganden las på enskilda personer blev samspelet mellan frivilligorganisationerna mer sårbart på det viset att samarbetsproblem mellan olika personer blev ”en bromskloss” för samverkansprojektet i sin helhet. Vid pressade lägen och när olika synsätt krockade uppkom frustration mellan personer i de olika verksamheterna. Istället för att se till ledningsstrukturer och organisation pekades enskilda personer ut: ”Det har inte varit svårt att arbeta med [organisationen] utan med [personen].” Enligt Grape (2007) är det vanligt att samverkansproblem förläggs på individnivå, och att en eller flera syndabockar skapas, vilket kan öka sammanhållningen hos övriga aktörer som själva fortsätter att samarbeta.

Danermark (2000) framhåller att det är en myt att personkemi är en avgörande faktor för god samverkan, och menar att det är påfrestningar av uteblivet ledningsansvar och avsaknad av grundläggande förutsättningar som skapar samverkansproblem. I det läge som var med stora stödbehov och anseilig arbetsbörda arbetade man på så gott det gick. Under en pressad arbetssituation orkade eller hann man inte alltid finna nya handlingssätt eller strategier för samverkan: ”Det har varit knepigt och tagit jättemycket energi.” Komplikationer som tillstötte inom och mellan organisationerna tolkades helt enkelt som personliga problem eller egenskaper. Personbundenheten var något som kostade i form av missuppfattningar, koncentration av information, konflikter och i något fall också sjukskrivningar: ”Jag fick [allvarliga sjukdomssymptom] och fick åka in akut ... det var första varningstecknet ... Jag som varit frisk fick helt plötsligt sex olika mediciner. Priset på min hälsa har varit högt.”

Något som framkommer tydligt i utvärderingen är rollen som verksamhetschef för det nystartade projektet Referenspunkt Ersta. Anställda i både den egna verksamheten och i samverkande organisationer har haft åsikter, både negativa och positiva, som riktar sig mot en enda person. Ingen tycks ha lämnats oberörd.

19 Bokstäverna A, B och C har här ersatt namngivna organisationsföreträdare.

Det handlar om delvis misslyckad samverkan²⁰, svårigheter att delegera, stark styrning, men också om frånvaro av stöd i en organisation som i det tumult som uppstod efter katastrofen inte hade möjlighet att ta ett övergripande ansvar och fördela arbetsuppgifterna inom organisationen. Verksamhetschefen och dennes sekreterare hade en tung uppgift som innebar att på kort tid försöka hålla ihop en mycket komplex verksamhet.

Med facit i hand är det enkelt att konstatera att en så viktig uppgift till stor del varit extremt personbunden. Man kan fråga sig hur en så central roll över huvud taget kunde hamna på en enda individ. En annan person inom organisationen uttrycker det så här: ”Det var en oerhört stor uppgift för en person, det har jag stor respekt och förståelse inför, jag hade inte förväntningar på att [verksamhetschefen] ensam skulle kunna definiera och strukturera upp hela arbetet.” I utvärderingens empiriska material framkommer tydligt att det varit fullständigt omöjligt för så få personer att ro iland ett så stort projekt utifrån en adhocratisk styrning och avsaknaden av organisatoriskt stöd.

Organisationen bistod till exempel inte med de praktiska förnödenheter som behövdes för att kunna driva stödgrupper på ett ändamålsenligt sätt: ”Första tiden hade vi inga lokaler, när vi sedan fick flytta hade vi först inte tillgång till toalett och kunde inte koka te.” Det gick fyra månader innan verksamhetschefen och

gruppledarna fick tillgång till bättre lokaler. Frånvaron av stöd och tillit inom den egna organisationen är uppenbar på flera plan. Tillit har saknats mellan olika personer i olika funktioner. Dirks och Ferrin (2001) beskriver vikten av interorganisatorisk tillit, det vill säga att tillit finns i det samspel som sker mellan människor inom samma organisation. Särskilt viktigt blir detta vid avsaknad av formella arbetsformer som till exempel belöningssystem, regler eller mål som i sin tur innebär bristande vägledning för hur man bäst skapar ett gott samarbetsklimat (”guidelines for behavior”).

Ju mindre tydliga normerna inom en organisation är, desto större är behovet av tillitsfulla relationer (Dirks och Ferrin, 2001). I den adhocratiska arbetsformen – som var den enda möjliga eftersom nya personer kontrakterades och stödet skulle samordnas snabbt – fanns inte alla personliga roller och relationer befästa sedan tidigare. I de fall personer inom eller mellan organisationerna känt varandra väl har samverkan fungerat mer smärtfritt: ”Vi har fungerat bra ihop, det har varit roligt, men vi känner ju också varandra sedan länge. Vi har arbetet ihop under många år.” Vid en akut organiserad arbetsform är det svårare att skapa tillitsfulla relationer, eftersom det är något som behöver komma till stånd redan innan man går in i en samverkansprocess (Grape, 2008).

20 Stora delar av samarbetet har fungerat, här tas problemen upp som exempel på den kritik som individualiserats.

6. LÅNGSIKTIGT PERSPEKTIV

Projektet Referenspunkt Ersta startades upp våren 2005 i syfte att samla resurser till stöd för efterlevande och drabbade svenskar efter flodvågskatastrofen. Förutom att driva egna stödgrupper planerade man utbildning av gruppleddare som skulle leda stödgrupper runtom i Sverige. I de förberedande diskussionerna med Socialdepartementet ingick möjligheten att bidra till en mer långsiktig nationell utbildningssatsning för krisgrupper. Detta kapitel handlar om Referenspunkt Erstas långsiktiga perspektiv.

Verksamhetsmålen beskrivs utifrån projektets ansökan till Allmänna arvsfonden (daterad 2005-01-26). Övrigt innehåll i detta avsnitt är hämtat från ett 20-tal intervjuer, cirka 15 personliga möten och fem telefonintervjuer, samt från kursprogram, prospekt och deltagaranteckningar. Det material som rör aktiviteterna för anhöriga och överlevande är främst hämtat från en sammanställning som gjorts på uppdrag av organisationen för utvärderingen. Härtill kommer intervjuer med administrativ personal, övrig personal samt deltagare.

Beskrivna verksamhetsmål

Psykiatriska kliniken på Ersta sjukhus i Stockholm har lång erfarenhet genom sitt arbete med anhöriga och överlevande efter Estoniakatastrofen. Det var mot bakgrund av den erfarenheten som Ersta diakoni ansökte om medel för huvuddelen av de insatser man önskade genomföra för de drabbade av katastrofen i Sydostasien. För att kunna ta ställning till vad man gjort i relation till det man sa sig vilja göra i sin första ansökan redovisas här de insatser som prioriterades i denna ansökan (daterad 2005-01-26)²¹:

Utbildning av gruppleddare

En gemensam utbildningsbas som främst riktar in sig till kris- och katastrofomhändertagande för traumatiserade och sörjande. Denna basutbildning riktar sig främst till tilltänkta stödgruppsledare. Till utbildningarna inbjuds professionella inom landets samtliga kommuner samt Rädda Barnen, Röda Korset, Svenska Missionskyrkan och Svenska Kyrkan.

Bearbetning av katastrofen för anhöriga och överlevande

Det främsta syftet på individnivå var att snabbt starta upp stödgrupper med 2 gruppleddare i varje grupp. Ett annat initiativ var att ge enskilt stöd och råd via telefonsamtal och möten.

- Rikstäckande utbildning av utbildare

Den efterföljande idén (a.a.) gick ut på att inbjuda till ytterligare en utbildningsinsats och därigenom rekrytera regionala utbildare till varje län. Dessa utbildare skulle få en påbyggnadsutbildning för att sedan med stöd från Referenspunkt Ersta regionalt och lokalt utbilda gruppleddare för stödbearbetning av katastrofen.

- Stödfunktion till kommunala kris- och katastrofgrupper/POSOM

Referenspunkt Ersta hade för avsikt att utveckla en nationell samordning av det psykosociala kris- och katastrofarbetet. En nationell utbildning skulle säkerställa en allmän kompetens i landet när det gällde psykosocialt kris- och katastrofomhändertagande samt underlätta samordningen av resurser i samband med större katastrofer. I ansökan framkommer att man önskar att respektive region/län successivt ska ta över funktionen med regionala utbildare.

- Webbplats

Tanken var att Referenspunkt Ersta skulle starta en nationell informationsplats med en webb-sida för personer som drabbats av katastrofen. Sidan skulle till en början innehålla ett diskussionsforum, information om Referenspunkt Ersta och även information om trauma, sorg och sorgprocesser hos barn och vuxna. Under steg två skulle en chatt-funktion öppnas och därefter eventuellt en expertpanel, dit de drabbade skulle kunna vända sig med frågor.

- Stöd och uppföljning

Efter Estoniakatastrofen överöstes de drabbade med olika enkäter och utvärderingsinstrument. För att undvika det den här gången menade man att det behövdes en centraliserad samordningsfunktion. Ytterligare en dimension i uppföljningsarbetet var att ”aktivt stödja gruppleddare, specialister och kommunala verksamheter i den löpande kontakten och i arbetet

21 När man läser organisationernas ansökningar är det lätt att slås över oklara budskap och brist på tydligt beskrivna förslag till insatser. Man får ta hänsyn till att ansökningarna lämnades in i ett katastroftillstånd, och att endast kort tid funnits för att utforma idéer, formulera dessa skriftligen och än mindre testa deras hållbarhet och legitimitet.

med de drabbade, anhöriga och överlevande” (a.a.).

- **Samverkan**

Samverkan beskrevs som oerhört viktig. Denna skulle i huvudsak ske med andra operativa aktörer, kompetens- och resursmiljöer, anhörigföreningar, myndigheter, m fl.

Utbildning av gruppledare

Utbildningens innehåll och struktur

Mellan den 19 januari 2005 och den 13 november 2006 utbildades sammanlagt mellan 240 och 300 personer i krisomhändertagande vid Referenspunkt Ersta. Exakta uppgifter om antalet kursdeltagare saknas. Alla har gått samma grundkurs oavsett om man sedan har arbetat som stödgruppsledare inom organisationen, med stöd inom offentlig verksamhet eller blivit regionombud. Grundtanken var skapa en utbildning för professionella terapeuter i syfte att bättre kunna bemöta svenska medborgare oavsett om det handlar om stora katastrofer på nationell nivå eller om olyckor, sjukdom eller dödsfall som drabbar enskilda. Under urvalsprocessen försökte man se till så att de sökande representerade så god geografisk spridning och kompetens som möjligt. Dessa fick uppge utbildning och referenser, vilket var ett sätt att säkerställa kvaliteten hos de blivande stödgruppsledarna. Utbildningsnivån och erfarenhetsnivån på dem som sökte sig till utbildningen var därför också generellt sett mycket hög. Kandidaterna hade hört talas om utbildningen via olika kanaler. En del arbetade i eller nära Ersta diakonis verksamhet och fick kännedom om det den vägen. Många andra läste annonser i dags- och fackpress. Någon hade på eget bevåg sökt kursledaren Atle Dyregrov i Norge för att fråga om utbildning och hade då hänvisats att söka.

Utbildningsprogrammet

Det utbildningsprogram som hölls för kursdeltagarna finns inte dokumenterat. Arbetet med att sammanställa kursmaterialet påbörjades i samarbete med Referenspunkt Ersta och Rädda Barnen, men hann aldrig färdigställas. Däremot finns utbildningsmaterialet sparat i sin helhet. Detta ingår i utvärderingen. Nedan finns några schematiskt framställda exempel taget från OH-bilder och översatt från norska av författaren.²²

22 Orsakerna till att utbildningsprogrammet beskrivs schematiskt i punktform är att utvärderaren tagit del av OH-stenciler som är upphovsrättsskyddat kursmaterial. Information har inte kunnat ges om allt material ingått eller vad som varit prioriterad kunskap.

Atle Dyregrov:

- Aspekter vid kris- och sorgintervention.
- Gruppuppföljning, psykologisk debriefing och egenansvar.
- Stödgrupper efter flodvågskatastrofen: Bakgrund, syfte, struktur.
- Tema för samlingar, viktiga element, självhjälpmetoder (t.ex sömn, tankekontroll, skrivmetoder).
- Olika typer av interventioner (om målen för tidiga interventioner, tre olika synsätt på interventioner, fördelar och risker med olika interventioner, fokus på insatser inom familjen).
- Kommunikation med barn.
- Innehållsliga aspekter vid sorggrupper för barn och ungdom.

Marianne Straume:

- Familjer i kris.
- Ungdom och sorg.
- Barn och sorg.
- Sorgreaktioner.
- Avsnitt om barn som förlorat sina föräldrar.
- Sorgens utveckling och hur man bemästrar den.
- Kunskap om hur man leder samtals/stödgrupper.
- Olika hjälpmedel (som bilder med färdiga svarsalternativ).

Positiva åsikter om utbildningen

Eftersom utbildningen vände sig till människor med olika funktioner inom stödarbete var förväntningarna på vad den skulle leda till också olika. Generellt sett svarar gruppledare med tidigare erfarenhet av stödgruppsarbete att kursen var en bra repetition och vidareutbildning för att bättre kunna använda sig av de metoder som lärdes ut. Under en telefonintervju berättar en kursdeltagare från Skåne, sjukhuskurator på en onkologmottagning, som deltagit i de moment som handlat om traumabearbetning om hur nöjd hon är över att ha fått konkret kunskap om verk samma tekniker vid krisbearbetning:

”Jag är mycket nöjd med utbildningen, den var verkligen bra. Jag har läst en hel del tidigare av Atle Dyregrov, men på en utbildning får man det levandegjort på ett helt annat sätt. Han är en stor expert på området. Särskilt var det viktigt att få kunskap om fungerande kognitiva

metoder vid till exempel PTSD [Posttraumatiskt stressyndrom]. /.../ Behandlingsformer ... ärenden som exempel på vad som händer i kris, avlastande samtal, debriefing, generell kring krishantering, emotionell krishantering, konsekvenser av kriser ... kring förluster och starka trauman.”

Förutom kognitiva metoder uppger flera deltagare att utbildningen även innehöll en tydlig planering som lärde ut hur man strukturerar ett samtal eller större träffar (ramar och struktur), grupp sammansättning, hur man aktiverar deltagarna (text via att använda sig av föremål) och ser till att de kommer framåt och orkar gå vidare. Två deltagare från Mellansverige förstärker ytterligare bilden av utbildningens användbarhet och den överförbara erfarenhetsbasen från kris- och stödarbete i Norge:

”Utbildningen var fantastisk, som vi fick som en gåva. Det är man inte van vid ... som gräddes på moset ... utbildning som är så konkret, lägger så till rätta på ett sätt så man kan ta det med sig i verkligheten. Norge är så likt Sverige på många sätt.”

”Det var verkligen kvaliteten i den utbildning vi fick. Den gav mig både nya tankar och konkret hjälp för att utveckla det arbete jag gör nu med människor i kris. Ja, en användbar kvalitativ utbildning helt enkelt, och då trots att den var på norska.”

Även personer som arbetat länge och mycket med sorg och/eller trauman framhåller utbildningens förtjänster. En deltagare med sådan erfarenhet menar att utbildningen framförallt bidragit till kunskaper om sorgprocesser, och att repetition fungerar i samspel med ny kunskap:

”Utbildningen var oerhört värdefull ... jättebra trots att jag lärt mig om detta förut. Nya erfarenheter att koppla till ny kunskap. Enkelt följa Dyregrovs sätt att se. Konkreta praktiska sätt hur man tar tag i trauma; hur sova bättre ... /.../ Det var psykoedukativt; med fokus på tillgängliga resurser ... att förstå, lära sig vad som händer med en. /.../ En utbildning hjälper en för att förstå själva processen. Kris består av faser, kan ta viss tid ... känna att den döda fortfarande finns med en ...”

Kursupplägget, med spridda utbildningstillfällen, tycker

samtliga tillfrågade är bra. En kvinna med lång resväg menar att det uppvägdes av kursinnehåll och struktur:

”Det var bra att det var spritt på olika dagar. Det hade nog varit för jobbigt med att ha kompakta föreläsningss dagar, det hade man inte orkat smälta. Det gjorde ingenting att jag hade långt att köra, eftersom utbildningen gav så mycket /.../ Det var en blandad utbildningsgrupp; kuratorer, präster, psykologer ... ja, alla som jobbar med kriser. Även om vi var rätt många i gruppen fanns det tid för eftertanke och frågor.”

Flera deltagare nämner att de tack vare utbildningen i högre grad än tidigare vågar arbeta fritt i sina ordinarie verksamheter. En person som arbetar med stöd i barngrupper anser att hon nu vågar mer:

”Jag har insett att det går att jobba med större grupper, hela barngruppen, även med små barn eller med hela föräldragruppen istället för att plocka ur berörda. Jag vågar mer ... göra saker där magkänslan finns med ... mer intuitivt istället för att allt är så tillrättalagt. Jag känner att jag vågar mer. Kursen lärde mig att bättre nyttja de motton jag arbetar efter; konkretisera, strukturera och förtydliga.”

Negativa åsikter om utbildningen

Ingen av de intervjuade har kommit med några negativa omdömen om utbildningen. En deltagare med mycket lång egen erfarenhet av sorg- och stödarbete menar att hon gärna hade sett ännu mer konkreta inslag, men är ändå nöjd med sitt deltagande och med kursen. Det vanligaste negativa omdömet kommer från dem som inte gått utbildningen. Dessa är kritiska till att de inte fått plats. Ett par deltagare anser att grupperna var för stora:

”... hade gett ännu mer om man inte var i så stora grupper, t.ex. i mindre seminariegrupper, ingen brist i upplägget ... mer eget behov att diskutera. Jag kunde inte ta allt till mig.”

”Jag kan tycka att vi var lite väl många.”

De deltagare som förväntade sig att efter utbildningens slut arbeta som regionombud i sina respektive län var visserligen lika nöjda med kursinnehållet, men påtalade brister i informationen om hur ett samordningsuppdrag kan se ut och vad det innebär:

”Man kanske kom dit med förväntningen om att utbilda sig i hur ska vi arbeta? Det fanns en otydlighet kring tjänsten. Att inventera och sprida kunskap om kris, krisreaktioner och bemötande i samband med kris uppfattade jag som vällovligt perspektiv, men det finns inget långsiktigt perspektiv. Hur ska det se ut den akuta fasen, mellanfasen och i det långa perspektivet?”

Det finns helt enkelt en markant skillnad mellan de som gick utbildningen enkom för att arbeta med stödgrupper för traumatiserade och sörjande människor och de som hade en ambition att arbeta som resurspersoner i sina län. De sistnämnda är, förutom de stödgruppsledare som arbetat direkt på Referenspunkt Ersta, mer medvetna om att det funnits många frågetecken kring de regionala ombudens funktion (se nedan om utbildning av utbildare i landet).

Sammanfattande kommentarer

Ett relativt stort antal yrkesutövare har erbjudits utbildning via Referenspunkt Ersta. För att komma med var man tvungen att ange utbildning och referenser. Sökande som inte kunde uppvisa det fick inte heller plats på den populära utbildningen. Kompetensnivån hos dem som gick utbildningen visar sig också vara god. Den har fokuserat på både sorg och trauma, men det har varit möjligt att välja utbildningsinriktning beroende på individuella utbildningsbehov. Förutom processer, erfarenheter och teoretisk kunskap inom området har det funnits moment med praktisk tillämpning.

Ett 20-tal deltagare intervjuades, och ingen av dem är missnöjd med utbildningens innehåll. Snarare beskriver deltagarna den i lyriska ordalag. Upplägget bemöts både med ris och ros, då några anser att det var bra, medan andra hade önskat mer tid för reflektion och mindre utbildningsgrupper. Flera av deltagarna berättar något år senare om vilken behållning de haft av utbildningen och hur de har utvecklat sin kompetens. Det har därmed enligt de intervjuade deltagarna varit en mycket lyckad satsning med bra föreläsare och tillämpbart metodinnehåll.

Bearbetning av katastrofen för anhöriga och överlevande

Denna målbeskrivning i Referenspunkt Erstas dokument²³ syftade främst till att starta stödgrupper med ledare. Detta var något man också kom igång med mycket snabbt (se avsnitten om stödgrupper och

deltagarnas åsikter om dessa). Utöver stödgrupperna samt de stödhelger som anordnade gemensamt och i samverkan med övriga frivilligorganisationer anordnade Referenspunkt Ersta olika typer av aktiviteter:

Minnesgudstjänst, halvårsdagen

På halvårsdagen efter tsunamin höll Lena Fageus i en minnesgudstjänst i kyrkan. Musiker var Kjell Fageus och Lowe Derwinger. Ljuständning med möjlighet för den som inte kunde delta att få ett ljus tänt för sina anhöriga. Efter minnestunden träffades man över en bit mat.

Sommaröppet

Under sommaren hade Referenspunkt Ersta ”Öppet Hus” på onsdagkvällar med gruppleddare på plats.

Inbjudna var också gruppdeltagare från Röda Korset.

Seminariedagar

- En seminariedag hölls i Stockholm i september 2005 för de drabbade. Vid det första tillfället deltog 71 personer. Professor Johan Cullberg föreläste om ”När livet slås sönder”, Kristina Brandänge ”Om vuxnas sorg” och Lotta Polfeldt, Rädda Barnen, ”Om barns sorg”. Dagen startade 09:30 och höll på till 16:00. För att gruppen skulle hålla ihop under dagen serverades gemensam lunch och kaffe. Mellan föreläsningarna delades deltagarna in i fyra samtalsgrupper med två gruppleddare i varje grupp som träffades en gång på förmiddagen och en gång på eftermiddagen. Man avslutade sedan med en gemensam genomgång och möjlighet att ställa frågor.

- Seminariedag i Stockholm i oktober 2005, där 70 personer deltog.

Även denna gång föreläste Johan Cullberg och Kristina Brandänge. Göran Gyllensvärd från Sorgmottagningen föreläste om barns sorg. I övrigt var upplägget detsamma som tidigare seminarium. Med på seminariedagen, efter deltagarnas godkännande, var Frida Derwinger från radioprogrammet Tendens som gjorde tre radioprogram om sorgens olika faser, mor- och farföräldrars sorg och om skolans förståelse/oförståelse.

- Ett seminarium anordnades i Malmö i december 2005 med 23 deltagare. Föreläste gjorde Johan Cullberg och Göran Gyllensvärd. Gruppen delades in i två mindre grupper med två ledare i varje grupp. Även här höll man ihop dagen genom att äta lunch tillsammans. Några personer från Umeå ville ha ett seminarium, men eftersom de var för få erbjöds de plats i Stockholm eller Malmö.

23 De aktiviteter som tas upp här har alla hållits inom ramen för Referenspunkt Erstas långsiktiga nationella satsning.

- En seminariedag för gruppleddare anordnades i juni 2006. Inbjudan gick även ut till Röda Korset, Rädda Barnen och Bris. Information fanns på Referenspunkt Erstas hemsida. Professor Alasdair Skelton från Stockholms Universitet föreläste om "Hur uppstår en tsunami?" och Lena Fageus om "Vägen vidare". Mellan föreläsningarna hade man lagt in en längre kaffepaus med då deltagarna kunde ta kontakt med varandra. 20 personer deltog.

Mötesplats Ersta

Mötesplats Ersta startade 4 oktober 2005 och var en öppen samlingspunkt på onsdagkvällar med möjlighet till ljusständning i kyrkan efteråt. Ingen föransmälan krävdes. Mötesplatsen var till för alla som på olika sätt drabbats av flodvågskatastrofen. Orsaken till att Mötesplats Ersta startades var att det hade framförts önskemål om att under lediga former träffa andra drabbade som *inte* var i samma situation som man själv. Till exempel ville några som förlorat anhöriga utan att själva ha varit med om vågen träffa andra som varit det. Mötesplatsen höll även öppet under jul och nyår.

Varannan vecka bjöds en gäst in, t.ex. biskop Caroline Krook; Robert Eriksson från Brandförsvaret – som varit i Thailand och som återkom även vid annat tillfälle; Charlotta Ölander som skrivit boken "Och himlen var oskyldigt blå" som handlar om hennes upplevelser av vågen; geolog Alisdair Skelton som berättat om vad som händer när det uppstår en tsunami; Kerstin Wigzell från Rådet för Stöd och Samordning samt den buddhistiske läraren Lama Lodru. Vid de tillfällen då en gäst var inbjuden blev besökarantalet högre. Mötesplatsen var välbesökt, särskilt i början. När antalet besökare minskade och man bedömde att just det behovet var tillgodosett avslutades mötesplatsen i mars 2006.

Arsdagen

På årsdagen var Referenspunkt Ersta, Röda Korset, Rädda Barnen och Bris representerade på Skansen. Referenspunkt Ersta höll en minneshögtid i Ersta kyrka med prästen Lena Fageus. För musiken stod Kjell Fageus och Love Derwinger. Efteråt serverades kaffe för 102 personer med en gruppleddare på plats vid varje kaffebord.

Helg i april 2006: Drabbade utanför storstadsområdena

Den 1–2 april bjöd Referenspunkt Ersta in till en helg som i första hand var avsedd för drabbade ute i landet som svarat på deras enkät på nätet och inte tyckt att de fått den hjälp de behövde, samt för

mor- och farföräldrar som uttryckt stark sorg och behov av stöd. Helgen hölls på Ersta diakoni med 20 deltagare. Föreläsare var professor Johan Cullberg, präst/psykoterapeut Lena Fageus, sjukgymnast/psykoterapeut Margareta Mörner (som ledde en grupp med mor- farföräldrar) och sjukgymnast Sigurd Moe från Kris- och Traumacentrum. Mellan föreläsningarna delades deltagarna upp i två grupper för gruppsamtal. På lördagkvällen hölls en konsert i Ersta kyrka med jazzsångerskan Sofia Pettersson med Trio. Kvällen avslutades med en gemensam middag.

Helg i september 2006: Personer som saknade anhöriga

Helg för dem som ännu inte fått hem sina döda anhöriga den 23-24 september 2006, med 17 deltagare i Ersta diakonis lokaler. Deltagarna delades upp i två grupper med två ledare i varje. Presentation där var och en fick berätta om sin situation. Lördagkvällen avslutades med en gemensam buffé och en stund i kyrkan med musik och ljusständning. Under söndagen höll Lena Fageus en föreläsning om krisprocesser. Söndagen avslutades med gemensam lunch och ljusständning vid Estoniakorset.

Individuella kontakter med drabbade

Utöver stödgruppsverksamhet och andra organiserade aktiviteter har Referenspunkt Ersta kontinuerligt haft kontakt med enskilda individer som sökt stöd, råd eller hjälp i sin privata situation efter katastrofen. Framst har kontakterna skett via telefon. De flesta har lotsats in i olika stödgrupper medan andra blivit hänvisade till psykiatrin eller sorgmottagningar: "Vi släpper inga, utan hjälper till så gott det går." Ett par år efter att verksamheten startade ringde telefonen fortfarande. Verksamhetschefens sekreterare bekräftar att "det har ringt hela tiden". En del av dem som ringde hade fortfarande två år efter händelsen inte haft någon som helst kontakt med stöd- eller vårdinstanser: "Flera har inte orkat ta några kontakter förrän nu." Det finns även personer som har sökt kontakt med öppna verksamheter och har pratat av sig i pauser eller efter en samling. Andra har kontaktat präster på Ersta diakoni som deltagit i referenspunktens verksamhet för enskilt samtal. Utöver detta har man pratat enskilt med varje deltagare inför helger och seminarier.

Åsikter om verksamheterna

Eftersom engagemanget för de drabbade varit så stort har de som har arbetat med att planera och genomföra aktiviteter lagt ner ett arbete som stundtals gått utöver den ordinarie tjänsten: "Det har kommit många och

pratad och sökt stöd mellan verksamheterna, det har varit ett förtroende att ta del av deras berättelser.” Personalen har vinnlagt sig om att skapa en lugn och trivsam miljö med mat och möjlighet till olika möten.

Deltagare vittnar om att de blivit väl omhändertagna i de olika verksamheterna och att de känt sig välkomna om de haft behov: ”Jag gick en kväll ... den kvällen då och det var jättebra ... jag har förstått att många reagerar likadant som jag ... men jag lyssnade mest, orkade inte riktigt engagera mig i andra, det gav mycket ändå ... att bara sitta där ... vara med bland andra.” Flera av de intervjuade som deltagit i stödgruppsverksamhet har också varit med under gudstjänster på halv- respektive ettårsdagen. Någon uttrycker lättnad över att ha någonstans att gå: ”Vad skulle jag annars ha gjort de där dagarna? ... jag vet inte, nu var det ju ordnat och allt var fint.” Någon medger att det var bra att det fanns olika verksamheter, även om man inte själv deltog. Främst personer som deltagit i helgverksamhet återkommer till programverksamheten och de genomarbetade scheman som fanns.

Sammanfattande kommentarer

Referenspunkt Ersta har haft en vittomfattande verksamhet med många kontakter på individnivå. Planeringen och organiseringen av enskilda verksamheter har varit driven, vilket till stor del beror på att Ersta diakoni sedan lång tid tillbaka, efter Estoniakatastrofen, i nära samarbete med kyrkan byggt upp en struktur kring omhändertagande av människor. Engagemanget från verksamhetsledning och personal har varit stort.

De personer som intervjuats om personligt stöd utöver deltagande i stödgruppsverksamhet beskriver att de är nöjda. Det utgör i sig inte något vetenskapligt underlag för vad det är som har fungerat i de olika verksamheterna. Däremot går det att peka på flera aspekter som deltagarna anser viktiga. Det första är *struktur* – dvs att man via olika verksamheter kunnat erbjudas struktur med fasta ramar, schema, mat och vetskap om vad som kommer att hända. Strukturen har upplevts som en trygghet när tillvaron i övrigt varit fylld av sorg, trauma eller obearbetade känslor. *Ritualer* – kan sägas vara en del av strukturen, här särskiljs det eftersom ritualen har utförts i ett speciellt sammanhang som ljusständning, gudstjänster och minnesstunder. Det tredje är *tillgänglighet* – att man har haft möjlighet att delta oavsett om man sedan har gjort det eller inte. Det har funnits någonstans att gå, vilket varit ett stöd för flertalet. *Miljön* – är en fjärde aspekt som verkar läkande vid sorg och trauma, och

som har lett till att man som drabbad har känt sig omhändertagen.

Webbplats

Tanken var att Referenspunkt Ersta efter katastrofen skulle starta en nationell informationsplats med en webb-sida för drabbade personer. Sidan skulle till en början innehålla ett diskussionsforum, information om Referenspunkt Ersta och även information om trauma, sorg och sorgprocesser hos både barn och vuxna. Under steg två skulle en chatt-funktion öppnas och därefter eventuellt en expertpanel, dit de drabbade skulle kunna vända sig med frågor. Inget av detta genomfördes. Orsakerna är lite oklara och bygger på motstridiga uppgifter. Det som ändå framgår klart är att missförstånd och organisatoriska svårigheter ägt rum i flera led mellan ledning, verksamhetschef, dataenhet och den konsultfirma som var tillsatt för att planera arbetet. Verksamhetschefen är märkbart besviken, och beklagar att Referenspunkt Ersta inte förmådde ro iland det här uppdraget, goda intentioner till trots. Med stöd från den tillfälliga organisationen ”Rådet för stöd och samordning efter flodvågskatastrofen” startade istället ”Vi som finns” en nationell hemsida för och av personer som själva drabbats av katastrofen. Framförallt var det en chattsida för människor som förlorat anhöriga.

Trots att tanken varit att Referenspunkt Ersta skulle utveckla en större webbplats, så hade det dragit ut så pass på tiden att det inte längre var meningsfullt att starta en sådan. Dessutom ville man inte konkurrera med en redan fungerande sida som initierats av de drabbade själva, och som enligt Referenspunkt Erstas verksamhetschef fungerade mycket bra.

Utbildning av utbildare till övriga landet

Regionala utbildare eller regionombud?

I Erstas diakonis ansökan framgår att man ville inbjuda till förnyad utbildning och rekrytera regionala utbildare till varje län. Dessa utbildare skulle utbilda gruppleddare regionalt och lokalt för stödbearbetning av katastrofen.

VI SÖKER REGIONALA UTBILDARE TILL VARJE LÄN/LANDSTING

De regionala utbildarna ska i sitt län/landsting sprida samma

utbildning som ges vid de två utbildningarna [1. Att leda sorggrupper och 2. Att bemöta överlevande efter en katastrof. Gruppprocesser. Debriefing.]

Kvalifikation till utbildningarna och tjänsterna:

Högskoleutbildning med människovårdande inriktning ex. läkare, psykolog, kurator, präst. Intresse för katastrofärbete. Dokumenterad möjlighet från verksamhetschef eller motsvarande att i sin tjänst leda samtalsgrupper vid kommande katastrofer.

Efterhand gick Referenspunkt Ersta ut med att man ville bygga upp en organisation med regionala samordnare. Under en begränsad tid skulle regionombuden få ett visst arvode mot att man vidareutbildade andra yrkesverksamma inom olika regioners katastrof- och krisberedskap. Annonser gick under hösten 2005 ut i dagspress, Kyrkans tidning och lokaltidningar i syfte att rekrytera kandidater till de deltidstjänster man hade för avsikt att skapa under en period.

Rekrytering av regionombud

Referenspunkt Ersta annonserade efter personal som skulle kunna arbeta med samordning av stödinsatser i respektive län. Ett 40-tal personer från hela landet visade intresse och bereddes plats på den sex dagar långa grundutbildning som gavs i Stockholm. Dessa specialintresserade personer fick under kursdagarna särskild information om vad detta skulle kunna innebära. Ett problem var det fanns många sökande i vissa områden, medan andra län saknade sökande.

De flesta sökande var psykologer, några var socionomer och en del var präster. Övriga tillhörde andra yrkeskategorier. Sedan gjordes ett urval med hjälp av personliga intervjuer och referenser, och det var inte alla sökande som uppfyllde kriterierna. En annan försvårande omständighet var att några av de sökande själva blev osäkra på vad uppdraget som regionombud egentligen skulle innebära, på vilket mandat detta gjordes och hur samordningen konkret skulle fungera på plats. Verksamhetschefen medger att det inte fanns någon formell uppdragsgivare, eftersom pengarna kom från Allmänna arvsfonden.

Uppdraget presenterades enligt följande:

1. Inventera lokala hjälpresurser om/när en katastrof

inträffar i den kommunen/regionen.

2. Nätverksbyggande mellan olika hjälpinstanser.
3. Utbildning i katastrofomhändertagande.

Inventeringen syftade till att studera hur de lokala hjälpresurserna ser ut om en katastrof skulle inträffa i en viss kommun eller region. Inom varje landsting finns en PKL-grupp, psykologisk/psykiatrisk katastrofledningsgrupp, som svarar för krisomhändertagande och krisbearbetning. Kommunernas motsvarighet kallas POSOM, Psykiskt och socialt omhändertagande. Gruppen kan bestå av representanter från en viss kommun, räddningstjänst, polis, primärvård, kyrka och civilförsvaret. Vid större olyckor eller katastrofer i kommunen ska gruppen fungera som styrgrupp för stöd- och hjälpinsatser till drabbade och deras anhöriga. Utöver dessa befintliga stödfunktioner på lokal basis finns olika frivilligorganisationer, andra privata och offentliga aktörer samt kyrkliga organisationer. Tanken med inventeringen var att kartlägga regionens hjälpinstanser.

I nästa steg skulle regionombudet hjälpa till med att bygga nätverk mellan dessa olika instanser och underlätta erfarenhetsutbyte, gemensam planering samt nyttjande av resurser för att göra omhändertagandet av människor så bra som möjligt. Dessutom ville man försöka bidra till ett mer långsiktigt omhändertagande, lotsa människor vidare efter den första akuta krisen och samverka för klienternas bästa. Samverkan var även tänkt att ske med den person vid länsstyrelsen som har ansvaret för den regionala beredskapsplaneringen.

Utbildningsarbetet, som var det tredje steget, syftade till att försöka skapa en mer enhetlig utbildning nationellt för vård- och insatspersonal så att människor kan erbjudas ett likvärdigt omhändertagande oavsett var i landet man bor eller befinner sig när en olycka inträffar. Själva grundtanken var att utbildningarna i hela landet skall vara gemensamma.

De som gått utbildningen i syfte att vidareutbilda sig till regionala utbildare för att i sin tur kartlägga olika stödinterventioner och utbilda andra inom regionen, blev givetvis besvikna över att det inte blev av. Några säger att det var "snöpligt" och "konstigt" och att det drabbade personer i flera led eftersom man hade börjat knyta kontakter och skapa nätverk för att bygga upp en organisation.

Orsaken till att det inte blev en fortsättning var att Allmänna arvsfonden inte beviljade ytterligare medel för detta. Enligt Arvsfonden var motivet att Socialstyrelsen den 27 januari 2005 fick i uppdrag av regeringen att i samverkan med länsstyrelserna följa upp hur behovet av kort- och långsiktigt stöd till barn,

ungdomar och vuxna som drabbats av naturkatastrofen i Sydostasien såg ut. I det tvååriga uppdraget ingick även att lämna förslag till hur länsstyrelserna, Socialstyrelsen och andra statliga myndigheter kunde bidra till att underlätta för socialtjänsten och POSOM-grupper att ge ett bra stöd (S2005/685/ST).

Den rapportering av uppdraget som därefter löpande följde från Socialstyrelsen visade bland annat att behovet av stödgrupper och annan psykiatrisk vård klingat av. Samtidigt uppfattade Arvsfonden att Referenspunkt Ersta hade svårigheter att etablera sitt nätverk av regionala ombud. Eftersom det offentliga kostnader inte ska påläggas Arvsfonden avbröt Arvsfondens finansiering av uppbyggnaden av en parallell organisation vid sidan av den offentliga.

Åsikter om utbildningen

Det fyrtiotal personer som sökt sig till Referenspunkt Ersta för att bli regionala utbildare gick samma grundutbildning som stödgruppsledarna. De åt lunch ihop och fick särskild information. Även dessa var nöjda med den grundutbildning de fått. De negativa omdömen som ges om utbildningen handlar om förväntningar på att kunna använda sig av utbildningen för att efteråt arbeta som regional utbildare:

”Vi blev osäkra på vad uppdraget som regionombud egentligen skulle gå ut på ... på vilket mandat detta gjordes och hur samordningen konkret skulle fungera på plats.”

Verksamhetschefen medger att hon upplyste om att det inte fanns något skriftligt mandat för uppgiften, vilket många som reagerade på. Någon frågade hur man hade kunnat göra en bättre övergång och ta tillvara den kompetens som människor besitter efter att ha gått utbildningen. De personer som intervjuats för utvärderingen menar att de ändå haft nytta av utbildningen på många olika sätt eftersom den var så verksamhetsbaserad. De som gått utbildningen i syfte att själva utbilda människor i sina regioner var också de som starkast reagerade på att idéerna om regionala utbildare inte tycktes ha någon förankring på ledningsnivå.

”Trots sitt goda syfte visade man upp organisatoriska brister, känslan att det inte var så välordnat. Information gick inte alltid ut i tid ... det var inte klart hur det skulle gå till ... det var lite fram och tillbaka ... och olika information olika gånger, vilket gjorde att det blev oklart.”

Samma personer som berättar om organisatoriska

brister menar att de trots att utbildningsansatsen inte fullföljdes ändå haft nytta både av utbildningen ”märker att jag konkret blivit bättre på samtal av att ha utbildningen i ryggen”, och av de idéer som presenterades ”det var intressant, och vi har börjat diskutera samordning här nu ... så visst gav det mycket att få upp ögonen för behovet.” Flera medverkande menar att man i den egna regionen ser uppenbara utbildningsbrister, främst på mindre orter runt om i landet.

Sammanfattande kommentarer

En utbildning för utbildare genomfördes medan den andra inte blev av. Åsikter om basutbildningen, som var densamma som för stödgruppsledarna, visade att deltagarna var nöjda eftersom den gav verktyg till det egna arbetet med människor i svåra livssituationer. Däremot saknades vidare information och tydlighet om vad funktionen som utbildare i länen skulle innebära. De som gick utbildningen i syfte att vidareutbilda andra är också de som märkt av organisatoriska brister och att det saknades tydlig förankring på ledningsnivå. Samtidigt var det flera som blev besvikna över att utbildningsinsatsen aldrig blev av. Anledningen var att kommuner och landsting inte sanktionerat att en privat verksamhet skulle ha samordningsansvar för landets regioner att bedriva utbildning för stödgruppsledare.

Stödfunktion till kommunala kris- och katastrofgrupper/POSOM

Referenspunkt Ersta hade ambitionen att utveckla en nationell samordning av det psykosociala kris- och katastrofarbetet. En regional utbildare anställdes, här kallad regionombud eftersom det är så dessa har beskrivits för utvärderaren, medan ytterligare fem personer var på gång, och hade anställts om utbildningsambitionen fortsatt.

Ett anställt regionombud för Västerbotten och Norrbotten

Under januari 2006 anställdes ett regionombud som är utbildad präst och sedan 1983 föreståndare för Stiftsgården i Skellefteå, en kurs- och konferensanläggning ägd av Luleå stift, som omfattar både Norrbottens och Västerbottens län. Han har sedan tidigare erfarenhet av krisstödsarbete, både nationellt och internationellt. Han var intresserad av att fungera som ombud för båda dessa län då det ändå ingick i hans ordinarie arbetsuppgifter att arbeta över detta stora geografiska område.

Vilken typ av erfarenhet sågs som meriterande för uppgiften? Regionombudet har tidigare i två omgångar

arbetat som präst inom en internationell fredsbevarande stab i Pristina på Balkan. Han hade sedan tidigare stor erfarenhet av att strukturera och organisera insatser för människor i svåra situationer. Han har även gått en tvåårig självårdsutbildning samt ett flertal kurser och har även själv lett kurser för andra. Efter tsunamikatastrofen blev han tillfrågad om han ville åka till Thailand för att under 14 dagar sköta de praktiska arrangemangen kring hemsändandet av de omkomna. Tillsammans med en kollega arbetade de under två hektiska dygn med att via ambassaden söka kontakt med anhöriga. I uppdraget ingick att skapa ritualer för de döda som sändes hem i kistor samt utforma en akt för anhöriga.

”Det var otroligt mycket arbete, oerhört påfrestande, samtidigt som jag hade min erfarenhet och kompetens att erbjuda, och jag insåg att den var viktig och riktigt att ställa upp med den.”

Regionombudets arbetsuppgifter

Utbildningen i Stockholm förberedde honom för arbetet som regionombud. Han beskriver sig som en spårhund som söker sig fram, inspirerat, men han har också ideligen frågat sig vad som varit hans mandat. Han berättar att hans främsta uppgift till en början var att söka kontakt med folk för att kunna börja bygga upp ett nätverk för de båda länen. Han beskriver hur han åkte runt, samtalade med olika yrkesgrupper och frågade dem vad de hade för behov, ”Kör i ett spår, lyssnar på folk med idéer och prövar det här”, samtidigt som han konstaterar att det tar tid att bygga kontakter. Han resonerade kontinuerligt med verksamhetschefen, rapporterade behov och tillvägagångssätt. Tanken var att man skulle utveckla samordningsfunktionen i samråd med länsstyrelsen, därför blev det ett bakslag när man under 2006 på grund av en omorganisation inte kunde komma i kontakt med länsstyrelsens beredskapsplanerare.

Utbildning i regionombudets regi

Man började arbeta med att ta fram en riksomfattande utbildning med ett omfattande utbildningsmaterial med en pärm för kommande utbildningar och utbildningsplan, vilket sysselsatte en person från Röda Korset. Utbildningen grundade sig främst på vetenskapliga studier och utbildningsmaterial från Center för krispsykologi i Bergen, Norge. Materialet höll på att översättas till svenska.

Referenspunkt Ersta såg ett behov av att träffas och få upp ögonen för viktiga frågor. Enligt kontakter som regionombudet tagit tidigare fanns det ett behov av ökad kunskap.

”De behövde uppdatera sina kunskaper om hur man kan agera vid olika typer av problem, hur man upprätthåller kompetensen på mindre orter, hur man kan öva upp sin beredskap och så vidare.”

Regionombudet vände sig till redan befintliga kontakter för att via Referenspunkt Ersta i samarbete med Svenska kyrkan planera och ge en kurs för regionens krisstödjare. Två utbildningsomgångar om två dagar vardera i ”Krishantering i samband med större olyckor och katastrofer” hölls därför i regionombudets regi på stiftsgården i Skellefteå, och vände sig till kris- och stödgrupper i Västerbotten och Norrbotten, till exempel kommunernas POSOM-grupper, Landstingens PKL-grupper och Svenska kyrkans stödgrupper. Cirka 15 personer från vardera länet deltog i utbildningarna. Kursens innehåll fokuserade på:

- - Gemensamma värdegrunder och ståndpunkter i en krisgrupp.
- - Medias roll i samband med större olyckor och katastrofer.
- - Debriefing och avlastningssamtal. Innehåll, skillnader och när de bör användas.
- - Ceremoni och rit i samband med olyckor och katastrofer

I kursprospektet fokuserade man på den regionala beredskapen och hur insatserna skulle samordnas:

”I dagens sårbara samhälle är det inte längre fråga om något kommer att hända som allvarligt påverkar er organisation utan när. Då är det viktigt att det inte bara finns färdiga planer för krisorganisation utan också medvetna och utbildade personer som kan arbeta tillsammans utifrån en gemensam syn på vad som är väsentliga fokus i krisstödsarbetet.” (ur kursinbjudan).

Regionombudet valde att samarbeta med flera personer i sitt befintliga kontaktnät. Förutom honom själv medverkade en samordnare vid Vårsta kriscentrum samt en utbildad räddningslärare vid Sandöskolan med nationell och internationell erfarenhet av kris- och katastrofarbete och en utbildare

i kriskommunikation för Räddningsverket med erfarenhet av information och mediekontakter vid internationella insatser.

Fallbeskrivning: Bakgrund och kunskapsbehovet på en liten ort

På den utbildning som regionombudet anordnade för beredskapspersoner i Norrbotten och Västerbotten deltog personer från olika stöd- och beredskapsgrupper inom kommun och landsting. Det var räddningschefen samt POSOM-gruppens chef som fick erbjudande om utbildningen via regionombudet i Skellefteå. Han bedömde kursen som relevant för dem. ”Den såg vettig ut, och på rätt nivå”, oavsett vilken organisation, som stod bakom. Andra bidragande aspekter var att kursen var subventionerad och därmed rimlig att bekosta.

Räddningschefen i Malå, en kommun med runt 3 400 invånare, berättar om kunskapsbehovet och sin uppgift som allmän krissamordnare för hela orten:

”Man hamnar på många stolar i en liten kommun; lösa många tvister som att hjälpa till med avlopp, vara uppe i en lyktstolpe, ta hand om brandstationen, göra tillsyn, hjälpa till att utbilda brandmän, utbilda folk inom äldreomsorg, skola, brandbiten, även POSOM-grupper och andra aktiviteter inom samhället.”

Räddningschefen har haft många olika typer av arbeten. Innan han utbildade sig vidare till räddningschef arbetade han som däckmontör, gruvarbetare, fordonsselektiker; han har utbildat fordonsselektiker, jobbat på gummiverkstad och varit deltidsbrandman. Han berättar hur han blir involverad i det mesta som händer, och rent informellt egentligen mer eller mindre har jourberedskap dygnet runt. Han arbetar med allt som har med olyckor att göra, även inbrottslarm, bärhjälp åt ambulans, arbetsplatsolyckor etc. Han är med och administrerar kommunens POSOM-grupp, som han beskriver som lite speciell eftersom den även fungerar som stödgrupp för kommuninvånarna. Anledningen är att så pass få större händelser inträffar. I gruppen är de elva plus elva extra resurspersoner som kan rycka in vid behov. Han berättar hur hela byn ofta blir involverad när det händer olyckor:

”Alla känner i princip alla i det lilla samhället och man hjälps åt så gott det går. Det är svårt att se när vårt ansvar tar slut och andra ska ta vid inte så lätt. Man får gå på känslan. I regel finns ju ett skyddsnät runtomkring bland familj, släkt och vänner. Men den som mår riktigt dåligt

kanske aldrig träder fram?”

Efter tsunamikatastrofen fick han snabbt veta vilka personer som varit i Thailand, och kunde konstatera att kommunen inte var allvarligt drabbad:

”Vi hade folk nere i området från fyra familjer, jag fick snabbt kontroll ... gick ut och ringde till de jag visste hade kontakter åt det hållet. Ringde runt på några ställen, fick en överblick och förstod att ingen var skadad.”

Det organisatoriska arbetet blir ett mindre problem på en liten ort, medan andra aspekter kan vara svårare då man ofta känner varandra och att hela byn lättare dras in i olyckor. Det är procentuellt sett många som kan ha varit närvarande när det händer något, och det är flera familjer som berörs eftersom många har nära familje-, släkt- eller kamratrelationer. Som medlem i POSOM-gruppen eller som resursperson förväntas man gå med dödsbud eller berätta om svåra händelser: ”En liten katastrof är en stor katastrof för den lilla familjen, och det måste vi hantera, trots att vi ofta själva känner familjen.” Det är mot bakgrund av det direkta mötet med människor i kris som de söker bättre kunskap om att hantera svåra situationer. Arbetet därefter, det som inte är akuta omhändertagande, beskriver han till stor del som ”oplog [inte plogad] mark”.

Om utbildningen och hur den tillämpas i POSOM-gruppen

Mycket av de kunskaper utbildningen gav såg han som direkt användbara för gruppen, vilket han påpekar är viktigt. Det han tycker var bäst var gruppövningarna då man arbetade med värderingar och fallbeskrivningar:

”Ja det var väldigt bra att få se hur olika värderingar man kan ha och hur man arbetar utifrån sina egna och gruppens förutsättningar.”

Han framhåller att kursdeltagarna tolkade fallbeskrivningar och den nedskrivna olycksbeskrivningen på olika sätt, vilket var en viktig kunskap med tanke på hur man ska prioritera rätt vid en kris- eller katastrofsituation. Värderingsövningarna handlade om att lära sig hur människor styrs utifrån olika värdegrunder, även vid krisberedskap. Det inslag han var mest kritisk till var mediakunskapen. Även om han framhåller att behovet kan vara individuellt så gav det inte honom något användbart:

”Jag har redan fått så mycket utbildningar om

ledarskap och hur pressen agerar på andra utbildningar som räddningschef, och andra utbildningar ... ofta haft information om det ... vi hade inte behov av det ... utan mer om omhändertagandebiten.”

Vad fick man då ut av utbildningen? Framförallt hur man använder egna beprövade erfarenheter och att möten, kurser, utbildningar ökar kunskapen i verkliga situationer ”när man står där finns det bara där”.

Han hade ingen större kännedom om vilka som stod bakom initiativet och menar att det snarare är nyttan av utbildningen som är relevant än vem som håller i den. Ofta får man en bekräftelse på det man redan vet och att man arbetar på ett sätt som är bra för kommunmedborgarna.

Räddningschefen inser behovet av att hela tiden upprätthålla kompetensen på en ort med få större olyckor. Efter denna utbildning har han tänkt att de för framtiden behöver jobba mer ingående med den egna stödverksamheten och utveckla krisberedskapsgruppen. Han betraktar utbildningen som en avgränsad kurs efter vilken man behöver reflektera över vad man kan ta med tillbaka till den egna gruppen. ”Man måste fram med anteckningarna och jobba sig igenom.” De personer som fick tillfälle att gå utbildningen fick i uppgift att förmedla det de lärt sig till resten av POSOM-gruppen och arbeta vidare med övningar som stärker gruppkänslan, ökar medvetenheten och bibehåller kompetensen för framtiden.

Han påpekar att det fanns tid till reflektion, vilket är viktigt för att man över huvud taget ska kunna tillägna sig de nya kunskaperna om svåra händelseförlopp och om de egna personliga resurserna för att bemöta personer som varit med om en olycka: ”Mer behållning när det finns tid till egen reflektion.” Organisationen runt utbildningen beskriver han som enastående med två dagar på en fin kursgård med god mat, samt tid avsatt till de långa resorna inom de båda stora norrlandslänen.

7. SAMMANFATTNING

I detta kapitel sammanställs slutsatserna för utvärderingen. En del analytiska resonemang har redan förts i rapporten, medan kapitlen där de drabbade själva delger sina åsikter och upplevelser framförallt beskrivs empiriskt. Detsamma gäller för kapitlet om Referenspunkt Ersta's långsiktiga satsning där en beskrivning görs av vilka verksamheter som anordnades. Exemplet från norra Västerbotten om vad utbildningsatsningen betytt för en liten ort finns med som en spännande ring på vattnet som beskriver vad sådan här satsning kan betyda för den fortsatta stödverksamheten i olika kommuner ute i landet.

Dessutom presenteras projektens lärdomar och erfarenheter inför ett framtida stödarbete som riktar sig till människor som varit med om sorg och trauma.

Antal deltagare i stödverksamheterna

Ett mål för utvärderingen var att kartlägga vilka och hur många människor som kommit i åtnjutande av stöd. Det har dock inte varit möjligt att göra detta fullt ut, eftersom det delvis saknats tillförlitlig dokumentation. Det ansvaret faller inte enbart på de enskilda organisationerna, utan har även med de adhocratiska arbetsformerna att göra. Vissa personer har rört sig mellan olika organisationer, och det är inte alltid det har funnits tid och möjlighet till nödvändig dokumentation.

Röda Korset, som till stor del agerat administratör för gemensamma aktiviteter inom ramen för organisationernas samverkan, skriver att ”sammanlagt gav våra organisationer ett långsiktigt stöd till över 700 personer (barn, vuxna och familjer). I runda tal blir det ca 42 000 timmar som vi levererade kostnadsfritt till allmänheten.” (intern sammanfattning inför organisationernas gemensamma konferenser).

I efterhand har varje organisation uppgivit en ungefärlig siffra för hur många personer som deltagit vid olika aktiviteter. Det framkommer inte om vissa personer återkommer och hur många dessa i så fall är.

Stödgrupper

Hos BRIS verksamheter i Stockholm, Göteborg och Malmö var det 52 barn som påbörjade stödgrupp. Av dessa medverkade 43 ända fram till det att grupperna avslutades. BRIS uppger att sammanlagt 10 vuxna deltagit i vuxengrupperna. Rädda Barnen startade en grupp med sex barn, varav två barn hoppade av. I

samarbete med Referenspunkt Ersta och Röda Korset drev man en grupp i Rädda Barnens lokaler med nio föräldrar.

Referenspunkt Ersta uppger att 178 personer deltagit i stödgrupper hos dem. Utöver det gick fyra barn i stödgrupp hos Röda Korset via ett samarbete. Av dessa var 22 barn eller ungdomar.

En sammanfattande uppskattning visar att drygt 250 personer kom i kontakt med stödgrupper via BRIS, Rädda Barnen och Referenspunkt Ersta, och att 75-80% av deltagarna i dessa grupper varit flickor eller kvinnor.

Nationella stödhelger

Under stödhelgerna var det sammanlagda antalet deltagare vid de två första helgerna ca 45-50 per gång och något färre vid de två efterföljande helgerna. Sammanfattningsvis har cirka 150-200 deltagare deltagit vid dessa sammankomster. Ett 15-tal barn och ungdomar har deltagit i enstaka stödhelger, vilket sammantaget innebär ungefär 60 barn och unga. Könsfördelningen är något annorlunda vid stödhelgerna i jämförelse med stödgrupperna då pojkar och män utgjort cirka 30-40% av deltagarna.

Övrigt organiserat stöd inom Ersta diakoni

Referenspunkt Ersta ordnade minnesgudstjänster på halvårsdagen och sedan varje årsdag. Vid varje tillfälle deltog, enligt uppgift, minst 80-90 personer vid samvaro före och/eller efter en minnesgudstjänst. Vid dessa uppskattar man att fördelningen mellan män och kvinnor samt mellan barn och ungdomar är rätt jämn, då man ofta kom familjevis eller tillsammans med andra. Under minnesgudstjänsterna deltog sammanlagt cirka 360-380 personer.

Öppet Hus besöktes av 22 kvinnor och 5 män. Referenspunkt Ersta vet inte exakt hur många som deltog i Mötesplatsen eftersom gästboken inte är komplett. Man uppskattar att det rör sig om totalt 166 personer varav 15 var barn eller ungdomar.

Referenspunkt Ersta tillhandahöll enskilt samtalsstöd för 22 personer som inte hade möjlighet att erbjudas stöd i grupp eller behövde enskilt stöd som komplement. Av dessa var 15 kvinnor och 7 män. Tretton gick i stödsamtal max 5 gånger och fem personer gick en gång. Fyra personer gick i snitt fem gånger för traumabehandling.

Specifika stödkontakter

Allt stöd var inte organiserat. De olika organisationerna fick ta emot en ström av samtal och mejl från allmänhet och drabbade.

Referenspunkt Ersta uppger att de under en period hade daglig kontakt med en mängd människor som sökte stöd, behövde prata, rådgöra eller slussas vidare till andra aktiviteter. Organisationen uppskattar att man har haft kontakt med åtminstone 900 personer som sedan inte gått med i stödgrupp eller andra arrangerade aktiviteter inom ramen för Referenspunkt Erstas.

BRIS, som har för vana att dokumentera telefon- och mejlkontakter, noterade att 250 kontakter togs av främst barn och ungdomar som behövde prata eller skriva om något som hade med flodvågskatastrofen att göra.

Även Rädda Barnen tog emot många telefonsamtal och mejl. Dessa kontakter finns dock inte dokumenterade. Sammanfattningsvis kan man konstatera att över 1000 personer, förutom de som varit i kontakt med Röda Korset, har hört av sig via telefon, brev eller mejl till organisationerna.

Stödgrupperna

Stödgrupp på individnivå har varit den huvudsakliga insats som erbjudits personer drabbade av tsunamikatastrofen, och denna verksamhet har pågått under en begränsad tid. Hur länge man har erbjudits stöd har delvis berott på vilken organisation man har haft kontakt med.

BRIS och Rädda Barnen organiserade i samverkan med Röda Korset grupper med inställningen att krisstöd ska vara tillfälligt och därmed tidsbegränsat för att inte riskera bli ett permanent inslag i de drabbades tillvaro. Referenspunkt Ersta ville istället anpassa tidslängden till de drabbades egna behov. Det har alltså funnits två olika förhållningssätt för hur länge stöd bör erbjudas. Om det har varit bättre med tidsstyrd eller inte tidsstyrd gruppverksamhet går inte svara på här. Dock kan frågan vara intressant för fortsatt forskning.

Detta tillfälliga stöd är inte att jämföra med korta räddningstekniska åtgärder som ges till personer som i sitt yrke varit med om starka eller traumatiska upplevelser – s.k. debriefing. I barngrupperna har kreativa och skapande moment varit ett viktigt komplement till samtal. Stödgrupperna har framförallt styrts av pedagogiska och metodologiska ambitioner med övningar och tematiskt upplägg, särskilt i grupper riktade mot barn och ungdomar.

I vuxengrupperna är det samtalet som legat i fokus, även om vissa ritualer också förekommit. Alla stödgruppsledare erbjöds handledning. Inom

Referenspunkt Ersta har denna framförallt fokuserat på vikten av att våga uthärda och hållbara sorg och smärta hos drabbade människor.

Stödgruppsverksamhet är mer vanligt i Norge och det är också framförallt till Center för krispsykologi i Bergen som organisationerna vänt sig för att anlita forskare som föreläsare och utbildare i sorg- och traumahantering. Organisationerna har dessutom sedan tidigare egen erfarenhet och kompetens från att leda grupper med människor i kris. Utbildningsnivån hos stödgruppsledare har varit mycket god. BRIS är den enda organisation som inte sedan tidigare i sin ordinarie verksamhet leder grupper för personer som söker organisationens stöd. Trots att Rädda Barnen har lång erfarenhet från stödgrupper med barn i sorg valde de att enbart hålla i en barngrupp, medan

BRIS hållit i sju barngrupper och Referenspunkt Ersta i fyra barn- och ungdomsgrupper.

Sammanlagt har det med andra ord funnits tolv grupper riktade till barn och unga.²⁴ Även om organisationerna haft olika många grupper igång, har alla intervjuade gruppledare visat stort engagemang både för uppgiften och för de människor som deltagit i verksamheterna. Stödet från ledningen upplever de som varierat.

Tillit och möjligheter

I början av rapporten citeras en pojke som menar att det är viktigt att våga vara i en grupp. I annat fall finns risken att man kan ha ”tråkigt hela livet och vara ensam”. Aspekten *att våga* är det med andra ord inte enbart handledaren som refererar till. Även om det är de vuxna i barnens omgivning som har tipsat och stöttat dem att gå med i en stödgrupp så har barnen själva visat att de är modiga, särskilt tydligt blir det i citatet från en flicka som till en början var så blyg att hon inte vågade delta på samma villkor som de övriga. När hon vågade ta emot stöd blev det också tillgängligt för henne.

Förutom en trygg gemenskap berättar barn och unga att de haft särskild behållning av att prata med jämnåriga som befinner sig i en liknande situation. Att dela sin sorg med de andra i gruppen var något som var viktigt medan stödgruppsverksamheten pågick. En insikt som barn och ungdomar kunde ta till sig var att det var fler som delade deras öde, och de slapp känna sig ensamma med sin sorg eller svåra upplevelser. Att få andras perspektiv på de egna upplevelserna framhålls som viktigt.

Det som framförallt erbjudit en tillitsfull miljö var att det via övningar, trivselaktiviteter och en öppen

²⁴ Röda Korsets stödgrupper är inte inräknade här eftersom de enbart ingår i utvärderingen när det gäller samverkansdelen.

atmosfär skapades ett förtroligt sammanhang inom gruppen. Deltagarnas inbördes relationer främjade deras personliga utveckling, och framförallt kunde de interagera med andra och därmed erbjudas riktad stöd.

Målen för verksamheten inom barn- och ungdomsgrupperna uppfylldes med hjälp av diverse skapande verksamheter. Det var också något som de unga uppskattade. Det tema som nämns mest är det som handlade om känslor. Att prata om, rita och prata om känslor är något som enligt deltagarna själva har gett dem mycket. Det är något som de allra flesta relaterar till när de ska beskriva vad de gjorde på stödgruppsträffarna.

Den tillåtande atmosfär som barnen upplevde gjorde att de kunde ta emot konkreta tips för hur de kan skingra tankarna eller orka med sin sorg hemmavid. Som exempel nämns att man fick hjälp med att hantera sömnsvårigheter och rädsla. Att bara få berätta sina upplevelser för andra som lyssnade och kommenterade var värdefullt.

De vuxna är i regel tacksamma för att de egna barnen erbjuds plats i stödgrupp eftersom det innebar positiva effekter för barnen. Det man framförallt är negativ till är hur verksamheten organiserades.

Vuxensamtal

I den här rapporten har olika typer av grupper fått benämningen stödgrupper. Stödgrupperna för vuxna skulle man med facit i hand likaväl kunnat kalla för samtalsgrupper. För det är via samtalet som stödet i huvudsak har bedrivits. I princip har de vuxna något mer negativa åsikter än vad barn och ungdomar har, men även de uttrycker till stor del positiva omdömen.

Hur grupperna bildades har haft stor betydelse för hur man sedan uppfattar stämningen i gruppen. Relationerna till övriga gruppdeltagare framhålls som viktiga för känslan av trygghet och gemenskap.

Tillgänglighet är något som framstår som betydelsefullt för deltagarna, nämligen att frivilligorganisationerna vänt sig till dem. Dessutom handlade det inte om terapi eller vård i vanlig mening, utan snarare om ett stödjande umgänge tillsammans med professionella ledare och människor i samma situation som ”behövde möta andra”. Just den aspekten är något som även framgår av tidigare studier på temat människor i sorg och kris (Dyregrov, 2002).

Reflektioner kring främjande faktorer

Vilka främjande faktorer har funnits i det stöd som BRIS, Referenspunkt Ersta, Rädda Barnen och Röda Korset erbjöd de som drabbats av tsunamikatastrofen?

Med utgångspunkt från Litz, Gray, Bryant och Adler (2002) lyfts här några särskilda aspekter fram som utifrån evidensbaserad kunskap framhålls som särskilt betydande för en lyckad stödinsats.

Frivillighet och samtycke – All verksamhet har varit frivillig. Som deltagare har man själv valt att anmäla sig till stödgruppsverksamheten. De som inte velat gå i stödgrupp har inte heller deltagit i verksamheten.

Personer som utför olika tidiga stödinsatser bör erhålla medgivande från de informerade deltagarna. De drabbade bör bli informerade om de olika terapeutiska och/eller pedagogiska kompetenser som erbjuds. Ett sådant medgivande har givits genom att deltagarna själva valt att delta i verksamheten. Det framgår inte om det finns deltagare som har haft svårt att motivera sitt deltagande för sin arbetsgivare.

Olika alternativ – Enligt Litz m.fl. (2002) bör olika stödalternativ erbjudas de drabbade. I det här fallet kan man säga att det har funnits alternativ på två nivåer. Antingen att man gick med i en stödgrupp eller att man valde någon helt annan stödform, till exempel inom offentlig vård och omsorg. Den andra nivån utgjordes av valmöjligheter inom den befintliga stödgruppens ramar. Grupperna har nämligen planerats och genomförts tematiskt och med lyhördhet för gruppdeltagarnas skiftande behov. Inriktningen har således, inte helt men i stor utsträckning, anpassats efter deltagarnas önskemål.

Sociala faktorer – Att även ta hänsyn till sociala omständigheter kring en sörjande eller traumatiserad människa, och inte enbart psykologiska aspekter, är nog så viktigt för att stödet ska bli adekvat i en krissituation. I stödgrupperna har hänsyn tagits just till det sociala, det vill säga att samtal förts kring de döda, praktiska omständigheter t ex kring begravning, testamenten eller hur det går på jobbet, i skolan, med familjen eller andra mer vardagsnära företeelser.

Metoder och pedagogiska förhållningssätt har varit vägledande för arbetet med grupperna, vilket har lett till att människor i terapeutisk mening bättre har kunnat börja fungera i vardagslivet igen.

Välutbildade gruppledare – En aspekt som Litz m.fl. framhåller är vikten av att de som leder en stödverksamhet har rätt utbildning för uppgiften. Det här är möjligen en definitionsfråga. Det som kan sägas om detta projekt är att de involverade stödgruppsledarna har haft en hög utbildningsnivå i kombination med erfarenhet från tidigare stöd- eller krisarbete.

Stöd i samverkan

I utvärderingsrapporten framkommer att en stor del av det övergripande samarbetet mellan de olika

aktörerna var adhocratiskt styrta. Det fanns helt enkelt inte tillräckligt med tid till att utarbeta en gemensam målbeskrivning.

Utvärderingen visar att samverkan mellan de olika ideella aktörerna var nödvändig efter flodvågskatastrofen. Det var även ett krav som ställdes av Arvsfonden i stödgivandet till organisationerna. Även om flera av organisationerna framhåller det goda samarbetet, är det ett tämligen nytt inslag för de inblandade och har inneburit vissa inslag av konkurrens, samarbetssvårigheter och informationsmissar till stödgruppsdeltagare.

Samarbetet har till stor del fört flera av organisationerna närmare varandra rent arbetsmässigt. De områden man samverkat kring är:

- Utbildning
- Gemensamma planeringar
- Nationella stödhelger
- Gemensamma konferenser

Utbildningssatsningen blev lyckad till sitt innehåll, men också föremål för besvikelser då det fanns få utbildningsplatser. Stödhelgerna för drabbade ute i landet är den aktivitet som organisationerna själva framhåller som det stora samverkansprojektet. Stödhelgerna krävde också mycket engagemang och planering. Organisationsföreträdarna anser att stödhelgerna varit ett fungerande koncept, väl värt att använda sig av i Sverige. En viktig ny lärdom var att arbeta mer med blandade barn- och vuxengrupper. Det visade sig att organisatorisk, pedagogisk och social kompetens var minst lika viktigt som kunskap om och erfarenhet av människor i kris.

Dyregrov (2002) framhåller att den kunskap man vinner vid stora stödinsatser framförallt är organisatorisk snarare än individbaserad eftersom mer ingående kliniska kontakter ofta krävs för att öka förståelsen på individnivå.

Ett problem i samarbetet man tar upp är att det adhocratiska arbetssättet innebar att organisatoriska problem till stor del hänfördes till enskilda individer, vilket är vanligt när en mer långsiktig struktur saknas (Dirks & Ferrin, 2001). Därför tillstötte komplikationer mellan personer i organisationerna, vilket försvårade samarbetet.

Omständigheter kring den långsiktiga satsningen

Den nationella satsningen påbörjades utan att kunna genomföras i sin helhet. Grunden till det får hänföras till det klimat som rådde i Sverige direkt efter flodvågskatastrofen. Det fanns också en hög ambition

att på alla fronter mobilisera gemensamma krafter för att bygga upp en långsiktig och hållbar organisation som bättre kunde ta hand om människor som råkar ut för olyckor och katastrofer på det regionala planet. Idéerna bygger främst på erfarenhetsbaserad kunskap, särskilt efter det stora arbete som lades ner på att bistå drabbade svenskar efter Estoniakatastrofen.

Behovet av samordning ser lite olika ut inom olika regioner. Göteborg tycks t ex ha en rätt väl utbyggd krisorganisation, vilket åtminstone delvis kan hänföras till erfarenheterna efter den så kallade Göteborgsbranden som inträffade 1998 då 63 ungdomar dog i en brand på ett diskotek (Larsson & Nohrstedt, 2000; Nieminen Kristofersson, 2002), medan mindre orter på landsbygden inte kan komma i åtnjutande av samma omhändertagande.

Även om idén med den nationella satsningen var god, visade det sig att den inte gick att genomföra på det sätt som från början var planerat. Det betyder dock inte att de erfarenheter som gjorts inom Referenspunkt Erstas initiativ inte kan komma till användning när det gäller att bygga upp nätverk vid långsiktiga insatser via privata vårdinstitutioner, ideell sektor eller kyrkliga samfund.

Det arbete som utfördes i Västerbottens och Norrbottens län kan sägas ha gett positiva effekter, särskilt under de månader projektet pågick. Kontakter knöts mellan olika yrkesutövare, viktiga samtal fördes och två kurser anordnades som tog upp värdegrund, medias roll, olika typer av avlastningssamtal samt Svenska kyrkans erfarenhet av sorg, riter och ritualer.

I projektets kappsäck fanns en stor ambition att täcka in både individuella hjälpinsatser och organisera en långsiktig nationell strategi. Ansatsen var vällovlig, och erfarenheterna bör kunna komma väl till pass för fortsatta kompetenshöjande utbildningsinsatser inom befintliga beredskapsverksamheter.

Viktiga lärdomar

Vad kan man lära av dessa projekt som hade som syfte att stödja människor i en akut katastrofsituation som Sverige inte tidigare varit med om? Frivilligorganisationerna har för första gången i Sverige samverkat kring en gemensam målgrupp, och det har visat sig att:

Organisationsnivå

- Det är viktigt med ett tydligt ledningsansvar och en tydlig ansvarsfördelning när frivilligorganisationer ska samverka efter stora katastrofer.
- Samverkan mellan frivilligorganisationer bör präglas av en tydlig gemensam målbild och en

strategi för att styra upp eventuella problem.

- De nationella stödhelgerna för drabbade utanför storstadsområdena har fungerat bra.
- Nya lärdomar är att organiseringen av stödhelger utöver samtalsstöd även behöver inbegripa fritidsaktiviteter, möjlighet till avkoppling, barnpassning och trevlig miljö.

Individnivå

- Att Stödgruppen är homogen (upplevelser, plats för händelse, ålder etc.) visar sig vara av stor betydelse både för hur barn, ungdomar och vuxna upplever det stöd de fått.
- Stödgruppsverksamheten visar sig vara ett gott komplement till offentlig vård, då unik möjlighet ges att träffa andra i liknande situation.
- Gruppverksamhet passar inte för alla individer, varför fler olika typer av verksamheter bör kunna erbjudas människor som varit med om svåra katastrofer.
- Gruppsamtal som form för vuxna drabbade passar främst för individer som sedan tidigare är bekväma med att prata och delta i grupp.
- Då verksamheten till stor del bygger på det klimat och de relationer som skapas inom stödgruppen bör man inom varje grupp komma överens om när en grupp bör avslutas. Utifrån materialet är det dock omöjligt att uttala sig om stödgruppsverksamheter bör vara tidsavgränsade eller inte.

Långsiktigt perspektiv

Arvsfonden valde att avbryta den långsiktiga satsningen med regionala nationella ombud, men:

- Den utbildning som trots allt gavs både för gruppleddare och tilltänkta regionombud visade sig vara uppskattad, även om vissa organisatoriska brister fanns.
- I Norrbotten och Västerbotten startade en verksamhet som spred ringar på vattnet för ökat samarbete för människor i krissituationer.

Samlade erfarenheter

En viktig del i samtliga tre projekt är spridningen av de erfarenheter som organisationerna erhållit under projektens levnad. På detta sätt når nyttan med projekten inte bara dem som deltar under projektens gång utan många fler. Målgrupper för erfarenhetsspridningen är dels de som drabbats av en stor sorg samt deras anhöriga och dels de som arbetar professionellt med stödjande sorgearbete. Givetvis stärker också en dokumentation av erfarenheterna och resultaten även organisationernas egna institutionella minne.

Ersta diakoni erhöll medel ur Arvsfonden för att stödja enskilda individer och deras anhöriga som drabbats av katastrofen via stödgruppsverksamhet, ordnandet av olika mötesplatser och seminarier samt utbildningen av stödgruppsledare.

Ersta diakoni har dokumenterat sin verksamhet genom gruppleddarnas anteckningar och djupintervjuer med de drabbade. Man har engagerat en forskare att sammanställa detta. Dessutom kommer man att dokumentera sin arbetsmetod i en skrift. Ambitionen var att dessa två skrifter skulle kunna användas som underlag för IMS:s utvärdering, dels bli en omfattande verksamhetsbeskrivning samt en kursbok för kommande utbildningar inom området stödsatser vid katastrofer. Varken boken om metoden eller skriften med djupintervjuer var klara vid denna utvärderingspressläggning.

Rädda Barnen erhöll medel ur Arvsfonden för att bedriva stödgrupper till barn som drabbats av katastrofen och att medverka vid nationella stödverksamheter. Kompisboken om sorg (Polfeldt, 2006) producerades. Den säljs av Rädda Barnen och efterfrågan har varit mycket stor. Bland annat har alla bibliotek i Sverige visat intresse för boken.

BRIS erhöll medel ur Arvsfonden för att kunna bedriva stödgrupper för barn och ungdomar och även tillsammans med andra aktörer stödja unga människor och deras föräldrar. BRIS producerade boken *Barn och unga i sorg och trauma* (BRIS, 2007) som beskriver deras barngrupper och arbetet från detta arbete. Boken har fått stor spridning via bokmässor, konferenser och inom interna utbildningar för gruppleddare och ideella jourmedarbetare runt om i landet. Boken används även som kurslitteratur på Socionomprogrammet, och säljs via BRIS och Gothia förlag.

Dessutom erhöll BRIS medel för att distribuera kortfilmen *Två tenniskor* (Barlach, 2006) som handlar om ett barn som hastigt förlorar sin förälder. Filmen ingick i det konferensmaterial som delades ut vid de konferenser BRIS, Rädda Barnen, Röda Korset och Referenspunkt Ersta genomförde under projektår två. Filmen säljs genom Röda Korset.

REFERENSER

- Ahrne, G. (1999) Organisationsform och omgivning; Ahrne, G & Hedström, P (red.) *Organisationer och samhälle: Analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, G. (1998): Barnintervjun som forskningsmetod. *Nordisk psykologi* 50 (1), 18-41.
- Andersson Odén, T; Ghersetti, M; Wallin, U. (2005) *Tsunamins genomslag: En studie av svenska mediers bevakning*. KBM:s temaserie 2005:13, Krisberedskapsmyndigheten
- Aronsson, K. (1996): Barnintervjun och barnets röst; Andersson, G m fl: *Barnet i den sociala barnvården*. CUS och Liber förlag, Stockholm.
- Bergh Johannesson, K. Michel, PO; Arnberg, F; Lundin, T; Schulman, A; Hultman, C; Martinsson, L; Lindam, A (Odaterat dokument) *Uppföljning av svenska resenärer efter tsunamin 2004*. Kunskapscentrum för katastrofpsykiatri, Uppsala universitet; Enheten för katastrofpsykologi, Stockholms läns landsting; Institutionen för medicinsk epidemiologi och biostatistik, Karolinska institutet.
- Berk, R.A; Rossi, P.H. (1998) *Thinking about program evaluation 2*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Black, D; Young, B. (1995) Bereaved children: risk and preventive intervention. I Raphael, B; Burrows, GD. (eds) *Handbook of studies on preventive psychiatry*. Amsterdam: Elsevier.
- Blennberger, E. (1993) Begrepp och modeller. I *SOU 1993:82; Frivilligt socialt arbete: Kartläggning och kunskapsöversikt*. Socialtjänstkommittén. Stockholm: Fritze.
- Blom, B; Morén, S. (2007) *Insatser och resultat i socialt arbete*. Lund. Studentlitteratur.
- Bordow, S; Porrit, D. (1979): An experimental evaluation of crisis intervention; *Social Science and Medicine*. 1979/13a, s 251-256.
- BRIS. (2007) *Barn och unga i sorg och trauma: om stödgrupper efter flodvågen*. Stockholm: Gothia förlag.
- Cederborg, A-C. (2000): *Barnintervjuer: Vägledning vid utredningsarbete*. Stockholm: Liber.
- Danermark, B. (2000) *Samverkan – himmel eller helvete*. Stockholm: Gothia.
- Deahl, MP; Gillham, AB; Thomas, J; Searle, MM; Srinivasan, M. (1994) Psychological sequele following the Gulf War: Factors associated with subsequent morbidity and the effectiveness of psychological debriefing. *Br J Psychiatry*, 1994/165, 60-65.
- Deahl, MP, Srinivasan, M; Jones, N; Neblett, C; Jolly, A. (2001): Psychological debriefing: are we measuring the right outcome? *J Traum Stress*. 2001/14, 527-529.
- Dirks, K T; Ferrin, D L. (2001) The Role of Trust in Organizational settings: *Organization Science*, 12, 450-467.
- Dyregrov, A. (2002) *Katastrofpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, A. (2002) *Att ta avsked: ritualer som hjälper barnet genom sorgen*. Rädda Barnen.
- Dyregrov, A. (2003) Early Intervention Following Trauma. Keynote Paper, 2003. *Forum, Volume 8, Issue 2*.
- Dyregrov, A. Hjermer, R. Raundalen, M. (2005) *Arbetsbok för barn och ungdomar som upplevde flodvågen: En praktisk vägledning för professionella som möter barn som har varit med om traumatiska upplevelser*. Rädda Barnen.
- Dyregrov (2006) *Beredskapsplan för skolan: vid kriser och katastrofer*. Rädda Barnen.
- Gamborg Nielsen, I. (2006) *Min minnesbok*. Rädda Barnen.
- Gillispie, A; Hedrenius, S. och Persson, C. (2007) *Ett annat liv: Att våga vara medmänniska i kris och sorg*. Röda Korset.
- Grape, O. (2006) Domänkonsensus eller domänkonflikt? Integrerad samverkan mellan myndigheter; Grape, (red, mfl.) *Organisation och omvärld: nyinstitutionell analys av samverkande organisationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Gyllensvärd, G. (2001) *Stöd för barn i sorg*. Rädda Barnen.
- Horwath, J; Morrison, T. (2007) Collaboration, integration and change in children's services: Critical

- issues and key ingredients; *Child Abuse and Neglect*, Vol. 31 Issue 1, p55-69.
- Karlsson, I. (2005) *Memories of traumatic events among Swedish police officers*. Akademisk avhandling. Institutionen för psykologi. Stockholms universitet.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, S. (2007) *Doing interviews*. The Sage qualitative research kit. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Larsson, L-Å; Nohrstedt, S-A (red.) (2000) *Göteborgsbranden 1998: en studie om kommunikation, rykten och förtroende*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Linblad, I. (2008) *Barnintervjuer: Överväganden, frågor och träning inför intervjuer med barn och unga*. Kommande antologi; Dahlgren, L; Sauer, L. (red.) (2008) *Att forska i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindstein, T (1997) *Barn till alkoholmissbrukande föräldrar - utvärdering av en barngruppsverksamhet och en studie av barns förhållningssätt*. Stockholm: Gothia.
- Lindstein, T (2001) *Vändpunkten - ur barnens och ungdomarnas perspektiv*. Stockholm: Gothia.
- Litz, B; Gray, M; Bryant, R; Adler, A. (2002) Early Intervention for Trauma: Current Status and Future Directions. *American Psychological Association* 112.
- Lundström, T. Wijkström, F. (1995). *Från röst till service?: den svenska ideella sektorn i förändring*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 4. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Lundström, T. Wijkström, F (1997) *The Nonprofit Sector in Sweden*. London: Manchester University Press.
- Mc Nally, RJ; Bryant, RA; Ehlers, A. (2003) Does early intervention promote recovery from posttraumatic stress? *Psychological Science in the Public Interest*. 2003/4, 45-79.
- Michel, PO; Bergh Johannesson, K; Lundin, T. (2006) Psykologisk första hjälp: i samband med katastrofer och olyckor. *Läkartidningen*. 2006, nr 39, volym 103, 2855-2856.
- Michélsen, H; Schulman, A; Håkanson, E. (2007) *Tillbaka i Stockholm efter tsunamikatastrofen – nådde stödet fram?* Rapport 2007:1, CEFAM. Stockholms läns landsting: Karolinska institutet.
- Mitchell, JT. och Everly, GS (2001) *Critical incident stress debriefing: An operations manual for CISD, Defusing and other group crisis intervention service*./third edition. Maryland: Chevron Publishing Corporation.
- Morén, S. (1998) *Utvärderingens teori och praktik i socialt arbete: En programskrift*. Umeå universitet.
- Nieminen Kristofersson (2002) *Krisgrupper och spontant stöd: Om insatser efter branden i Göteborg 1998*. Akademisk avhandling. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Olofsson, I. (1998) *Utsatthetens röster: Barnsamtal i BRIS*. Stockholm: Riksförbundet BRIS.
- Olofsson, I (2000): *Utsatt för forskning?* Forskningsetiska förhållningssätt i kvalitativ forskning om och med utsatta barn; Nygren, L; Olofsson, I; Ågren P O. (Red.) *Forskning på gott och ont. En antologi om samhällsvetenskaplig forskningsetik*. Rapport nr. 44, Institutionen för socialt arbete. Umeå universitet.
- Polak, PR; Egan, D; Vandebergh, R och Williams, WV. (1975): *Prevention in mental health: A controlled study*. *American Journal of Psychiatry*. 1975/132, 146-149.
- Polfeldt, L. (2006) *Kompisboken: Sorg. Rädda Barnen*.
- Raphael, B. (1977): *Preventive interventions with the recently bereaved*. *Archives of General Psychiatry*. 1977/34, s 1450-1454.
- Raundalen, M. Dyregrov, A. (2005): *Hur berättar vi för barnen om flodvågen?* Rädda Barnen.
- Sivertsson, T. (2000) *Debriefing - krisstöd: en väg till bättre arbetsmiljö! 2:a upplagan*. Solna: Arbetsmiljöverket.
- Socialstyrelsen (2001) *Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer: vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna?*
- Socialstyrelsen. (2004) *Strategi för samverkan i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa*.
- Socialstyrelsen (2005) *Lägesbeskrivning från tio kommuner, tre månader efter tsunamin*. Delrapport av ett regeringsuppdrag.
- Socialstyrelsen/Specialpedagogiska institutet. (2005) *Ansvar för samverkan: Helhetsperspektiv*

på samhällets stöd till barn och unga med funktionshinder. Redovisning av regeringsuppdrag.

Socialstyrelsen. (2006) *Lärdomar efter flodvågen och andra allvarliga händelser. Regeringsuppdrag om tillgång och efterfrågan på stödinsatser från socialtjänst och psykiatri. Slutrapport – November 2006.*

Socialstyrelsen (2008) *The 2004 Tsunami Disaster in Asia. Home Transport and Emergency Care in Sweden. KAMEDO-report 91.*

SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete: kartläggning och kunskapsöversikt. Socialtjänstkommittén. Stockholm: Fritze.*

SOU 2005:60. *Efter flodvågen – det första halvåret. Rapport från Rådet för stöd och samordning efter flodvågskatastrofen.*

Styrelsen för psykologiskt försvar (2006,a) *Efter flodvågen – det andra halvåret. Slutrapport från Rådet för stöd och samordning efter flodvågskatastrofen.*

Styrelsen för psykologiskt försvar (2006,b)
Bilaga till: *Efter flodvågen – det andra halvåret. Slutrapport från Rådet för stöd och samordning efter flodvågskatastrofen.*

Trägårdh, L (edt.) (2007) *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered. Volume 3. European Civil Society. New York/Oxford: Berghahn Books.*

White, M; Epston, D. (1990) *Narrative Means to Therapeutic Ends. New York; London: W.W. Norton & Company.*

Wibeck, V. (2000) *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod. Lund: Studentlitteratur.*

Wijkström, F. Lundström, T (2002) *Den ideella sektorn: organisationerna i det civila samhället. Stockholm: Sober förlag.*

Övriga dokument

Allmänna Arvsfonden. Projektansökan.
Projektnummer: 2005/01

Allmänna Arvsfonden. Projektansökan.
Projektnummer: 2005/060

Allmänna Arvsfonden. Projektansökan.
Projektnummer: 2005/061

Barlach, P (2006) *Två tennisskor. Filmskådespelare:*

Leon Allinge, Dan Ekborg och Maria Kulle. Kortfilm.

Ersta diakoni (2007). Internt föreläsningmaterial om ritualer.

Linblad (2006) Projektbeskrivning. Utvärdering av stödinsatser. IMS, Socialstyrelsen.

Webbaserade källor

BRIS: www.bris.se

Ersta diakoni (2006): www.erstadiakoni.se

Rädda Barnen: www.rb.se

Röda Korset: www.redcross.se

Nationalencyklopedin: www.ne.se

Socialstyrelsen: www.socialstyrelsen.se

Personlig kommunikation

Blennberger, E. (2006-04-06)

Grape, O. (2007-11-29).

Grape, O. (2008-05-19).

Svedberg, L. (2007-11-23) Anförande vid Socialstyrelsens seminarium "Fler aktörer och fritt val inom vård och omsorg – Vad betyder det för Socialstyrelsen?"

BILAGA 1: DEFINITIONER

I rapporten förekommer olika begrepp. De vanligast återkommande begreppen presenteras här. Fler definitioner om organisation och organisering ges i respektive kapitel.

Drabbad – person som drabbats av flodvågskatastrofen, oavsett om personen själv varit med om katastrofen, förlorat anhörig eller både och. I vissa fall handlar det också om annan person som hamnat i kris som en följd av katastrofen och som har sökt stöd för det.²⁵

Organisationsföreträdare – en person som, främst som projektansvarig, företräder en av frivilligorganisationerna när det handlar om organisering och styrning (se även verksamhetsföreträdare).

Referenspunkt Ersta – bildades vid Ersta diakoni som en projektstyrd verksamhet för att ordna stödverksamhet, utbilda stödgruppsledare och utveckla kris- och stödarbete nationellt efter flodvågskatastrofen. Även om den verksamheten lades ner efteråt har all stödverksamhet efter flodvågskatastrofen som organiserades av Ersta diakoni av praktiska skäl fått benämningen Referenspunkt Ersta.

Stödgrupp – en allmän benämning på olika typer av grupper med drabbade, oavsett om de inom respektive verksamhet kallas för krisgrupp, traumagrupp, sorggrupp, samtalsgrupp, gruppverksamhet eller annat.

Stödgruppsdeltagare – drabbad person, enligt definitionen ovan, som deltagit i stödgrupp.

Stödgruppsledare – person/personer vars funktion var att leda stödgrupp/er. Ibland används även *gruppleadare* som en mer generell benämning på personer som antingen lett stödgrupper eller andra stödjande grupper, till exempel under stödhelger.

Stödhelg – benämning på de speciella nationella stödverksamheter som hållits vissa helger i samtliga organisationers regi.

Stödverksamhet – samlad definition på olika typer av stöd, så som stödgrupp, öppen verksamhet, stödhelg eller personligt stöd som hölls av en eller flera av frivilligorganisationerna.

Tsunamikatastrofen – används synonymt med benämningen *flodvågskatastrofen*, och syftar till den katastrof som ägde rum i Sydostasien den 26 december 2005.

Verksamhetsföreträdare – en person som företräder en viss frivilligorganisation i verksamhetsfrågor och direkt stödarbete. Distinktionen mellan organisations- respektive verksamhetsföreträdare görs främst för att skilja på om arbetet handlar om organisering av en verksamhet eller det faktiska stödarbetet. Ibland kan dessa funktioner sammanfalla hos en och samma person.

²⁵ En längre redogörelse om vilka personer som är drabbade av tsunamikatastrofen ges i rapporten "Lägesbeskrivning från tio kommuner, tre månader efter tsunamin (Socialstyrelsen, 2005).

BILAGA 2: PROGRAM FÖR STÖDHELGER

Samtalshelg i Mariefred, Röda Korsets kursgård, den 26 – 28 augusti 2005

Fredag 26 augusti

16:00 - 17:30 Buss från Klarabergsviadukten, Stockholm, för den som önskar (obs föransmälan)

17:30 - 18:30 Välkommen och inledning
Gruppindelning
Lotta Polfelt

18:30 - 19:30 Middag – därefter samvaro

Lördag 27 augusti

08:00 - 09:00 Frukost

09:30 - 10:15 Storsamling – Kris och sorg

10:15 - 12:00 Gruppsamlingar
Vuxna, tonåringar och barn i olika grupper

12:00 - 13:00 Lunch

13:00 - 14:00 Fria aktiviteter för den som önskar

14:00 - 15:30 Träff med representanter från Rådet för stöd och samordning, ev. försäkringsbolag, försäkringskassan, polis m.fl.

15:30 - 16:00 Kaffe

16:00 - 18:00 Gruppsamlingar

18:00 - 19:30 Middag – därefter samvaro

Söndag 28 augusti

08:00 - 09:00 Frukost

09:00 - 10:00 Barn i sorg
Lotta Polfelt

10:00 – 12:00 Collage
12:00 - 12:30 Gruppavslutning i smågrupper

12:30 - 13:00 Avslutning i storgrupp

13:00 - 14:00 Lunch. Avfärd

Samtalshelg i Mariefred, Röda Korsets kursgård, den 20 – 22 januari 2006

Fredag 20 januari

15:30 Välkommen och inledning
Lotta Polfeldt, Sara Hedrenius,
Marianne
Wählström i Aulan

Samling i storgrupp i Aulan
Ann-Christin Falk och Lena Fageus

18:30 Middag

19:30-22:00 Samvaro i Jöns Jacob

Lördag 21 januari

07:15 Gemensam morgonpromenad för de
som önskar med Ann-Christine Falk

08:00 - 09:00 Frukost

09:00 Geolog/tonåringarna
Kompismassage/barnen
Grupp/vuxna

10:30 Kaffe

11:00 Geolog/barnen
Kompismassage/tonåringarna
Massage/vuxna

12:30 Lunch

Fritt/massage

14:00 Geolog/vuxna
Sara pratar med barnen och
tonåringarna

15:30 Kaffe

16:00 Sjukgymnast Riitta/vuxna
Grupp/barnen och tonåringarna

18:30 Middag

19:30-22:00 Jöns Jacob öppet för samvaro,

20:00-21:00 Musik med Sofia Pettersson (lätt jazz)

19:15 Jiujiutsu-instruktion för de barn och
ungdomar som så önskar

Söndag 22 januari

07:15 Qi gong för de som så önskar

08:00 Frukost

09:00 Lena Fageus och Ann-Christine Falk
inleder i storgrupp - framtiden

10:30 Kaffe

11:00 Grupp-minnesburkar

12.15 Ballonger

13:00 Lunch - Avfärd

**Program, Mariefred, Röda Korsets kursgård,
12–14 maj 2006**

Fredag 12 maj

Från 15:00 Kaffe i matsalen.
Vi går runt och hälsar

16.30 Välkommen och inledning
i Opartiskhet
Lotta Polfeldt, Sara Hedrenius
Indelning i två grupper
(barn/ungdomar & vuxna)

18:30 Middag

19:30-22:00 Samvaro i Jöns Jacob.
Kim sjunger & spelar
Innebandy för dem som vill.

Lördag 13 maj

07:00 Gemensam morgonpromenad
för de som vill med Lotta Polfeldt
& Annika Gillispie

07:45 – 08:15 Frukost för samtalsledare

08:15 – 09:00 Samling för samtalsledare

08:00 Frukost

09:00 Grupp/vuxna & barn

10:30 Kaffe

11:00 Jiu-jitsu (ca 1½ tim)
Att vara familjehem
Vuxna - föreläsning Gudrun Gissler
Barn - grupperna

12:30 Lunch

13:30 Cirkus Cirkör

15:30 Kaffe

16:00 Grupper – Gudrun Gissler

16:00 Grupper – barn/ungdomar för
de som hellre vill prata

18:00 Middag

19:00-22:00 Jöns Jacob öppet för samvaro,
Martin Hansson, komiskt trolleri

Söndag 14 maj

08:00 Frukost

09:00 Barn i sorg – hur hantera
en ”ny” familj?
Föreläsning/diskussion Lotta Polfeldt
& Johan Klefbeck

10:30 Kaffe

11:00 Avslut i smågrupper

12:00 Avslut gemensamt

13:00 Lunch

14:00 Avfärd

**Program, Mariefred, Röda Korsets kursgård,
13 – 15 oktober 2006**

Fredag 13 oktober

Från 15:00 Kaffe i matsalen.

16:30 Välkommen och inledning
Lotta Polfeldt, Annika Gillispie

18:30 Middag

19:30 Frida & hunden Alice
Samvaro i dagrummen

Lördag 14 oktober

07:00 Morgonpromenad - frivilligt

08:00 Frukost

09:00 De vuxna
Familjevården
Hans Beckström

10:00 Kaffe

09:00 – 10:45 Ungdomsgrupp + Unga vuxna
Gruppaktivitet

11:00 Grupp - alla

12:00 Lunch

13:00 forts. Grupp - alla

14:00 Ungdomarna
Familjevården
Hans Beckström

14:00 Vuxna + unga vuxna Gruppaktivitet
15:00 Kaffe
15:30 Gemensam aktivitet

18:00 Middag

19:00 fortsättning gemensam aktivitet
Samvaro i Kafé Jöns Jacob

Söndag 15 oktober

08:30 Frukost

09:30 Barnen/ungdomarna
Möter Per Kjellander
– utifrån egna erfarenheter

09:30 De vuxna
Gruppaktivitet

10:30 Kaffe

11:00 De vuxna
Möter Per Kjellander
– utifrån egna erfarenheter

11:00 Barnen
Gruppaktivitet

12:00 Gemensamt avslut

13:00 Lunch

14:00 Avfärd